

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ХАМИГА ЮРІЙ ЯРОСЛАВОВИЧ

УДК 336:343.53

ДИСЕРТАЦІЯ

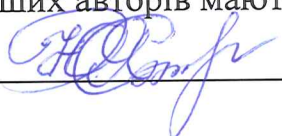
ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО: КРИТЕРІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА
НАПРЯМИ МІНІМІЗАЦІЇ

Спеціальність 072 – Фінанси, банківська справа та страхування

Галузь знань 07 – Управління та адміністрування

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Ю. Я. Хамига

Науковий керівник:

Кізима Тетяна Олексіївна

доктор економічних наук, професор

Тернопіль – 2020

АНОТАЦІЯ

Хамига Ю.Я. Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями мінімізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 072 – Фінанси, банківська справа та страхування. – Західноукраїнський національний університет МОН України, Тернопіль, 2020.

У дисертації обґрунтовано теоретико-концептуальні засади фінансового шахрайства як деструктивного економічного феномену, виокремлено критерії ідентифікації та сформовано практичні рекомендації щодо векторів його мінімізації в сучасних умовах.

Акцентовано, що нинішня соціально-економічна та політична нестабільність формують сприятливе підґрунтя для поширення різного роду шахрайських схем на теренах України. Однак, незважаючи на величезні негативні суспільно-економічні наслідки, ця проблема залишається однією з найменш досліджених у сучасній фінансовій науці. Натомість у зарубіжних країнах проблема фінансового шахрайства знаходиться у центрі уваги не лише учених-фінансистів, але й службовців відповідних урядових структур. Тож у дисертації проблеми фінансового шахрайства досліджувалися насамперед з точки зору економіки та фінансів з одночасним використанням надбань інших наукових напрямів (юриспруденції, соціології, психології тощо).

Під фінансовим шахрайством запропоновано розуміти сукупність економічних відносин, які реалізуються юридичними або фізичними особами (як правило, без насильницьких дій) у процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів (доходів) шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем з метою отримання економічної та/або іншої вигоди (особистої, корпоративної чи на користь третіх осіб).

У роботі наголошено, що важливим елементом ідентифікації фінансового шахрайства є виявлення основних причин (передумов існування) цього явища, серед яких: можливість, мотивація та самовиправдання шахрайських дій, що відображені у авторській «піраміді» причин виникнення та умов реалізації фінансового шахрайства. Серед усього розмаїття причин фінансового шахрайства виокремлено такі основні їх групи: причини соціально-економічного, морально-психологічного, нормативно-правового та інфраструктурно-організаційного характеру, а також віктимність (віктимогенність) поведінки українських громадян.

Зважаючи на те, що прояви шахрайських дій є досить різноманітними й постійно модифікуються та удосконалюються, у дисертації систематизовано різновиди фінансового шахрайства (залежно від об'єкта шахрайських дій; за сферою реалізації; за способом вчинення; за способом (інструментами) реалізації) та сформовано узагальнену його типологізацію за інституційними секторами економіки й залежно від об'єкта шахрайських дій, що сприятиме виявленню найбільш «чутливих» до фінансового шахрайства секторів національної економіки та визначенню пріоритетних напрямів і конкретних заходів протидії цьому негативному явищу в сучасних реаліях.

У дисертації акцентовано, що в умовах стрімкого ускладнення бізнес-процесів та недосконалої структури управління ними однією із надзвичайно гострих проблем стала проблема активізації проявів корпоративного шахрайства у вітчизняних організаціях. Серед найвагоміших факторів, що «підживлюють» корпоративне фінансове шахрайство, виокремлено: специфіку людської природи, високий рівень корупції і недосконалість судової системи, недостатність фінансової мотивації працівника та його девіантну поведінку, складність фінансово-економічних зв'язків усередині організації, недосконалу систему контролю співробітників, безпечність і надмірну довірливість керівників. А серед найбільш типових виокремлено такі види корпоративного фінансового шахрайства: шахрайство зі сторони керівників та менеджерів організацій; шахрайство зі сторони постачальників;

розтрата або крадіжки зі сторони найманих працівників; шахрайство зі сторони замовника або клієнта; афери з інвестиціями; шахрайство змішаного типу. Найбільш поширеними способами виявлення шахрайства в Україні є системи внутрішнього контролю щодо запобігання шахрайству серед персоналу різного рівня та внутрішній аудит фінансової звітності. При цьому констатовано, що зовнішні форми контролю (зовнішній аудит, залучення зовнішніх консультантів для проведення незалежних розслідувань) є недооціненими.

У роботі доведено, що специфіка функціонування фінансового ринку (велика концентрація готівкових і безготівкових коштів, блискавичність проведення фінансових транзакцій, розмаїття фінансових послуг та інструментів із різним рівнем захищеності й ліквідності, стрімке поширення інтернет-технологій та зростання клієнтської бази) формує сприятливе підґрунтя для реалізації різного роду шахрайських схем на ньому. Дослідження способів реалізації шахрайських схем на ринку банківських і страхових послуг, ринку цінних паперів, валютному ринку, ринку криптовалют, ринку Forex та ринку нерухомості України засвідчило велику їх розмаїтість, складність та стрімку модифікацію, що зумовило необхідність вироблення комплексу заходів щодо боротьби із такими фінансовими злочинами як рівні держави загалом, так і фінансових інституцій зокрема.

Констатовано, що серед численних різновидів шахрайських схем, які реалізуються нині в Україні, вагому частку займають ті, що мають безпосередній стосунок до низки маніпуляцій із фінансовими ресурсами держави. Під шахрайством з фінансовими ресурсами держави запропоновано розуміти сукупність економічних відносин між юридичними або фізичними особами та державою в процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів держави, які реалізуються шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем з метою отримання економічної або/та іншої вигоди і призводять до втрати (зменшення, недоотримання) бюджетних ресурсів внаслідок незаконного (нецільового) їх

використання. Доведено, що в Україні найбільш поширеними видами шахрайства з фінансовими ресурсами держави є: нецільове використання бюджетних коштів; ухилення від сплати податків; шахрайство у сфері державних закупівель; фальсифікація фінансової звітності; незаконне привласнення активів; корупція і хабарництво. З метою виявлення та попередження випадків шахрайства з фінансовими ресурсами держави рекомендовано уніфікувати процедуру здійснення фінансового контролю шляхом створення в Україні проанонсованого раніше Бюро фінансових розслідувань (у новій редакції – Бюро економічної безпеки) та посилити заходи фінансового впливу на порушників бюджетного законодавства з метою мінімізації уникнення відповідальності за шахрайські дії з ресурсами держави.

Аргументовано, що в сучасних умовах способи вчинення фінансового шахрайства стрімко удосконалюються, а аферисти, нерідко маскуючись під цілком добросовісні компанії, урізноманітнюють свою діяльність «цікавими» для пересічних громадян атрибутами. При цьому лєвова частка таких шахраїв працює на засадах мережевого маркетингу, що реалізується насамперед у формі фінансових пірамід. У роботі цей вид шахрайства позиціоновано як найбільш соціально та фінансово небезпечний, оскільки він пов'язаний із великою кількістю потерпілих та значними фінансовими збитками. Під фінансовою пірамідою запропоновано розуміти систему організації фінансових відносин (зазвичай під виглядом «надприбуткового» інвестиційного проекту чи іншого виду діяльності без створення доданої вартості), учасниками яких (нерідко – із застосуванням прийомів психологічного впливу) стають особи за умови внесення ними фінансових чи нефінансових активів, дохід на які виплачується, як правило, за рахунок внесків нових учасників. У роботі виокремлено найтипівіші ознаки фінансових пірамід, зокрема: пропозиція неймовірної прибутковості; відсутність ліцензій та наявність безлічі «грамот» від різноманітних рейтингових організацій і виставок; гучні гасла типу «стовідсоткове

повернення коштів» з апелюванням до фактів участі в піраміді відомих чи популярних людей; наявність партнерських винагород за нових учасників; спроби активного залучення нових учасників шляхом проведення семінарів, розіграшів цінних призів, спільних походів тощо; відсутність попереджень про ризики або твердження про відсутність ризиків взагалі; акцент на негайності вкладення коштів; розташування юридичних адрес у кількох юрисдикціях; показове використання сучасних комп'ютерних технологій та офісних приміщень.

Аналіз зарубіжного досвіду протидії фінансовому шахрайству довів, що від цього виду злочину потерпають практично усі країни світу. Однак держави з хорошою інвестиційною репутацією та чітко визначеними стратегічними орієнтирами сталого розвитку намагаються постійно удосконалювати заходи щодо попередження та мінімізації фінансового шахрайства. Як свідчить досвід цих країн, у сучасних умовах недостатньо просто криміналізувати такі злочини, нині необхідно сприяти тому, щоб інформація про переміщення фінансових потоків була максимально прозорою. До того ж, регулятори фінансових ринків повинні не лише тісно співпрацювати між собою, але й попереджати будь-які випадки уникнення покарання за шахрайські дії.

У роботі акцентовано, що нині важливим фактором, що сприяє стрімкому поширенню фінансового шахрайства в Україні, є відсутність чіткої заборони фінансового шахрайства на законодавчому рівні. Проте наголошено, що ані прийняття відповідних нормативно-правових актів, ані будь-які економічні реформи не будуть здатними сповна захистити громадян від різного роду шахрайських дій, якщо безпосередньо самі громадяни не прагнутимуть убезпечити себе і свої родини від шахрайських посягань. І роль держави у вирішенні цієї проблеми є надзвичайно вагомою. Відтак у дисертації сформовано теоретико-концептуальну модель реалізації державної політики у сфері попередження і мінімізації фінансового шахрайства в Україні, яка дає можливість комплексно протидіяти цьому негативному

явищу та змістити вектор державної фінансової політики не лише на відшкодування завданих громадянам і державі збитків, але й на поступове формування передумов для унеможливлення реалізації шахрайських схем у майбутньому. Обґрунтовано, що систему заходів щодо захисту від ймовірних шахрайських дій слід впроваджувати за трьома основними напрямками: мінімізація причин фінансового шахрайства («мотивація» у «піраміді фінансового шахрайства»), мінімізація умов для вчинення такого шахрайства («можливість» у «піраміді фінансового шахрайства») та унеможливлення раціонального обґрунтування шахрайських діянь («виправдання» у «піраміді фінансового шахрайства»).

У дисертації наголошено, що в Україні однією із вагомих причин стрімкого поширення фінансового шахрайства є низький рівень фінансової грамотності населення. Відтак з метою його підвищення доцільним визнано: впровадження курсів або занять з фінансової грамотності у закладах освіти України усіх рівнів, державних установах, компаніях, організаціях тощо; популяризацію інформаційно-роз'яснювальних матеріалів у засобах масової інформації у тісній взаємодії із правоохоронними органами та відповідними регуляторами; розроблення і ухвалення Кодексу стандартів і правил діяльності на фінансовому ринку в межах відповідних асоціацій; пропаганду основ фінансової грамотності та «здорового способу фінансового мислення» як важливої суспільної цінності. У системі запобігання і протидії фінансовому шахрайству важливу роль також відведено її інформаційній складовій, оскільки оприлюднення інформації про наявні та потенційно можливі шахрайські схеми у перспективі обмежуватиме обсяги поглинання ними фінансових ресурсів довірливих громадян.

Аргументовано, що сучасна система заходів щодо протидії фінансовому шахрайству має бути максимально науково обґрунтованою та практично вивіреною, а також вирізнятися комплексністю підходів і реальною взаємодією усієї системи фінансових та правоохоронних органів з обов'язковим залученням громадянського суспільства до цих процесів. Адже

без активного реагування усіх учасників фінансового ринку, державних діячів і чиновників, власників і менеджменту організацій, а також громадян неможливими будуть позитивні зміни в економіці загалом та у контексті мінімізації ризиків фінансового шахрайства зокрема.

Основні результати дослідження впроваджено у практичну діяльність Фінансового відділу Чернівецької обласної ради, Департаменту регіонального розвитку Чернівецької обласної державної адміністрації, Акціонерного товариства «БАНК СІЧ», Товариства з обмеженою відповідальністю «Українська будівельна компанія «Мрія», Ради адвокатів Чернівецької області, а також у навчальний процес Тернопільського національного економічного університету.

Ключові слова: шахрайство, фінансове шахрайство, причини фінансового шахрайства, види та критерії ідентифікації фінансового шахрайства, способи виявлення фінансового шахрайства, наслідки фінансового шахрайства, корпоративне фінансове шахрайство, шахрайство з фінансовими ресурсами держави, фінансова піраміда, напрями мінімізації фінансового шахрайства.

SUMMARY

Khamyha Yu.Ya. Financial Fraud: Identification Criteria and Ways to Minimize. – Qualifying scientific paper on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of the Doctor of Philosophy in specialty 072 – Finance, Banking and Insurance. – West Ukrainian National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Ternopil, 2020.

In the thesis theoretical and conceptual principles of financial fraud as a destructive economic phenomenon are substantiated, identification criteria and formulates practical recommendations on the vectors to minimize it under modern conditions are identified.

It is emphasized that the current socio-economic and political instability form a favorable basis for spread of various fraudulent schemes in Ukraine. However, despite the huge negative socio-economic consequences, this problem remains one of the least studied in modern financial science. In foreign countries, on the other hand, the problem of financial fraud is at the center of attention not only of financial scientists, but also of officials of the relevant governmental bodies. Therefore, in the thesis the problems of financial fraud were studied primarily from the point of view of economics and finance with the simultaneous use of the achievements of other scientific fields (jurisprudence, sociology, psychology, etc.).

Financial fraud is proposed to be considered as a set of economic relations that are realized by the legal entities or individuals (usually without violence) in the process of formation, distribution and use of financial resources (income) by deception or abuse of trust or official position in order to obtain economic and / or other benefits (personal, corporate or the benefit of the third parties).

The paper emphasizes that an important element of financial fraud identification is to identify the main causes (prerequisites) of this phenomenon, including: the possibility, motivation and self-justification of fraudulent actions, reflected in the author's "pyramid" of causes and conditions for implementation of financial fraud. Among all the variety of financial fraud causes, the following main groups are identified: the causes of socio-economic, moral and psychological, regulatory and infrastructural, organizational nature, as well as victimhood (victimogenicity) of the Ukrainian citizens' behavior.

Considering that manifestations of fraud are quite diverse and are constantly modified and improved, the types of financial fraud (depending on the object of fraud; by scope; by method of commission; by method (tools) of implementation) are systematized and its generalized typology by institutional sectors of economy and depending on the object of fraud is formed in the thesis that will help to detect the most "sensitive" sectors of the national economy to financial fraud and to identify priorities and specific measures to combat this negative phenomenon in the modern realities.

In the thesis there is emphasized that under the conditions of rapid business processes complication and imperfect management structure, the problem of intensification of corporate fraud in domestic organizations became one of the major one. Among the most important factors that “feed” corporate financial fraud are the following: specifics of human nature, high level of corruption and imperfection of the court system, lack of financial motivation of employee and his/her deviant behavior, complexity of financial and economic relations within the organization, imperfect employee control system, carelessness and excessive trust of managers. And among the most typical are the following types of corporate financial fraud are the following: fraud by the heads and managers of organizations; fraud by suppliers; embezzlement or larceny by employees; fraud by the customer or client; investment scams; mixed fraud. The most common ways to detect fraud in Ukraine are internal control systems to prevent fraud among staff at various levels and internal audit of financial statements. It was stated that external forms of control (external audit, involvement of external consultants to conduct independent investigations) are underestimated.

In the paper it is proved that specifics of financial market functioning (high concentration of cash and non-cash funds, agility in conducting financial transactions, diversity of financial services and instruments with different levels of security and liquidity, rapid spread of Internet technologies and growing customer base) form a favorable basis for different kind of fraudulent schemes on it. The study of fraudulent schemes implementation at the banking and insurance services market, securities market, foreign exchange market, cryptocurrency market, Forex market and real estate market of Ukraine showed their great variety, complexity and rapid modification, which necessitated a set of measures to combat such financial crimes both the state level in general and of financial institutions in particular.

It is stated that among the numerous types of fraudulent schemes, currently implemented in Ukraine, significant share is occupied by those that are directly related to a number of manipulations with the public finance resources. Fraud with

public finance resources is proposed to be considered as a set of economic relations between legal entities or individuals and the state in the process of formation, distribution and use of public finance resources, which are realized by deception or abuse of trust or position to obtain economic and / or other benefits and lead to loss (reduction, underreceipt) of budget resources due to their illegal use (misuse). It is proved that the most common types of fraud with public finance resources in Ukraine are the following: misuse of budget funds; tax evasion; public procurement fraud; falsification of financial statements; misappropriation of assets; corruption and bribery. In order to detect and prevent cases of fraud with public finance resources, it is recommended to unify the procedure of financial control by establishing a previously announced Bureau of Financial Investigations (in the new addition – Bureau of Economic Security) and strengthen financial impact on violators of budget legislation to minimize liability for committed fraudulent acts with the state resources.

It is reasoned that in modern conditions, the methods of committing financial fraud are rapidly improving, and fraudsters, often being disguised as quite virtuous companies, diversify their activities with the attributes, “interesting” for ordinary citizens. At the same time, the bulk of such fraudsters work on the basis of network marketing that is implemented primarily in the form of financial pyramids. In the paper this type of fraud is positioned as the most socially and financially dangerous, because it involves a large number of victims and leads to significant financial losses. The term of financial pyramid is proposed to be considered as the system of financial relations (usually in the form of “over-profitable” investment project or other activity without creating added value), participants in which (often using psychological methods) are individuals provided they contribute financial or non-financial assets, income from which is paid, as a rule, at the expense of contributions of new participants. In the paper there is highlighted the most typical features of financial pyramids, in particular: the offer of incredible profitability; lack of licenses and the presence of many “diplomas” from various rating organizations and exhibitions; big words such as “one hundred percent refund”

with an appeal to the facts of participation in the pyramid of famous or popular people; availability of partner rewards for new participants; attempts to actively attract new participants through seminars, valuable prizes raffle, joint campaigns, etc.; no risk warnings or no risk claims at all; emphasis on immediate investment; location of legal addresses in several jurisdictions; demonstrative use of modern computer technology and office space.

Analysis of foreign experience in combating financial fraud has shown that almost all countries in the world suffer from this type of crime. However, countries with a good investment reputation and clearly defined strategic guidelines for sustainable development are constantly trying to improve measures to prevent and minimize financial fraud. As the experience of these countries shows, under modern conditions it is not enough to simply criminalize such crimes, now it is necessary to promote that information on the movement of financial flows becomes as transparent as possible. In addition, financial market regulators must not only work closely together, but also prevent any avoidance of fraud.

In the paper there is emphasized that currently an important factor contributing to the rapid spread of financial fraud in Ukraine is the lack of a clear ban on financial fraud at the legislative level. However, it is emphasized that neither adoption of relevant regulations nor any economic reforms will be able to fully protect citizens from all kinds of fraud, if the citizens themselves do not seek to protect themselves and their families from it. However, the role of the state in solving this problem is extremely important. Therefore, theoretical and conceptual model of public policy in the field of prevention and minimization of financial fraud in Ukraine, which allows to comprehensively counteract this negative phenomenon and shift the vector of public financial policy not only to provide compensation to citizens and the state, but also to gradually form prerequisites for preventing the implementation of fraudulent schemes in future, is formed in the thesis. It is substantiated that the system of measures to protect against possible fraud should be implemented in three main areas: minimizing the causes of financial fraud (“motivation” in the “financial fraud pyramid”), minimizing the

conditions for such fraud (“opportunity” in the “financial fraud pyramid”), and making rational justification of fraudulent acts impossible (“justification” in the “financial fraud pyramid”).

In the thesis it is emphasized that one of the important reasons for the rapid spread of financial fraud in Ukraine is low level of financial literacy of the population. Therefore, in order to increase it, it is expedient to: introduce financial literacy courses or classes in educational institutions of Ukraine of all levels, governmental bodies, companies, organizations, etc.; promotion of information and explanatory materials in the media in close cooperation with law enforcement agencies and relevant regulators; development and adoption of the Code of Standards and Rules of Activity in the financial market within the relevant associations; promoting the basics of financial literacy and “sound financial thinking” as an important social value. An important role in the system of prevention and counteraction to financial fraud is also given to its information component, as disclosure of information about existing and potentially fraudulent schemes in future will limit the absorption of financial resources of gullible citizens.

It is reasoned that the current system of measures to combat financial fraud should be scientifically sound and practical and distinguished by the complexity of approaches and real interaction of the entire system of financial and law enforcement bodies with the mandatory involvement of civil society in these processes. After all, without an active response of all financial market participants, statesmen and officials, owners and management of organizations, as well as citizens, positive changes in the economy in general and in the context of minimizing the risks of financial fraud in particular will be impossible.

The main results of the study are implemented into practice of the Financial Department of Chernivtsi Regional Council, the Department of Regional Development of Chernivtsi Regional Public Administration, Joint Stock Company “BANK SICH”, Limited Liability Company “Ukrainian Construction Company”

Mriya”, Bar Council of Chernivtsi Region, as well as into the educational process of Ternopil National Economic University.

Key words: fraud, financial fraud, causes of financial fraud, types and criteria of financial fraud identification, ways to detect financial fraud, financial fraud consequences, corporate financial fraud, fraud with public finance resources, financial pyramid, ways to minimize financial fraud.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Хамига Ю.Я. Напрями детінізації економіки України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2017. Вип. 23, Ч. 1. С.175-178 (0,36 д.а.).

2. Хамига Ю.Я., Сокровольська Н.Я. Корупція як один із чинників, що впливає на ризик фінансового шахрайства. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: «Економіка і управління». 2018. Т. 29 (68). № 6. С. 137-140. 0,52 д.а. (особистий внесок автора: досліджено механізми протидії фінансовому шахрайству і корупції у контексті забезпечення корпоративної безпеки) (0,26 д.а.).

3. Хамига Ю.Я., Сокровольська Н.Я. Протидія фінансовому шахрайству у вітчизняних організаціях. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. Вип. 22. Ч. 3. С. 73-76. 0,62 д.а. (особистий внесок автора: виокремлено основні методи протидії фінансовому шахрайству в українських організаціях) (0,31 д.а.).

4. Хамига Ю.Я., Сокровольська Н.Я. Фінансове шахрайство: шляхи попередження та методи боротьби. Вісник Одеського національного університету. Серія: «Економіка». 2018. Т. 23. Вип. 6 (71). С. 168-172. 0,64 д.а. (особистий внесок автора: досліджено різновиди фінансового шахрайства та його вплив на розвиток організацій в Україні) (0,32 д.а.).

5. Kizyma T.O., Lobodina Z.M., Khamyha Yu.Ya. Fraud with financial resources of the state: types and effect on the shadow economy. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2019. №2 (29). С. 355-363. 0,69 д.а. (особистий внесок автора: досліджено нецільове використання бюджетних коштів та фінансові маніпуляції у сфері державних закупівель як найпоширеніші різновиди шахрайства з фінансовими ресурсами держави) (0,23 д.а.) (Web of Science).

6. Кізима Т., Хамига Ю. Фінансове шахрайство: теоретична концептуалізація та економічне підґрунтя. Світ фінансів. 2019. Вип. 2 (59). С. 109-123. 1,08 д.а. (особистий внесок автора: досліджено генезис та запропоновано авторську дефініцію фінансового шахрайства) (0,54 д.а.).

7. Кізима Т.О., Хамига Ю.Я. Шахрайство з фінансовими ресурсами територіальних громад: сутність, види та напрями мінімізації. Управління фінансами територіальних громад: теорія і практика ; за заг. ред. О. Кириленко. Тернопіль : Економічна думка, 2019. 280 с. С. 246-257. 0,70 д.а. (особистий внесок автора: охарактеризовано найбільш поширені різновиди шахрайства з фінансовими ресурсами територіальних громад) (0,35 д.а.).

8. Khamyha Yu. Financial pyramids as a type of financial fraud: theoretical-motivational aspect. European Journal of Economics and Management. 2020. Vol. 6, Issue 3. P. 15-22 (0,89 д.а.).

Опубліковані наукові праці апробаційного характеру:

9. Хамига Ю.Я. Шляхи мінімізації тіньової економіки України. Напрями розвитку ринкової економіки на засадах конкурентоспроможності, інноваційності та сталості : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 11 листопада 2017 р.). Запоріжжя: Запорізька державна інженерна академія, 2017. С. 178-179 (0,12 д.а.).

10. Хамига Ю.Я. Запобігання фінансовому шахрайству в державному секторі економіки. Corporate Governance: Strategies, Technology, Processes : II International Scientific Conference (Leipzig, Germany, October 26, 2018). Leipzig: Baltija Publishing, 2018. P. 237-239 (0,18 д.а.).

11. Хамига Ю.Я. Основні засади протидії фінансовому шахрайству. Актуальні проблеми модернізації фінансової системи України : матеріали Х Всеукраїнської студентської наукової конференції (м. Чернівці, 1 листопада 2018 р.). Чернівці: ЧНУ, 2018. С. 123-124 (0,12 д.а.).

12. Хамига Ю.Я. Проблеми фінансового шахрайства в банківській сфері. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 30 листопада 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С. 284-286 (0,15 д.а.).

13. Хамига Ю.Я. Методи боротьби з корупцією, яка впливає на ризик фінансового шахрайства в Україні. Проблеми та перспективи сучасного розвитку фінансів, обліку та банківської діяльності : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 18 березня 2019 р.). Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. С. 111-113 (0,13 д.а.).

14. Хамига Ю.Я. Фальсифікація фінансової звітності як різновид фінансового шахрайства. Економічний і соціальний розвиток України у XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації : збірник тез доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Тернопіль, 9-10 квітня 2019 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 201-203 (0,11 д.а.).

15. Хамига Ю.Я. Корупція – основний фактор, який впливає на ризик фінансового шахрайства. Сучасні тенденції розвитку світової економіки: нові виклики та проблеми : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.). Одеса: МГУ, 2019. С. 212-214 (0,12 д.а.).

16. Хамига Ю. Основні заходи протидії фінансовому шахрайству в Україні. Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 10 вересня 2019 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 133-136 (0,13 д.а.).

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретико-концептуальні засади фінансового шахрайства як важливого об'єкту досліджень сучасної фінансової науки	12
1.1. Теоретична концептуалізація, економічне підґрунтя та генезис фінансового шахрайства	12
1.2. Причини і потенційні наслідки фінансового шахрайства	31
1.3. Типологізація та критерії ідентифікації фінансового шахрайства	44
Висновки до розділу 1	60
Розділ 2. Прагматика ідентифікації фінансового шахрайства в Україні	63
2.1. Корпоративне фінансове шахрайство: структурно-аналітичний аспект	63
2.2. Аналіз способів реалізації шахрайських схем на фінансовому ринку та ринку нерухомості	78
2.3. Прагматизм ідентифікації шахрайства з фінансовими ресурсами держави	106
2.4. Фінансові піраміди як різновид фінансового шахрайства: види, ознаки ідентифікації, соціально-економічні наслідки	125
Висновки до розділу 2	142
Розділ 3. Стратегічні вектори мінімізації фінансового шахрайства в сучасних умовах розвитку національної економіки	145
3.1. Зарубіжний досвід запобігання і протидії фінансовому шахрайству та можливості його використання в Україні	145
3.2. Напрями удосконалення фінансової політики держави у контексті попередження і мінімізації фінансового шахрайства в сучасних умовах ...	163
Висновки до розділу 3	189
Висновки	192
Список використаних джерел	199
Додатки	246

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Стрімке поширення глобалізаційних процесів у сфері фінансів, активне залучення інформаційних технологій та мережі Інтернет до обслуговування фінансових операцій сприяють тому, що фінансові системи держав світу стають все вразливішими до шахрайських посягань.

Не є винятком у вищезначених процесах і фінансова система України. Адже упродовж останніх десятиліть в українському суспільстві загалом та на фінансовому ринку зокрема з'явилися численні пропозиції щодо можливості вкладення коштів у різноманітні «інвестиційні» проекти. Однак ініціатори таких проектів, акумулюючи значні фінансові ресурси в Україні, нерідко спрямовують їх передусім на розвиток зарубіжних компаній, що забезпечує отримання високих надприбутків. Тож на фоні масового банкрутства вітчизняних банків, відсутності надійних інструментів збереження та примноження коштів, зумовлених економічною й політичною нестабільністю в Україні, такі пропозиції виглядають досить привабливими. Проте, як свідчить практика, досить часто вони виявляються шахрайськими, а довірливі вкладники безповоротно втрачають свої кошти.

В Україні проблемі фінансового шахрайства приділяється недостатньо уваги як представниками наукової спільноти, так і державними службовцями, котрі опікуються питаннями розвитку вітчизняної фінансової сфери. Причому українські учені, котрі досліджують цю проблему, розглядають фінансове шахрайство насамперед крізь призму правового регулювання, упускаючи важливість його фінансово-економічної складової. Натомість у світі проблеми фінансового шахрайства знаходяться у центрі уваги державних (передусім фінансових) органів, міжнародних компаній (у тому числі й аудиторських, які щорічно проводять ґрунтовні дослідження цього явища), науковців та громадськості.

Дослідженню різних аспектів економічної злочинності, зокрема й у сфері фінансів, присвячені наукові праці зарубіжних авторів: Дж. Ігена, П.

Ван дер Нета, О. Карповіча, В. Кіпа, Т. Коенена, Д. Крессі, Х. Крояля, В. Ларічева, Т. Робена, І. Сюзерленда, Д. Хімана, Дж. Хюгеса та ін.

В Україні дослідження проблем фінансового шахрайства переважно перебуває у полі зору представників юридичної науки: В. Василичука, А. Єрмошенко, О. Кальмана, С. Князева, П. Коваленка, О. Кравченка, Л. Криушенка, О. Курмана, Г. Матусовського, Т. Мудряк, Ю. Назара, Д. Роговенка, В. Сухоноса, В. Чернея, Г. Чернишова, С. Чернявського, С. Чорнуцького, І. Чуницької, С. Шапочки, Ю. Ярмоленко та ін. А ось вітчизняна фінансова наука (за винятком нечисленних наукових праць О. Васильчишин, Г. Возняк, О. Кириленко, Т. Кізими, Ю. Клапківа, О. Колодізева, С. Мельника, Л. Шарінян, С. Юшка) ці питання практично не досліджує. Відтак відсутність у сучасній українській фінансовій науці досліджень, які б цілеспрямовано і комплексно висвітлювали проблему фінансового шахрайства з точки зору його фінансових ефектів та економічних наслідків, обумовила актуальність теми дисертації та визначила її мету, завдання і структуру.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою науково-дослідних робіт кафедри фінансів імені С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету за такими темами: «Удосконалення управління фінансами територіальних громад в умовах бюджетної децентралізації» (державний реєстраційний номер 0118U003168) і «Формування та реалізація фінансової політики сталого розвитку України» (державний реєстраційний номер 0116U002629), в межах яких автором обґрунтовано сутність, ідентифіковано види фінансового шахрайства та запропоновано напрями удосконалення фінансової політики держави у контексті попередження і мінімізації фінансового шахрайства в сучасних умовах розвитку національної економіки.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретико-концептуальних засад фінансового шахрайства,

виокремлення критеріїв ідентифікації та розроблення практичних рекомендацій щодо векторів його мінімізації в сучасних умовах.

Для досягнення поставленої мети в роботі було вирішено ряд завдань, зокрема:

- охарактеризувати економічне підґрунтя та обґрунтувати теоретико-концептуальні засади фінансового шахрайства як важливого об'єкту досліджень сучасної фінансової науки;
- ідентифікувати основні причини та виокремити потенційні наслідки фінансового шахрайства як негативного суспільно-економічного явища;
- запропонувати типологізацію та виокремити критерії ідентифікації фінансового шахрайства в сучасних умовах;
- дослідити різновиди корпоративного фінансового шахрайства у контексті основних його суб'єктів, форм та способів виявлення;
- проаналізувати найбільш поширені способи реалізації шахрайських схем на фінансовому ринку та ринку нерухомості України;
- ідентифікувати основні види шахрайства з фінансовими ресурсами держави та оцінити їх вплив на розвиток економічних процесів;
- обґрунтувати мотиваційно-поведінкові домінанти участі громадян у фінансових пірамідах та виокремити їх найпоширеніші види й характерні ознаки;
- проаналізувати зарубіжний досвід запобігання і протидії фінансовому шахрайству й окреслити можливості його використання в Україні;
- запропонувати напрями удосконалення фінансової політики держави у контексті попередження і мінімізації фінансового шахрайства на сучасному етапі розвитку української економіки.

Об'єктом дослідження є фінансове шахрайство як деструктивний економічний феномен, що чинить негативний вплив на формування, розподіл

і використання фінансових ресурсів держави, суб'єктів господарювання (організацій) та громадян.

Предметом дослідження є науково-теоретичні підходи і практичні рекомендації щодо визначення критеріїв ідентифікації та напрямів мінімізації фінансового шахрайства в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети дисертаційної роботи було використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, які забезпечили ґрунтовність, об'єктивність і достовірність обґрунтованих у дисертації положень та сформульованих висновків, зокрема: наукового узагальнення – для обґрунтування теоретико-концептуальних засад фінансового шахрайства та науково-методологічного підґрунтя щодо формування фінансової політики держави у сфері його попередження і мінімізації; аналізу і синтезу – для формування категорійного апарату стосовно фінансового шахрайства і його різновидів; структуризації та групування – для систематизації причин і ймовірних наслідків фінансового шахрайства, виокремлення критеріїв ідентифікації та способів й інструментарію його реалізації в сучасних умовах; компаративного аналізу – для дослідження світового досвіду запобігання і протидії фінансовому шахрайству; графічний – для побудови графічних зображень та наочної демонстрації отриманих результатів. При оцінці способів реалізації шахрайських схем у бюджетній сфері, на фінансовому ринку України та ринку нерухомості використано методи індукції та дедукції, метод структурно-функціонального порівняння, аналогій, економіко-статистичних розрахунків. При формуванні теоретико-концептуальної моделі реалізації державної політики у сфері попередження і мінімізації фінансового шахрайства було застосовано метод економічного моделювання. Основні висновки сформульовано на основі методів системного аналізу та наукової абстракції.

Інформаційну базу дослідження становлять матеріали Рахункової палати, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері

ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Міністерства внутрішніх справ України, звітні дані Державної аудиторської служби України, Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, економічні звіти науково-дослідних центрів та рекомендації міжнародних експертів із проблем фінансового шахрайства, результати Всесвітніх досліджень економічних злочинів та шахрайства, що проводяться міжнародною аудиторською компанією «PricewaterhouseCoopers», законодавчі і нормативно-правові акти, періодичні видання, наукові збірники, монографії та інші наукові публікації вітчизняних і зарубіжних авторів з тематики дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій щодо виокремлення критеріїв ідентифікації і напрямів мінімізації фінансового шахрайства в Україні.

У процесі дослідження отримано результати, які містять наукову новизну, характеризують особистий внесок автора і полягають у такому:

вперше:

– запропоновано авторську модель формування і реалізації державної політики у сфері попередження і мінімізації фінансового шахрайства в Україні, яка враховує: підґрунтя (економічне, психологічне, правове); причини та передумови («піраміда фінансового шахрайства»); ознаки (обман та зловживання довірою, навмисність дій, висока інтелектуальна складова таких злочинів, добровільна передача жертвою своєї власності або права на неї шахраям); види і типи фінансового шахрайства; способи й інструменти реалізації шахрайських дій; способи виявлення шахрайських дій; негативні наслідки (втрата заощаджень громадян, доходів бюджету та ресурсів компаній), які доцільно ідентифікувати на основі кількісної (економіко-математичні методи і моделювання) та якісної (репутація, інвестиційна привабливість, атмосфера в колективі) оцінок; а також методи попередження і мінімізації фінансового шахрайства (інституційно-організаційні, фінансово-

економічні, нормативно-правові, адміністративні, програмно-технічні, інформаційно-освітні, морально-етичні), що дало змогу сформувавши теоретико-концептуальні засади взаємодії найвагомiших складових державної політики у сфері попередження і мінімізації фінансового шахрайства в Україні;

удосконалено:

– трактування поняття фінансового шахрайства як сукупності економічних відносин, які реалізуються юридичними або фізичними особами (як правило, без насильницьких дій) у процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів (доходів) шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем з метою отримання економічної та/або іншої вигоди (особистої, корпоративної чи на користь третіх осіб), в результаті яких відбувається отримання економічних вигід шахраєм та збитків – жертвою шахрайських дій. Такий підхід, на відміну від наявних, системно і всебічно розкриває сутність фінансового шахрайства та акцентує увагу передусім на фінансових аспектах цього поняття, конкретизації мети, способів та наслідків фінансового шахрайства, а також дає можливість сформувавши комплекс заходів щодо попередження і мінімізації фінансового шахрайства як цілісної системи, спроможної докорінним чином вплинути на подолання цього суспільно-небезпечного явища;

– науково-теоретичні підходи щодо ідентифікації причин фінансового шахрайства з виокремленням таких основних груп: причини соціально-економічного, морально-психологічного, нормативно-правового та інфраструктурно-організаційного характеру, які, на відміну від наявних, враховують складність, динамічність і велику розмаїтість проявів фінансового шахрайства, а також віктимність (віктимогенність) поведінки українських громадян;

– типологізацію фінансового шахрайства за інституційними секторами економіки та залежно від об'єкта шахрайських дій з урахуванням їх стрімкого осучаснення та модифікації, що, на відміну від наявної, сприятиме

виявленню найбільш «чутливих» до фінансового шахрайства секторів національної економіки та визначенню пріоритетних напрямів і конкретних заходів протидії цьому негативному явищу;

набули подальшого розвитку:

– категоріально-понятійний апарат дослідження шляхом удосконалення трактування дефініцій: «шахрайство з фінансовими ресурсами держави» – як сукупності економічних відносин між юридичними чи фізичними особами та державою в процесі формування, розподілу і використання її фінансових ресурсів, які реалізуються шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем з метою отримання економічної або/та іншої вигоди (особистої, корпоративної чи на користь третіх осіб), і призводять до втрати (зменшення, недоотримання) державних ресурсів внаслідок незаконного їх використання; «фінансова піраміда» – як форми організації фінансових відносин (зазвичай під виглядом «надприбуткового» інвестиційного проекту чи іншого виду діяльності без створення доданої вартості), учасниками яких (нерідко – із застосуванням прийомів психологічного впливу) стають особи за умови внесення ними фінансових чи нефінансових активів, дохід на які виплачується, як правило, за рахунок внесків нових учасників, що дасть змогу чіткіше ідентифікувати прояви шахрайських дій у різних сферах економічної діяльності;

– обґрунтування доцільності виокремлення чотирьох основних стадій життєвого циклу фінансової піраміди: стадії зародження (створення фінансової піраміди); стадії насичення (активна реклама, залучення учасників, збір первинних внесків, початок інвестиційних виплат); критичної стадії (зменшення притоку учасників і, відповідно, внесків, зростання обсягів інвестиційних виплат); стадії краху (припинення інвестиційних виплат, ліквідація або зникнення фінансової піраміди), що дасть можливість, зважаючи на різноплановість, багатогранність і технологічне розмаїття організації цього виду «бізнесу», більш точно прогнозувати життєвий цикл

фінансової піраміди з метою вжиття відповідних заходів для унеможливлення подальшого її функціонування;

– систематизація найтиповіших ознак фінансових пірамід, яка, на додаток до існуючих, також включає: відсутність попереджень про ризики або твердження про відсутність ризиків взагалі; наявність у договорі пункту про те, що компанія не зобов'язана повертати учаснику кошти (котрі, як правило, оформляються як добровільні внески, пожертвування тощо); акцент на негайності вкладення коштів з психологічними прийомами впливу на підсвідомість потенційної жертви; розташування юридичних адрес у кількох юрисдикціях; показове використання сучасних комп'ютерних технологій та офісних приміщень.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані в дисертаційній роботі результати мають важливе науково-теоретичне та практичне значення і можуть бути використані як державними органами влади та управління при вдосконаленні фінансової політики держави у сфері попередження і мінімізації фінансового шахрайства, так і приватними структурами та громадянами в процесі протидії цьому негативному явищу.

Основні результати дослідження впроваджені у діяльність Фінансового відділу Чернівецької обласної ради (довідка № 31-07-03/23 від 22.11.2019 р.), Департаменту регіонального розвитку Чернівецької обласної державної адміністрації (довідка № 03/842 від 24.07.2020 р.), Акціонерного товариства «БАНК СІЧ» (довідка № 01-90/03.01 від 23.10.2019 р.), Товариства з обмеженою відповідальністю «Українська будівельна компанія «Мрія» (довідка № 02-15/698 від 19.02.2020 р.), Ради адвокатів Чернівецької області Національної асоціації адвокатів України (довідка № 20/02-13 від 19.12.2019 р.). Одержані автором результати дослідження використовуються у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету (довідка № 126–28/908 від 09.07.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є одноосібно виконаною науковою працею. Наукові положення, висновки та рекомендації,

які виносяться на захист, одержані автором самостійно. Особистий внесок автора у наукових працях, написаних у співавторстві, відображено у списку опублікованих робіт.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження пройшли апробацію на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Напрями розвитку ринкової економіки на засадах конкурентоспроможності, інноваційності та сталості» (м. Запоріжжя, 2017 р.); «Актуальні проблеми модернізації фінансової системи України» (м. Чернівці, 2018 р.); «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (м. Харків, 2018 р.); «Corporate Governance: Strategies, Technology, Processes» (Leipzig, 2018); «Проблеми та перспективи сучасного розвитку фінансів, обліку та банківської діяльності» (м. Дніпро, 2019 р.); «Сучасні тенденції розвитку світової економіки: нові виклики та проблеми» (м. Одеса, 2019 р.); «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації» (м. Тернопіль, 2019 р.), «Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір» (м. Тернопіль, 2019 р.).

Публікації. Результати наукового дослідження опубліковані у 16 наукових працях загальним обсягом 6,56 д.а. (з яких 4,32 д.а. належать особисто автору), в тому числі: 6 статей – у наукових фахових виданнях України (з яких 1 публікація – у Web of Science), 1 стаття – у періодичному науковому виданні іншої держави (Чехія), 1 стаття – у колективній монографії, 8 публікацій – за матеріалами міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний текст дисертації, викладений на 198 сторінках, містить 11 таблиць і 23 рисунки. Повний обсяг дисертації становить 292 сторінки. Список використаних джерел налічує 421 найменування на 47 сторінках. 14 додатків розміщено на 48 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ШАХРАЙСТВА ЯК ВАЖЛИВОГО ОБ'ЄКТУ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ

1.1. Теоретична концептуалізація, економічне підґрунтя та генезис фінансового шахрайства

Стрімкий розвиток світової економіки, поширення глобалізаційних процесів, поява низки міжнародних фінансових інституцій, збільшення обсягів банківських та інших фінансово-кредитних послуг призвели до значного підвищення ролі фінансів у сучасному житті. Водночас активне використання новітніх інформаційних технологій, безготівкової форми розрахунків спричинили зростання різного роду проявів шахрайства у фінансовій сфері. Причому під ризик шахрайських схем нині потрапляють фактично усі сфери суспільних відносин, починаючи від фінансово-кредитної та страхової і завершуючи зовнішньоекономічною діяльністю та мережею Інтернет [338, с. 231].

Насамперед необхідно акцентувати, що дослідження проблем фінансового шахрайства переважно перебуває у полі зору представників юридичної науки, а ось вітчизняна економічна наука (і фінансова зокрема) ці питання, на жаль, практично не досліджує. Так, із переліку дисертацій, захищених в Україні упродовж 1998-2018 років і присвячених безпосередньо проблемам фінансового шахрайства, 6 належать до правничих наук, і немає жодної дисертації, яка була б захищена за економічними спеціальностями загалом та спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит зокрема [2].

Парадоксально, але, навіть не зважаючи на ті величезні негативні соціально-економічні наслідки, які спричиняє це явище в сучасному житті, «проблемі фінансового шахрайства присвячено лише декілька абзаців тексту

в окремих (!) підручниках з фінансів, а жоден підручник з фінансового права, призначений для студентів економічних спеціальностей, не торкається теми фінансового шахрайства взагалі» [71, с. 44].

Відтак, у дисертаційній роботі проблеми фінансового шахрайства ми досліджуватимемо передусім з точки зору економіки та фінансів, використовуючи при цьому й надбання інших наукових напрямів (юриспруденції, соціології, психології тощо).

Зважаючи на те, що поняття «фінансове шахрайство» поступово стає більш вживаним як в українському науковому середовищі (навіть попри відсутність його чіткого нормативно-правового закріплення), так і в засобах масової інформації та мережі Інтернет, а також з метою об'єктивного та системного дослідження проблем, пов'язаних із фінансовим шахрайством, вважаємо за необхідне насамперед з'ясувати сутність та зміст цього економічного явища.

Передусім зазначимо, що етимологічно термін «фінансове шахрайство» походить від поняття «шахрайство». Історично на теренах України шахраями «називали скритних і нечесних у своїх вчинках людей, хитрюг, махлярів, крутіїв, дурисвітів, ошуканців, пройдисвітів, шельм» [17]. А укладачі Нового тлумачного словника української мови стверджують, що слово «шахрайство» має спільне коріння зі словом «шахер-махер», що означає «шахрайську операцію; нечесне поводження, гешефт, аферу, махінацію» [206, с. 862]. Відтак досить часто у науковому обігу можна зустріти синоніми, які теж характеризують досліджуване нами явище, а саме: афера («ризикова справа, здійснювана з метою наживи; шахрайство» [31, с. 47]) і махінація («несумлінний, нечесний спосіб, витівка, хитрість для досягнення чогонебудь; шахрайство» [31, с. 653]).

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує шахрайство як «1) хитрий і спритний обман; крутіїство; ошуканство; 2) заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою» [31, с. 1615].

У Кримінальному кодексі України (зокрема, статті 190) шахрайство трактовано як злочин проти власності, що здійснюється через «заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою» [143]. Тобто, у цьому визначенні зроблено акцент на способах заволодіння майном чи правом на нього, а саме: обмані та зловживанні довірою. Відтак можемо стверджувати, що саме ці ознаки відокремлюють шахрайство від інших злочинів проти власності (наприклад, крадіжки). Причому «особливістю шахрайства, як злочину проти власності, є те, що його обов'язковою ознакою є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього» [253].

Однак вітчизняний науковець С. Чорнуцький акцентує на тому, що «законодавче визначення шахрайства передбачає лише випадки заволодіння чужим майном, оминаючи при цьому факти розтрат такого майна на користь третіх осіб» [353, с. 128] і наводить авторське трактування шахрайства як «злочину, який полягає в порушенні визначеного чинним законодавством України порядку фінансування, кредитування й оподаткування господарської діяльності» [353, с. 128]. Проте таке визначення не вважаємо всеохопним, позаяк воно не враховує такі різновиди реалізації шахрайських схем як використання платіжних карток, інтернет-технологій, фінансових пірамід.

У свою чергу, український учений С. Чернявський наголошує на необхідності більш широкого розуміння поняття «шахрайство», оскільки «ознаки цього злочину притаманні також і низці інших кримінальних дій, які, хоч і не спрямовані на заволодіння чужим майном, однак належать до шахрайських прийомів» [347, с. 11]. А. Данн [58] до шахрайських дій зараховує також і такі явища як ухилення від оподаткування, обман покупців та замовників. П. Яні [375] стверджує, що до шахрайства слід зараховувати дії, пов'язані із заволодінням майном шляхом зловживання службовим становищем. Г. Матусовський [169] до різновидів шахрайства відносить також фіктивне підприємництво і фіктивне банкрутство.

О. Мусієнко акцентує, що «деякі вчені розглядають шахрайство передусім як «білокомірцеві» злочини» [191, с. 8]. Принагідно зазначимо, що термін «білокомірцевий злочин» вперше ввів у науковий обіг американський професор Е. Сатерленд, який трактував його як «злочин, вчинений респектабельною особою, що посідає високе соціальне становище, під час виконання службових обов'язків» [418, с. 135], зацентрувавши таким чином увагу саме на соціальному статусі суб'єкта та виокремивши високу інтелектуальну складову таких злочинів, внаслідок чого вони нерідко продовжують залишатися безкарними. У свою чергу, Г. Едельгертц визначає «білокомірцевий» злочин як «незаконну дію або серію незаконних дій, вчинених без застосування фізичної сили, з метою одержання за допомогою приховування або обману грошей чи майна, ухилення від платежів або відшкодування збитків, отримання економічних чи інших вигід» [396, с. 5], акцентуючи на вчиненні злочину без застосування фізичної сили та погрози насильства.

Практикуючий консультант О. Чумаченко під шахрайством розуміє «навмисне заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою, що призводить до економічних збитків жертви та/або отримання економічних вигід злочинцем» [44].

Т. Климко та О. Мельник, посилаючись на глосарій до Міжнародних стандартів аудиту, наводять визначення шахрайства як «будь-яких незаконних дій, що характеризуються обманом, приховуванням або зловживанням довірою. До шахрайства не відносяться ті дії, що виконуються під тиском сили або погрози використання сили. Шахрайство здійснюється юридичними та фізичними особами з метою отримання грошей, власності або послуг, ухилення від сплати грошових коштів або надання послуг, чи в цілях особистої або корпоративної наживи» [120, с. 185].

Одне з енциклопедичних видань до шахрайства зараховує «незаконні дії у найрізноманітніших сферах, у тому числі в сфері банківської діяльності, мобільного зв'язку і сучасних інформаційних технологій. Незважаючи на

відмінності у технологіях, усі ці дії об'єднує низка спільних ознак: обманні дії; зловживання довірою; навмисне викривлення фактів або замовчування; крадіжка чужої власності; незаконне придбання прав на чужу власність; у більшості випадків самотійна і добровільна передача шахраям своєї власності або права на неї» [35].

Згідно положень Міжнародного стандарту аудиту (ISA) 240, «шахрайство є навмисною дією одного або більше осіб серед керівництва, управлінського персоналу, співробітників або третіх сторін, що полягає у використанні обману для одержання неправомірної або незаконної вигоди» [403].

Міжнародна аудиторська компанія «PricewaterhouseCoopers» трактує шахрайство як «навмисний обман з метою розкрадання грошових коштів, майна або законних прав» [412, с. 15].

Асоціація сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства (Association of Certified Fraud Examiners – ACFE) фіксує визначення шахрайства в організаціях (або так званого «корпоративного» шахрайства) як «використання службового становища з метою особистого збагачення шляхом навмисного неналежного використання або зловживання ресурсами і активами організації-роботодавця» [414, с. 9].

Конвенція щодо захисту фінансових інтересів Європейських співтовариств виокремлює шахрайство по відношенню до видатків та доходів бюджету ЄС [136], маючи на увазі навмисне допущення порушень, які призвели до незаконного використання коштів та незабезпечення їх збереження, що спричинило втрату цих ресурсів, або ж порушення, що призвели до зменшення (недоотримання) доходів бюджету ЄС. С. Чорнуцький, деталізуючи вищенаведене визначення, стверджує, що «під цим терміном розуміють втрачені для ЄС кошти чи потенційні доходи, допущені внаслідок незаконних дій чи бездіяльності посадових осіб з метою отримання ними чи третіми особами вигоди» [353, с. 128]. Однак принагідно зазначимо,

що «кошти чи потенційні доходи» не доцільно називати шахрайством, адже вони можуть бути лише певними наслідками шахрайських дій.

На нашу думку, глибоке та системне дослідження будь-якого явища має здійснюватися на основі та з урахуванням ретроспективи його історичного розвитку. Адже, як справедливо зазначають науковці, при дослідженні будь-якого сучасного інституту «для правильного його розуміння ми повинні дослідити його історичну долю, тобто ті причини, які зумовили появу цього утворення, і ті видозміни, котрих воно зазнало у своєму історичному розвитку» [295, с. 21]. А дослідження генезису та еволюції шахрайства «сприятиме поглибленню наукових уявлень про сутність явища, розкриттю соціальної обумовленості його виникнення, виявленню причинно-наслідкової залежності між цим злочином і суспільними потребами, що його породжують, зосередженню уваги на тих обставинах і подіях, які визначають подібні правові відхилення» [17].

Фахівці [17] констатують, що майнове шахрайство, як кримінально каране злочинне діяння, не було відоме суспільству з традиційною (натурально-общинною) економікою на ранніх етапах її розвитку та залишалося нетиповим для нього й пізніше; а появу кримінально караних обманних діянь у майновій сфері пов'язують із розвитком договірних відносин, економічну основу яких формували суспільний поділ праці, панування товарно-грошових відносин, розвиток торгівлі та інших атрибутів товарно-грошового господарства.

Варто наголосити, що шахрайство, як явище, сягає глибокої давнини у розвитку людської цивілізації. Так, обман, як спосіб здійснення протиправного діяння, був зафіксований ще у давньоримському праві республіканського періоду [299, с. 155-156] (при цьому потрібно зазначити, що угода, яку було укладено навіть під впливом обману, повністю зберігала свою юридичну силу, оскільки римляни були переконані, що будь-який громадянин повинен ґрунтовно обдумувати власні дії, щоб не бути обманутим). Також з римським правом пов'язують і виникнення поняття

«караного шахрайства» (stellionatus), до якого зараховували такі злочини: «обманна застава, сплата боргу річчю, яка перебуває у заставі, або її повторна застава; застава чужого майна; підміна та підроблення товарів або майна, що перебуває у заставі; застава виробу, виготовленого з міді, під виглядом золотого; перешкоджання передачі товару покупцю під виглядом неотримання оплати; вимагання кредитором повернення боргу, який вже сплачено» [314, с. 98-101].

Європейське середньовічне право зараховувало шахрайство до різновиду діянь, що належали до категорії обманних (підроблення, фальсифікація), виокремлюючи із загальної когорти майнових злочинів діяння з ознаками неправдивості, приховування або викривлення істини (причому протизаконне збагачення в цих діях, за твердженням фахівців, відходило на другий план) [17].

Норми давньоруського права теж забороняли «різні види обману, за допомогою яких холопи могли заволодіти грошима потерпілих» [157, с. 11], однак у них були відсутні прямі вказівки на шахрайство як каране діяння, навіть не зважаючи на те, що сторони торговельних відносин доволі часто обманювали і зловживали довірою одне одного.

Уперше чіткі відмінності між крадіжкою і шахрайством були виокремлені у Судівнику царя великого князя Іоана Васильовича Грозного від 1550 р., яким встановлювалася кримінальна відповідальність за шахрайські злочини [295, с. 159]. І хоча це поняття не було законодавчо виділене в окремий вид злочину, однак, на думку науковців, «характер покарання, на рівні з іншими суспільно небезпечними діяннями, вказує на розуміння необхідності боротьби з цим видом злочину» [49, с. 217].

Акцентування на тому, що шахрайство може здійснюватися і без крадіжки, свого часу було зафіксоване у Соборному уложенні 1649 р., де під цим видом злочиння малосся на увазі «швидке заволодіння майном та ловка крадіжка» [314].

У спеціальному англійському статуті про шахрайство (An Act for Prevention of Frauds and Perjuries) від 1677 р. [417] з метою захисту майнових інтересів громадян була закріплена норма, що вимагала укладання письмового контракту при операціях з нерухомістю, наймі на роботу на термін більше одного року. До того ж, у цьому документі були зафіксовані більше десяти видів злочинних діянь, які класифікувались як шахрайство.

Відтак можемо констатувати, що лише починаючи з другої половини XVII ст. шахрайство почало розглядатись безпосередньо як різновид крадіжки чи викрадення, реалізованих шляхом обману або ж зловживання довірою. Це, на наш погляд, можна пояснити тим, що шахрайство, на відміну від інших майнових злочинів, є набагато складнішим як за своїм змістовим наповненням, так і способами його вчинення та виявлення.

Варто наголосити, що початок XVIII ст. ознаменувався стрімким зростанням питомої ваги шахрайській дії у загальній структурі майнових злочинів. За твердженням І. Фойницького, саме у цей період спостерігалось «значне зниження числа вбивств і взагалі фізично агресивної поведінки, правопорушення проти власності прийшли на зміну насильницьким злочинам, викрадення і шахрайство потіснили вбивства і тілесні пошкодження, поширена злочинність найбідніших класів змінилась злочинністю обмеженою та вправною, злочинці XVIII ст. – це виверткі, хитрі, обачливі бестії, які все частіше діють як професіонали» [314]. З-поміж факторів, які вплинули на такі зміни, фахівці [17] виокремлюють насамперед соціально-економічні, що були зумовлені передусім стрімкою капіталізацією суспільно-економічних відносин, яка супроводжувалася зростанням багатства і власності, що, відповідно, потребувало законодавчого закріплення безпекових заходів.

У західноєвропейському праві епохи пізнього середньовіччя поняття шахрайства тлумачилося доволі широко і поєднувало у собі норми

про підроблення та будь-який інший обман, що посягав на чії-небудь права [17].

На початку ХХ ст. законодавчо закріплений термін «шахрайство» на теренах нашої держави (яка на той час входила до складу СРСР) вперше з'явився 5 травня 1921 р. після видання декрету РНК «Про обмеження прав за судовими вироками» [82], у якому окремо наводилися також поняття розбою, грабежу, крадіжки, вимагання, привласнення, розтрати тощо, однак визначення зазначених понять не подавалися. На думку науковців, «поява у законодавстві цього поняття пов'язана з тим, що відсутність у той час цілеспрямованої боротьби із шахрайством сприяла його поширенню. Особливого резонансу набуло так зване «непівське» шахрайство, пов'язане з організацією приватного виробництва і торгівлі, фальсифікацією продовольчих та промислових товарів, злісними банкрутствами, фінансовими аферами, підлогами, продажем неіснуючих товарів та створенням фіктивних фірм» [49, с. 219].

Кримінальний кодекс УРСР від 1922 року (зокрема, статті 187 і 188) визначав шахрайство як «отримання з корисливою метою майна або права на майно шляхом зловживання довірою або обману» [303]. Причому, як стверджують фахівці, «збитки, спричинені державі, вважались більш тяжкими у порівнянні зі збитками, які завдавались приватним особам» [49, с. 219].

Значного поширення шахрайство набуло в роки Великої Вітчизняної війни, що переважно було пов'язано із «нормованим постачанням населення продовольчими і промисловими товарами. Часто-густо шахрайство полягало у розкраданні продовольчих та промтоварних карток і талонів шляхом обману або зловживання довірою, у підробці та зловживанні ними, а також у використанні карток і талонів, які належали іншим особам» [49, с. 220].

У післявоєнні роки в радянському законодавстві спершу було введено поняття «розкрадання державного та громадського майна», а

пізніше – «розкрадання соціалістичного майна», причому злочини проти державного та суспільного майна були виокремлені в особливу групу злочинних посягань [49, с. 220].

Стаття 143 Кримінального кодексу УРСР (у редакції від 28 грудня 1960 року) визначала шахрайство як «заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довір'ям» [142]. Практично у такому ж тлумаченні поняття шахрайства (з незначними правками) існує і дотепер.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що генезис та еволюція шахрайства, як економічного поняття та невід'ємного атрибуту сучасних світогосподарських процесів, своїми історичними витокami сягає римського права, поступово набуваючи в процесі еволюції властивих лише йому специфічних ознак. Відтак варто наголосити, що нині недостатньо лише констатувати різноманітність його проявів. Сьогодні потрібно модернізувати вектори державної фінансової політики, спрямовані на подолання цього негативного явища. Адже, як справедливо зазначають учені, «не викликає сумніву, що шахрайству в найближчому майбутньому приготовлені найбільші цифри в статистичних звітах... Скоро домінуючим засобом стане знаряддя інтелектуальне, хитрощі, обман, а це означає, що соціальна сторона шахрайства є дуже привабливою» [314].

Незаперечним є факт, що в сучасних умовах стрімко зростає роль фінансів, фінансових відносин практично у всіх сферах суспільного життя. Учені переконані, що «упродовж останніх десятиліть фінанси зі специфічного інструменту обслуговування економічних процесів перетворилися на потужний важіль сучасного розвитку суспільства, ставши самостійним сегментом, ключовою ланкою економіки з колосальним потенціалом» [102, с. 3]. Відтак потужно зростаюча роль фінансів у повсякденному житті дає підстави для дослідження фінансового шахрайства як окремого явища, притаманного сучасним економікам.

Як було зазначено вище, лєвова частка наукових публікацій з проблематики фінансового шахрайства належить саме дослідникам у царині юридичної науки. Так, вітчизняний учений С. Чернявський під фінансовим шахрайством розуміє «систему взаємопов'язаних суспільно-небезпечних діянь, спрямованих на розкрадання чужого майна чи набуття права на майно шляхом обману або зловживання довірою у сфері відносин, урегульованих нормами фінансового права з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових фондів (фінансових ресурсів) держави, суб'єктів господарювання та фізичних осіб» [345, с. 97].

Український науковець О. Карпович наводить більш деталізоване визначення фінансового шахрайства, а саме як «кримінально караних дій у сфері грошового обігу, таких як обман, зловживання довірою, підроблення, переведення безготівкових грошових коштів державних та громадських організацій в готівкові доходи, отримання незаконного прибутку від приховування фактичних доходів та несплати податків, фальсифікації облікових та розрахункових платіжних документів, отримання незаконного прибутку від виплати занижених та отримання завищених відсотків за операціями кредитування, страхування, збереження грошових коштів або від фінансових угод між громадянами» [102, с. 19-20].

Г. Чернишов під фінансовим шахрайством розуміє «кримінологічне явище, що являє собою злочинну діяльність та виражається у системі кримінально-караних та легальних дій, які вчиняються шляхом обману або зловживання довірою (та/або зловживання службовим становищем) у процесі формування, розподілу та використання грошових фондів з метою здобуття матеріальної вигоди» [338, с. 233]. У наукових працях зустрічається й інше визначення цього автора: «Фінансове шахрайство – комплекс кримінологічно однорідних корисливих посягань на фінансові ресурси громадян, суб'єктів господарювання та держави, що вчиняються шляхом обману та зловживання довірою» [340, с. 49].

Кримінальний кодекс України (стаття 222) оперує поняттям «шахрайство з фінансовими ресурсами», яке визначає як «надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади АР Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків» [143]. При цьому потрібно наголосити, що вищенаведене визначення шахрайства з фінансовими ресурсами охоплює лише спектр шахрайських дій щодо фінансових ресурсів держави або господарюючих суб'єктів, оминаючи при цьому шахрайські посягання на фінансові ресурси громадян, а також не передбачає низки інших шахрайських дій (скажімо, таких як корупція, хабарництво, незаконне привласнення майна, викрадення персональних даних з метою подальшого отримання доходів тощо).

С. Чорнуцький під фінансовим шахрайством пропонує розуміти «умисні дії особи (юридичної, фізичної) чи кола осіб, які призводять до порушення норм чинного законодавства України, з метою отримання доходу, благ тощо» [353, с. 128].

О. Бура та І. Добровольська дають визначення фінансовому шахрайству як «виду економічного шахрайства, спрямованого на розкрадання чужого майна або придбання права на чуже майно шляхом обману або зловживання довірою в сфері відносин з формування, розподілу і використання фінансових ресурсів суб'єктів економічних відносин» [21].

Відтак, беручи до уваги напрацювання вітчизняних та зарубіжних учених, сформулюємо власне визначення фінансового шахрайства як сукупності економічних відносин, які реалізуються юридичними або фізичними особами (як правило, без насильницьких дій) у процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів (доходів) шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем з метою отримання економічної та/або іншої вигоди (особистої, корпоративної чи на користь третіх осіб). Фінансове шахрайство як явище відображає грошові потоки між суб'єктами фінансових відносин (шахраєм та жертвою), в

результаті яких відбувається отримання економічних вигід шахраєм та збитків – жертвою шахрайських дій.

Принагідно зазначимо, що сутність фінансового шахрайства варто досліджувати з урахуванням того, що його природа базується передусім на економічному, психологічному та правовому підґрунтях [71, с. 44].

На нашу думку, важливими чинниками виникнення та поступового поширення фінансового шахрайства насамперед слугують економічні чинники. Причому практика доводить, що кількість шахрайських дій суттєво зростає передусім у періоди економічних криз, адже нестабільна фінансова ситуація в державі призводить до масового банкрутства фінансових установ, закриття багатьох підприємств (тобто скорочення робочих місць), втрати довіри до традиційних інструментів інвестування, а відтак і можливості вберегти та заробити гроші. Тому в такій ситуації будь-яка, навіть повністю абсурдна, авантюра здається виходом із неї, і люди, не замислюючись, беззастережно спокушаються на легкі способи отримання заробітку. Однак варто наголосити, що і в періоди економічної стабільності шахрайство теж доволі часто зустрічається, адже тоді у людей, як правило, зростають доходи та, водночас, втрачається «фінансово-інвестиційна» пильність.

Окрім того, значному поширенню шахрайських схем у сучасних умовах сприяє і низка інших факторів економічного характеру: велике розмаїття нових фінансових інструментів (видів грошей, цінних паперів, фінансових послуг); стрімке зростання обсягів фінансових трансакцій; нівелювання бар'єрів для безперешкодного переміщення грошей, товарів та послуг у процесі глобалізації, що провокує зростання транснаціональної фінансової злочинності. Відтак у пошуках інструментів збереження наявних та отримання потенційних доходів особливо довірливі інвестори й потрапляють у пастки шахраїв.

Безумовно, фінансово-шахрайські проекти значною мірою базуються і на психологічному підґрунті, завдяки якому цей вид обману «процвітає» у будь-які періоди розвитку людської цивілізації. Загальновідомо, що тривалий

час в економічній теорії (і зокрема в неокласичній теорії середини ХІХ ст.) «домінували положення про раціональний характер економічної поведінки людини, оскільки саме завдяки її інтелекту, розуму та раціональним діям досягалися вагомі успіхи в економічному розвитку. Однак з розвитком економічної течії інституціоналізму принцип раціональності в економічній поведінці людини уже не вважався абсолютним» [113, с. 32], відтак представники інституціональної теорії (Т. Веблен, Дж. Гобсон, Д. Коммонс, У. Мітчелл, Д. Норт, Дж. Ходжсон) наголошували на ірраціональному характері людської поведінки, у тому числі й у сфері економіки та фінансів. Яскравим свідченням правдивості цієї тези є сучасна реальність та економічна практика. Адже, незважаючи на постійні застереження засобів масової інформації та інших джерел щодо різноманітних шахрайських схем, а також (як це не парадоксально) нерідко власний негативний досвід, громадяни й надалі продовжують вкладати кошти у різного роду шахрайські схеми. На думку фахівців, основна причина полягає в тому, що «люди завжди будуть прагнути «легких» грошей, і навряд чи це прагнення коли-небудь зникне» [272]. Тому, безперечно, виникнення фінансових афер та масових шахрайств, спричинене бажанням людей швидко й легко отримати необхідні кошти, насамперед ґрунтується на звичайній людській жадібності.

Появу численних фінансових шахрайських схем, яка проходить на тлі тотальної недовіри до держави загалом та фінансових інституцій зокрема, експерти пояснюють також і наявністю так званого «феномену довіри» [309], який демонструє, що люди за своєю природою схильні довіряти передусім один одному і ставитися один до одного без особливого упередження. Проте саме цей фактор є водночас доволі тонкою гранню людських взаємин у житті та бізнесі. Тому користолюбні шахраї роблять ставку і маніпулюють насамперед довірою оточуючих [272]. Відтак маємо підстави стверджувати, що саме довіра, жадоба легкого збагачення, а також низький рівень фінансової грамотності громадян, їх небажання навчатися і розумітися на фінансово важливих речах – є тими чинниками, котрі не дають змоги

подолати цю проблему навіть в економічно розвинених та законодавчо «прихильних» до громадян країнах.

І, зрештою, поширення фінансового шахрайства, безперечно, відбувається на тлі сприятливого правового підґрунтя, пов'язаного із недосконалою законодавчою базою. Як зазначалося вище, статті 190 і 222 Кримінального кодексу України [143], даючи визначення шахрайству та шахрайству з фінансовими ресурсами, прямо не визначають жодних операцій, пов'язаних із привласненням коштів громадян. Хоча серед порушень, які лише опосередковано можуть призвести до фінансових втрат громадян, окремі статті Кримінального кодексу України виокремлюють: «фіктивне підприємництво (стаття 205 ККУ); зайняття гральним бізнесом (стаття 203 ККУ); доведення до банкрутства суб'єкта діяльності (стаття 219 ККУ); доведення банку до неплатоспроможності (стаття 218 ККУ); незаконне використання інсайдерської інформації (стаття 232 ККУ); збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (стаття 199 ККУ); незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима (стаття 200 ККУ); фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи (стаття 220 ККУ)» [143].

Однак, як слідує із наведеного вище переліку, діяльність більшості інвестиційних структур (у т.ч. фінансових пірамід), які пропонують громадянам вкладати кошти і на початках можуть дійсно сплачувати великі відсотки, не підпадає під жодне із зазначених порушень. Відтак, логічним є висновок про те, що операції фінансових шахраїв не суперечать нормам українського законодавства. І навіть якщо дії окремих із них будуть кваліфіковані як шахрайські, то порушники можуть відповідати за такі дії лише сплатою штрафу, сума якого є значно нижчою за розмір шахрайської винагороди [71, с. 45].

Принагідно зазначимо, що наприкінці 2013 року Верховна Рада України спробувала прийняти (проте лише у першому читанні) Закон «Про заборону фінансових пірамід» [242]. Однак, за твердженням фахівців, навіть у випадку прийняття цього законодавчого акту проблема б не вирішилася, адже згаданий законопроект зміг би перешкодити створенню лише класичних фінансових пірамід, які працюють за старими схемами, однак був би абсолютно безсилим проти новітніх, модернізованих пірамідальних схем.

Таким чином, маємо усі підстави стверджувати, що чинне нині вітчизняне законодавство насамперед «цікавлять лише правопорушення по відношенню до держави та органів влади» [71, с. 44], адже в сучасних вітчизняних реаліях фінансове шахрайство (у тому числі і по відношенню до громадян) на законодавчому рівні жорстко не обмежене. Відтак одним із першочергових завдань державної фінансової політики в Україні має стати усунення законодавчих прогалин саме у цій царині.

У контексті нашого дослідження важливо акцентувати, що у сучасній українській фінансовій науці і практиці практично відсутні офіційні статистичні дані щодо обсягів та різновидів фінансового шахрайства, адже це поняття фактично відсутнє і в чинному українському законодавстві, чого не можна сказати про зарубіжну фінансову науку та практику боротьби із цим видом злочинності. Скажімо, Федеральне бюро розслідувань США в офіційних звітах серед економічних (так званих «білокомірцевих») злочинів виокремлює інформацію щодо показників фінансового шахрайства [390].

Проте заради справедливості відмітимо, що певні підрозділи, які дотичні у своїй діяльності до досліджуваної нами тематики, в Україні (зокрема, у складі Міністерства внутрішніх справ) теж функціонують, а саме: спеціалізований підрозділ (зокрема, у Карному розшуку) по боротьбі із шахрайством (який в основному займається тими видами шахрайства, які безпосередньо стосуються пересічних громадян), відділ по боротьбі з економічною злочинністю (який більшою мірою займається випадками «відмивання» бюджетних коштів, великими шахрайствами, службовими

підробками тощо), а також відділ по боротьбі з кіберзлочинністю (який загалом відстежує інтернет-простір, у т.ч. і ситуації, ймовірно пов'язані із шахрайськими схемами). Також, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. №1110-2017-п «Про запровадження національного механізму координації взаємодії органів державної влади з метою захисту фінансових інтересів України та Європейського Союзу» [246], саме на Міністерство внутрішніх справ України було покладене завдання забезпечити виконання функцій Національного контактного пункту з організації взаємодії з Європейським управлінням з питань запобігання зловживанням та шахрайству (OLAF) та Європейською спілкою аудиторів.

Однак необхідно зазначити, що в Україні, на жаль, правоохоронцям вдається розкривати не більше 15-20% усіх випадків фінансових шахрайств, що можна пояснити як великою напруженістю в роботі правоохоронних органів, пов'язаною із складною соціально-економічною та політичною ситуацією в державі, викликаною військовими діями на сході країни, так і правовим нігілізмом наших громадян та надзвичайною спритністю, хитрістю і шахрайською «витонченістю» сучасних аферистів [198].

Так, згідно оприлюднених Державною службою статистики України даних, що були сформовані на основі звітних матеріалів правоохоронних органів України, із загальної кількості злочинів у 2013-2018 роках, злочини проти власності становили близько 55-70%, злочини у службовій і професійній діяльності – 2,7-3,7%, злочини у сфері господарської діяльності – 1,2-2,0% (рис.1.1 і 1.2).

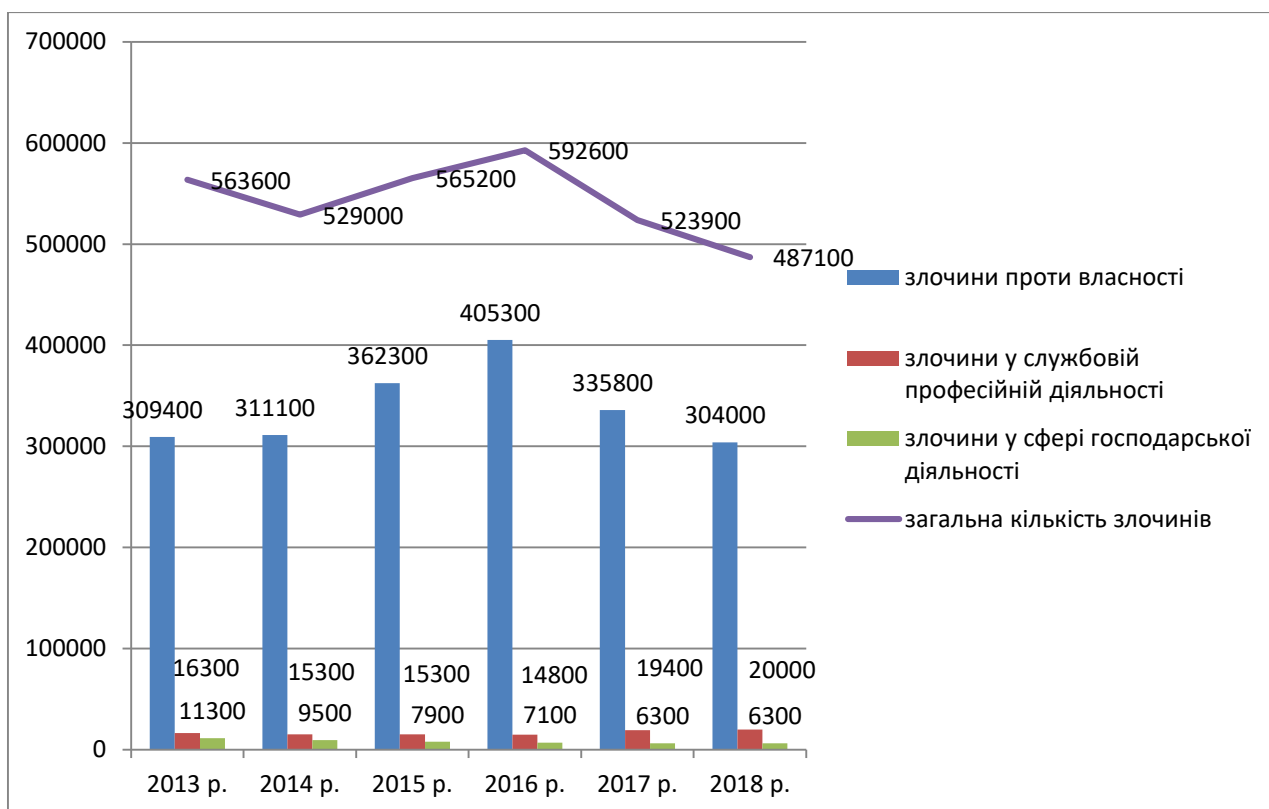

Рис. 1.1. Динаміка кількості злочинів в Україні у розрізі основних груп, пов'язаних з імовірним шахрайством, у 2013-2018 роках*

* побудовано за матеріалами джерела [289]

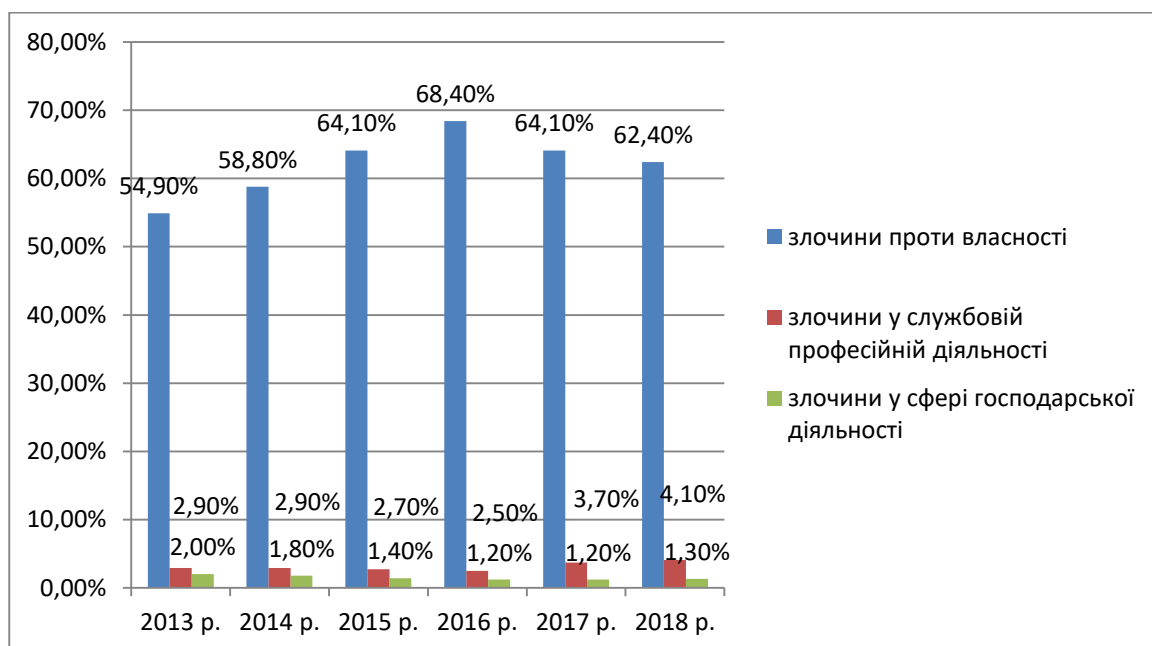

Рис. 1.2. Динаміка питомої ваги злочинів, пов'язаних з імовірним шахрайством, в Україні у 2013-2018 роках, %*

* побудовано за матеріалами джерела [289]

Водночас злочинні діяння, які вітчизняні правоохоронці кваліфікують безпосередньо як шахрайство, становлять біля 7-8% усієї кількості злочинів, здійснених в Україні; а привласнення, розтрата майна чи заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем – 1,7-2,1% (рис. 1.3 і 1.4) [289].

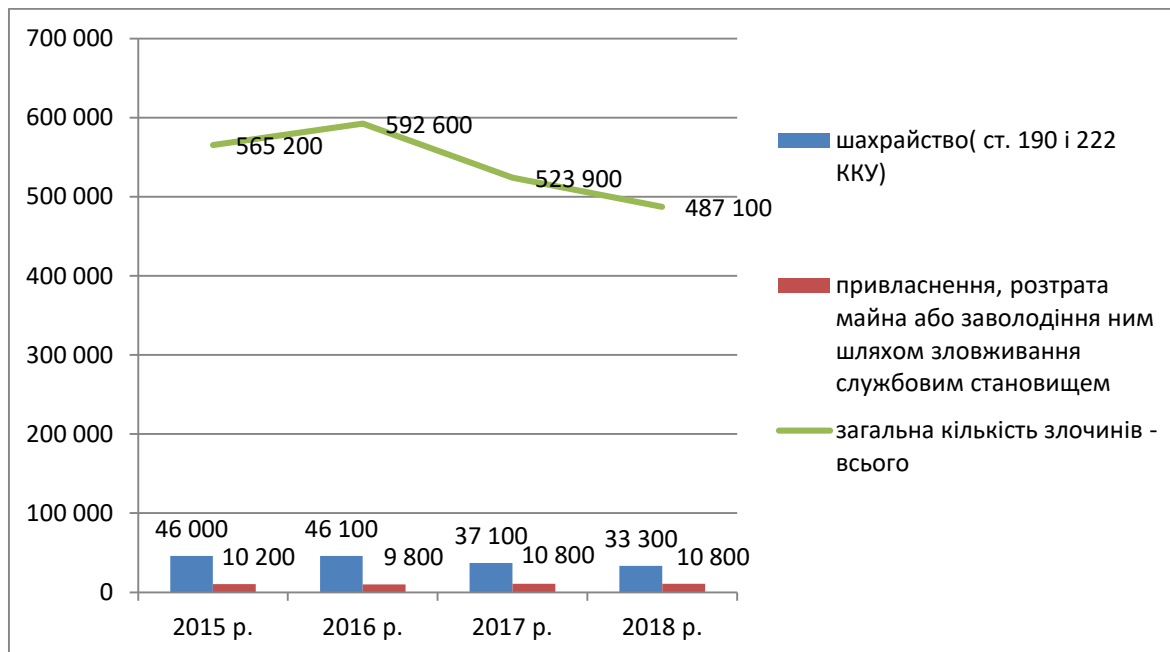

Рис. 1.3. Динаміка кількості злочинів в Україні у розрізі основних груп, безпосередньо пов'язаних із шахрайством, у 2015-2018 роках*

* побудовано за матеріалами джерела [289]

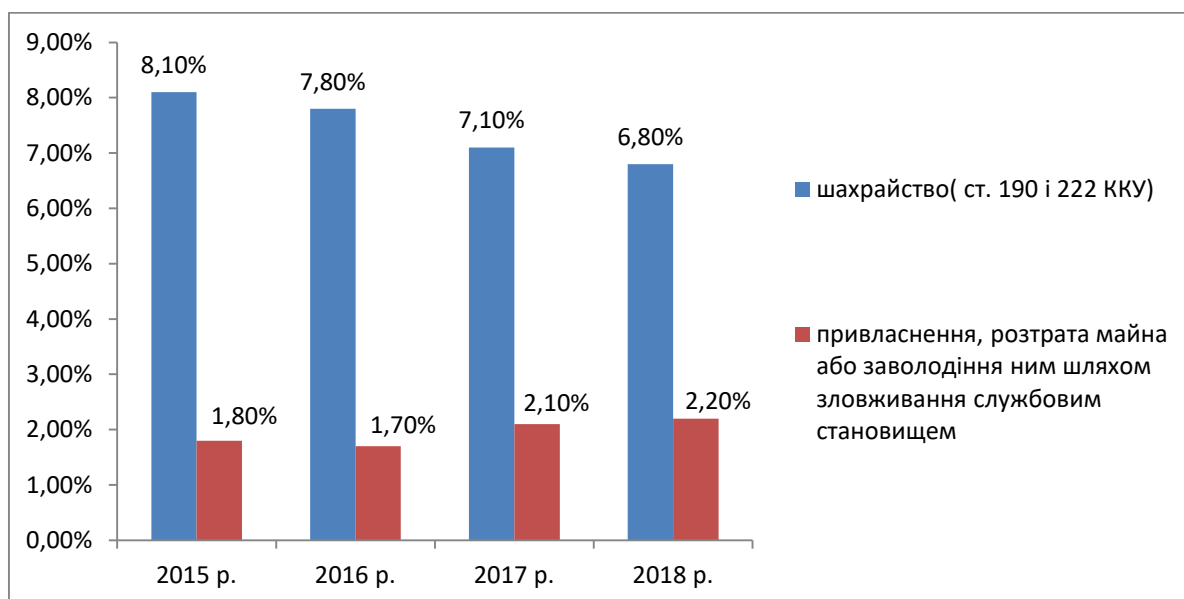

Рис. 1.4. Динаміка питомої ваги злочинів, безпосередньо пов'язаних із шахрайством, в Україні у 2015-2018 роках, %*

* побудовано за матеріалами джерела [289]

Однак, зважаючи на сучасні вітчизняні реалії, маємо підстави припустити, що наведені вище дані все таки повною мірою не відображають реальної ситуації стосовно шахрайських зловживань, оскільки в Україні цьому виду злочину притаманний доволі високий рівень латентності, а це означає, що лєвова частка випадків вчинення шахрайській дій взагалі не фіксується правоохоронними органами.

Тому переконані, що лише ґрунтовне і системне дослідження фінансового шахрайства як історичного, антисоціального, протиправного (а нерідко й наднаціонального) діяння, існування котрого обумовлено насамперед недосконалою природою самої людини та її свідомості, сприятиме формуванню необхідних умов для його мінімізації в сучасних умовах.

1.2. Причини та потенційні наслідки фінансового шахрайства

Важливим елементом ідентифікації найбільш типових ознак фінансового шахрайства є, насамперед, виявлення причин цього явища. На наш погляд, визначення причин фінансового шахрайства насамперед тісно пов'язане із необхідністю дослідження умов, які можуть провокувати потенційних шахраїв до вчинення цього виду злочинних дій.

Свого часу Д. Крессі висунув гіпотезу (відому у науковій літературі як «трикутник шахрайства») стосовно «трьох основних передумов (причин), за яких можуть виникати прояви шахрайства» [385]. До таких передумов Д. Крессі відніс: мотивацію, можливість і раціональне виправдання (рис. 1.5).

На думку науковця [385], особи здатні вчиняти шахрайські дії, якщо мають певні фінансові труднощі, можливим виходом з яких вважають здійснення фінансових махінацій, виправдовуючи це певними мотивами.

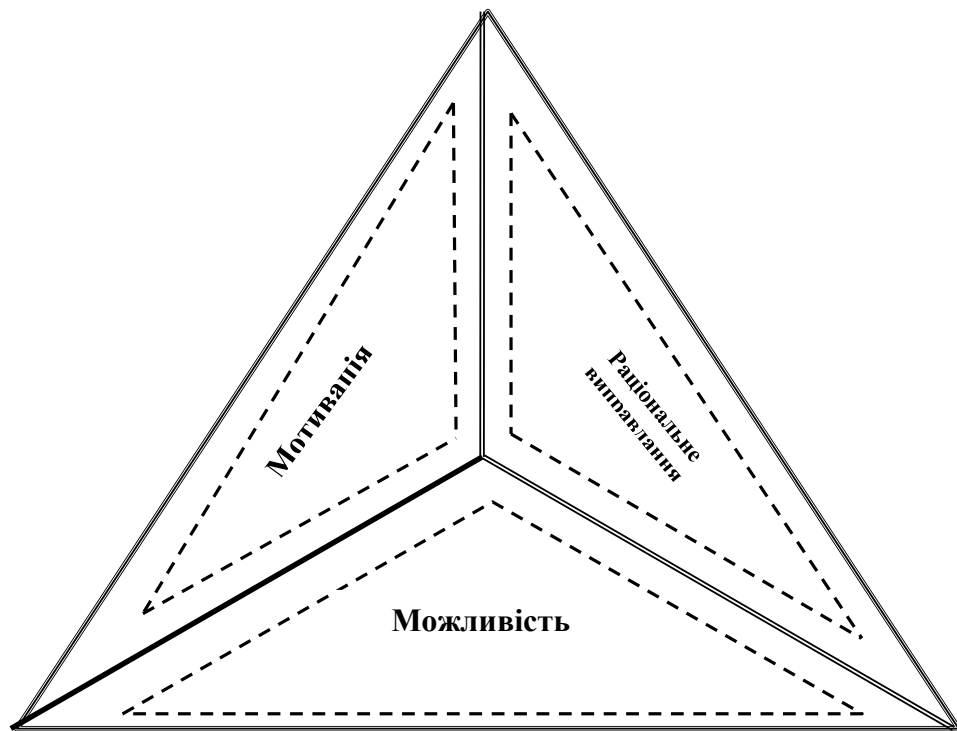

Рис. 1.5. «Трикутник шахрайства» за Д. Крессі [385]

Необхідно зазначити, що можливість виникнення фінансового шахрайства пов'язана передусім із «наявністю сприятливих умов для вчинення шахрайських дій, можливістю доступу особи до фінансових ресурсів та слабким контролем (або його повною відсутністю) щодо дій потенційного шахрая. Мотивація шахрайських дій може бути обумовлена як наявністю певних фінансових проблем у такої особи (складна фінансова ситуація та необхідність її покращення, схильність до ризикових та азартних вчинків), так і зовнішнім тиском з боку інших осіб, відсутністю жорсткого фінансового контролю за діяльністю потенційного шахрая та, що найголовніше – ймовірністю отримання надвисоких доходів фінансовими шахраями. Виправдання потенційного шахрайства передбачає обґрунтування особою свого протиправного діяння («цього ніхто не помітить», «це нікому не зашкодить», «це менше зло», «інші теж це роблять» тощо)» [110, с. 49-50]. При цьому варто наголосити, що саме третя компонента «трикутника шахрайства» (його виправдання) залишається «найбільш складною з точки зору попередження, оскільки вона вимагає не тільки верховенства права та

безумовного застосування закону до всіх членів суспільства, але й несе суттєве етичне навантаження» [355, с. 284-285]. Відтак можемо припустити, що навіть після встановлення верховенства права схильність людей до фінансового шахрайства продовжуватиме залишатися досить суттєвою.

За Д. Крессі [385], кожна із трьох умов (мотивація, можливість і виправдання) може функціонувати як автономно, так і у взаємодії з іншими умовами та причинами (формуючи, відповідно, синергійний ефект стосовно сприятливого середовища для зростання ризиків ймовірного шахрайства). Однак, на наш погляд, в сучасних умовах, досліджуючи причини виникнення фінансового шахрайства в Україні та беручи до уваги напрацювання вчених у цій царині, є сенс вести мову не про «трикутник», а саме «піраміду» причин виникнення та умов реалізації фінансового шахрайства (рис. 1.6).

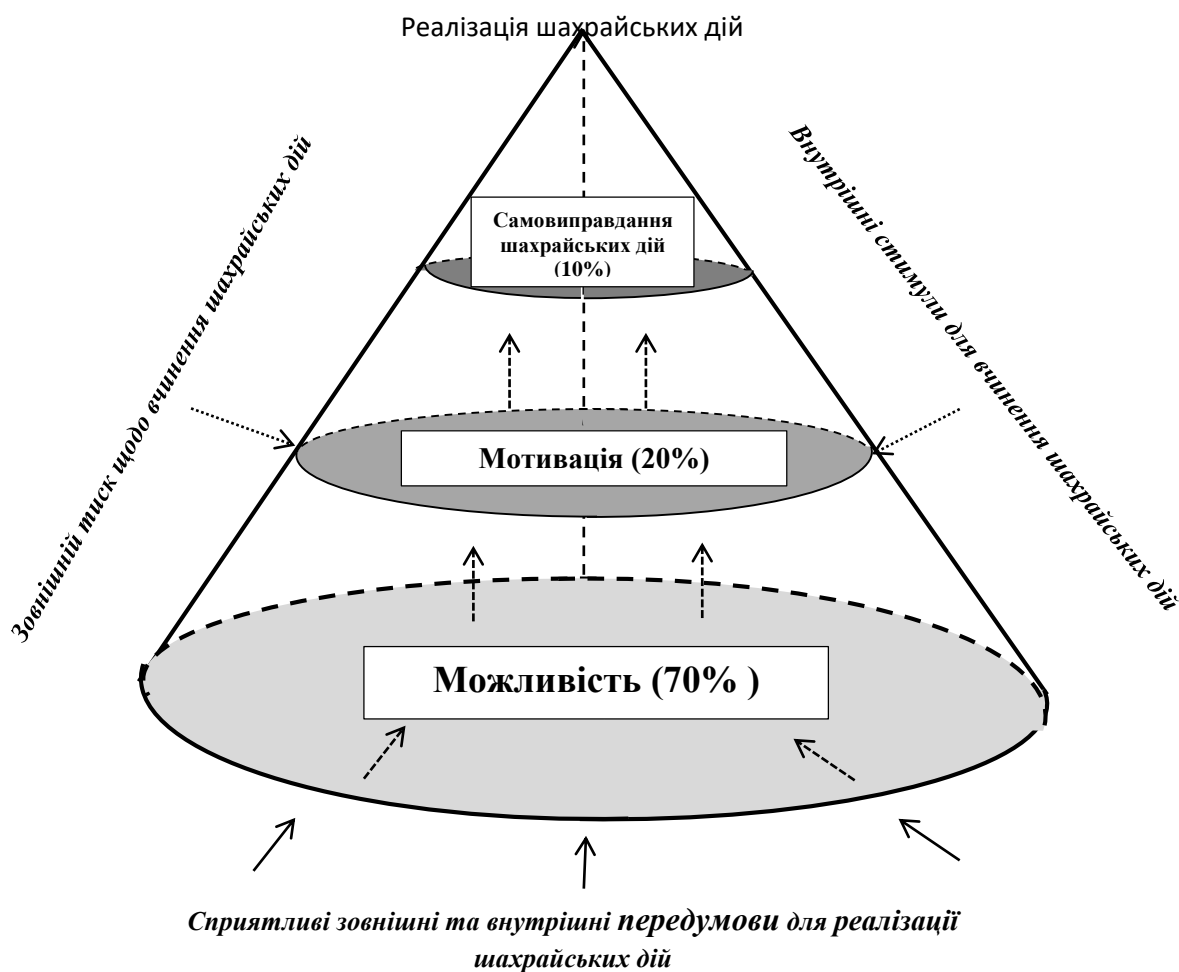

Рис. 1.6. «Піраміда» причин виникнення та умов реалізації фінансового шахрайства*

* складено автором

Адже, за твердженням експертів [45, с. 14], найбільший вплив на вчинення шахрайських дій серед трьох вищезначених умов (мотивація, можливість і виправдання) справляє саме можливість їх скоєння (70%), значно менший – мотивація (20%) і найменший – виправдання таких дій (10%).

Безумовно, можливість вчинення шахрайських дій породжується сприятливими умовами, які безпосередньо формують базис для реалізації таких дій та на які можуть впливати дві групи факторів: зовнішні (формують насамперед матеріальні передумови і породжують наміри для вчинення шахрайських дій, здійснюючи об'єктивний вплив на потенційного шахрая) та внутрішні (сприяють реалізації шахрайських намірів, виступаючи їх своєрідним «каталізатором») [284, с. 429].

Відповідно, мотивація також може бути обумовлена як внутрішніми (особистими) стимулами для вчинення шахрайських дій (скажімо, скрутним фінансовим становищем), так і зовнішнім впливом з боку зацікавлених осіб, відсутністю ефективного контролю за діями потенційного шахрая та, що найголовніше, ймовірністю отримання надвисоких доходів фінансовими шахраями.

І, зрештою, самовиправдання (або обґрунтування особою свого протиправного діяння) є завершальною і, більшою мірою, етично-психологічною складовою цієї «піраміди», оскільки остаточно закріплює та певним чином виправдовує рішення потенційного шахрая щодо вчинення відповідних дій.

Відтак, виходячи із побудованої «піраміди» причин виникнення та умов реалізації фінансового шахрайства, а також на основі опрацьованих наукових джерел здійснимо узагальнену систематизацію найвагоміших причин існування цього негативного явища у сучасному суспільстві.

Насамперед зазначимо, що серед науковців існують певні розбіжності щодо ідентифікації основних причин фінансового шахрайства. Так, Д. Роговенко виокремлює дві найважливіші, на його думку, причини цього

явища, а саме: «причини культурно-ідеологічного характеру (відсутність поваги до власника і чужої власності) та причини організаційного характеру (відсутність належної організації боротьби з фінансовим шахрайством)» [259, с. 58-59].

Т. Климко та О. Мельник [120, с. 188] виділяють комплекс причин, які зумовлюють високий рівень зростання економічної злочинності в українському суспільстві: слабкість владних структур, які покликані протидіяти фінансовому шахрайству, та недосконалість їх кадрової політики; недосконалість вітчизняного законодавства у цій сфері; низький рівень життя населення тощо.

І. Чуницька зростання ризиків нелегальних фінансових потоків (у тому числі спричинених шахрайськими діями) обґрунтовує низьким рівнем зрілості інституціонального середовища та високим рівнем асиметричності інформації. А серед мотивів «шахрайства, пов'язаного із викраденням коштів з рахунків клієнтів, дрібними маніпуляціями на ринку цінних паперів та у секторі небанківських установ» [355, с. 287], науковець виокремлює не лише фінансову вигоду від таких дій, але й низьку імовірність покарання.

В. Сухонос серед найвагоміших причин скоєння шахрайства з фінансовими ресурсами виокремлює: економічні (деформація структури вітчизняної економіки, безробіття відносно кваліфікованих працівників, незаконний перерозподіл фінансових ресурсів, великий тіньовий сектор тощо), соціальні (низький рівень життя населення та майнове розшарування громадян, значна диференціація доходів різних груп населення), політичні (перерозподіл впливу різних партій на чинну владу та повноважень між гілками влади, високий рівень корумпованості органів державного управління), ідеологічні або духовні (відсутність єдиної національної ідеї, що може призвести до конфліктної ситуації чи протистояння, тобто застосування незаконних методів для забезпечення власних інтересів за рахунок партнера), організаційні (неналежний рівень професіоналізму працівників контролюючих та правоохоронних органів), технічні (використання

шахраями новітніх технологій планування, організації та приховування злочинів) і правові (недосконалість та суперечності чинного законодавства щодо протидії фінансовому шахрайству, а також процедури притягнення до відповідальності за його вчинення) [294, с. 168].

Відтак, зважаючи на значне розмаїття форм і видів фінансового шахрайства, а також складність і стрімку динамічність його проявів, вважаємо за необхідне виокремити найвагоміші причини, що провокують поширення цього виду злочинних посягань в сучасних вітчизняних реаліях (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація основних причин фінансового шахрайства*

Групи причин фінансового шахрайства	Основні причини фінансового шахрайства
Причини соціально-економічного характеру	<ul style="list-style-type: none"> - велике розмаїття нових фінансових інструментів (видів грошей, цінних паперів, фінансових послуг); - стрімке зростання обсягів фінансових трансакцій; - втрата довіри до традиційних видів інвестування, а відтак можливості вберегти та заробити гроші; - зникнення кордонів для вільного переміщення грошей, товарів та послуг в процесі глобалізації, що провокує зростання транснаціональної фінансової злочинності; - надвисокі доходи фінансових шахраїв у порівнянні зі значно меншими розмірами ймовірного фінансового покарання; - наявність особистих фінансових проблем та низький рівень життя значної частини населення; - майнове розшарування та значна диференціація доходів різних груп населення; - великий тіньовий сектор економіки; - стрімке здешевлення комп'ютерної техніки та інших електронних засобів, що уможлиблює доступ до реалізації шахрайських схем людей практично без спеціальної освіти чи навиків
Причини морально-психологічного характеру	<ul style="list-style-type: none"> - жадібність, жага швидкої наживи; - відсутність поваги до власника і чужої власності; - недовіра до держави загалом та фінансових інституцій зокрема, що провокує більшу прихильність людей один до одного, чим і користуються шахраї, маніпулюючи довірою оточуючих; - психологічна схильність окремих осіб до ризикових дій та різного роду афер; - віктимність (віктимогенність) поведінки окремих громадян
Причини нормативно-	- недосконалість та суперечливість вітчизняного законодавства

правового характеру	<p>у сфері протидії фінансовому шахрайству, а також процедури притягнення до відповідальності за його вчинення;</p> <ul style="list-style-type: none"> - відсутність чіткого переліку операцій, безпосередньо пов'язаних із привласненням коштів громадян чи організацій; - низька ймовірність покарання за вчинення шахрайських дій
Причини інфраструктурно-організаційного характеру	<ul style="list-style-type: none"> - зростання вразливості суб'єктів фінансових відносин до шахрайських дій через стрімке поширення інтернет-технологій та використання соціальних мереж; - зростання обсягів позаособистісно-безконтактних економічних угод (інтернет-торгівля, інтернет-аукціони тощо); - високий рівень асиметричності інформації у фінансовій сфері; - зниження конфіденційності інформації та полегшення доступу шахраїв до персональних даних; - значне відставання технологій державного чи корпоративного захисту фінансових трансакцій від технологій кіберзлочинців; - постійний перерозподіл впливу та повноважень між гілками влади; - відсутність належної організації протидії фінансовому шахрайству з боку вітчизняних владних структур та недосконалість їх кадрової політики; - високий рівень корумпованості державних чиновників; - низький рівень фінансової грамотності пересічних громадян, на яких передусім і спрямовані шахрайські дії; - висока освіченість, спритність, шахрайська «витонченість» і, нерідко, наявність досвіду роботи у державних структурах та на керівних посадах певного прошарку сучасних шахраїв; - високий рівень латентності шахрайських злочинів, тобто значна кількість випадків вчинення шахрайств взагалі не фіксується органами внутрішніх справ (скажімо, латентність шахрайства у сфері страхування сягає 50% [75, с. 35]); - низький відсоток розкриття зареєстрованих злочинів, пов'язаних із фінансовим шахрайством (близько 15-20%); - відсутність превентивних заходів та ефективного контролю за поширенням шахрайських схем; - недостатність інформації для пересічних громадян щодо діяльності фінансових інституцій в Україні та можливих проявів шахрайства на фінансовому ринку

* складено автором

Принагідно зазначимо, що серед причин фінансового шахрайства науковці [98] нерідко виокремлюють віктимність (віктимогенність) поведінки окремих громадян (їхню «схильність ставати жертвою злочину» [36]), пов'язану у тому числі і з вадами правової культури та фінансово-правовим нігілізмом. Загалом під віктимною (такою, що їй сприяє) розуміють

поведінку, за якої потенційна жертва своїми діями спонукає до вчинення злочину щодо неї, тобто свідомо чи несвідомо створює умови для здійснення злочину, нехтуючи запобіжними заходами. Відтак важливою характерною ознакою такої поведінки є вчинення певних дій або бездіяльність, які сприяють тому, що людина стає жертвою злочинного діяння. Проте слід акцентувати, що у сучасній західній віктимології цей термін практично не застосовується, а твердження щодо залежності скоєння злочину від поведінки самої жертви жорстко критикується як безпосереднє «звинувачення жертви». Хоча у контексті нашого дослідження, зважаючи на нинішні вітчизняні реалії, варто зазначити, що таку причину фінансового шахрайства як віктимність поведінки українців все ж слід враховувати, адже практика свідчить, що нерідко наші співвітчизники добровільно (свідомо чи несвідомо) віддають свої заощадження (а то й взагалі позичені кошти) шахраям, потрапляючи у вміло розставлені останніми тенета та спокушаючись на неймовірно високі, проте досить примарні заробітки (як це часто можна спостерігати, скажімо, у ситуаціях з фінансовими пірамідами, банківським та інтернет-шахрайством тощо).

Безперечно, фінансове шахрайство в сучасних умовах здійснює негативний вплив на економіку будь-якої країни, завдаючи дежаві, господарюючим суб'єктам та громадянам багатомільйонних збитків, сповільнюючи розвиток підприємницької й інвестиційної діяльності тощо. Як стверджують фахівці, «доходи фінансових шахраїв перевищують доходи від усіх злочинів у сфері економіки, посідаючи друге місце за прибутковістю після наркобізнесу» [349, с. 355] та у мільйони разів перевищуючи збитки, завдані «нефінансовими» шахраями (ворожки, карткові шулери тощо). Так, згідно рейтингу Forbes, збитки від кожного із семи найбільших шахрайств у США оцінюються десятками мільярдів доларів США [270]. А щорічні втрати світової економіки лише від кібератак Світовий банк оцінює у 445 млрд. дол. США.

За даними Британського Агентства з боротьби із шахрайством, різноманітні види фінансового шахрайства, зокрема крадіжки номерів банківських карток, обман страхових компаній і шахрайство зі сплатою податків, обходяться Великобританії приблизно у 30 млрд. фунтів стерлінгів на рік. У середньому «кожен дорослий британець щороку втрачає з вини зловмисників 621 фунт стерлінгів (біля 1 тис. доларів США). При цьому близько 58% всіх випадків шахрайства припадає на державний сектор економіки (17 млрд. фунтів стерлінгів)» [32]. Найчастіше фінансовий обман практикується при сплаті податків (бюджет Великобританії втрачає через це близько 15 млрд. фунтів стерлінгів або 3% від загальної суми податкових надходжень) [32].

За даними цього ж агентства, близько 31% втрат припадає на приватний сектор (насамперед це стосується сектору фінансово-банківських послуг). Його збитки становлять «близько 3,8 млрд. фунтів стерлінгів, у тому числі близько 1 млрд. фунтів стерлінгів було втрачено в результаті шахрайства з іпотекою, 2 млрд. фунтів – через обман страхових компаній, решта – через шахрайство з онлайн-банкінгом, чеками і кредитними картками» [32].

Громадян Великобританії щороку обманюють «приблизно на 3,5 млрд. фунтів стерлінгів (5,7 млрд. доларів США), пропонуючи взяти участь у різного роду акціях, лотереях і кредитних аферах» [32]. При цьому біля 12% усіх шахрайств були здійснені щодо споживачів.

За даними компанії Financial Fraud Action, яка здійснює протидію фінансовому шахрайству від імені платіжної індустрії Великобританії, «збитки від фінансового шахрайства лише з платіжними картками, віддаленими банківськими операціями і чеками у 2016 році становили 768,8 млн. фунтів стерлінгів, що на 2% більше у порівнянні з попереднім роком» [187]. При цьому у 2016 році вдалося попередити випадків шахрайства на суму 1,38 млрд. фунтів стерлінгів [187]. Водночас необхідно зазначити, що збитки від шахрайства з випущеними у Великобританії картками склали

618,0 млн. фунтів стерлінгів, що на 9% більше у порівнянні з попереднім роком. Шахрайства з віддаленими покупками (Інтернет, телефон, поштовий перевід) зросли на 9%, причому спостерігалось значне зростання випадків шахрайства стосовно інтернет-магазинів, розміщених за кордоном (на 15% порівняно з 2015 роком). Проте обсяги шахрайства з підробленими картками у 2016 році знизилися на 19%, а шахрайства з втраченою або вкраденою карткою збільшилися на 30% (до 96,3 млн. фунтів стерлінгів). Суттєво зросли також обсяги шахрайства з картками в британських банкоматах (на 32%) [187].

Важливо також наголосити, що щорічні втрати від шахрайства лише у сфері страхування, за даними Європейського комітету зі страхування, «в Європі оцінюються у 8 млрд. євро» [367, с. 71], а за оцінками міжнародної аудиторської компанії «PricewaterhouseCoopers», щорічний збиток банківського сектору в Європі сягає 33 млрд. євро [412].

Загалом же прийнято вважати, що від 10% до 20% усіх вимог на виплату страхового відшкодування фабрикуються шахрайськими методами, відтак лише у США страхова галузь втрачає близько 20 млрд. доларів США щорічно, а втрати, спричинені махінаціями з кредитними картками, оцінюються в 1 млрд. доларів США на рік [131, с. 11].

За твердженням фахівців, в Україні збитки, завдані шахрайством, лише у сфері фінансових послуг (передусім банківській та страховій сферах) оцінюються сотнями мільйонів гривень [259, с. 56].

Так, за результатами Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства, проведеного у 2018 році компанією «PricewaterhouseCoopers», «48% українських респондентів повідомили, що їхня організація стала жертвою економічних злочинів та/або шахрайства упродовж 2016-2018 років, що загалом відповідає світовому рівню (49%), однак свідчить про певне зростання цього показника порівняно з 2016 роком (43%)» [45, с. 4]. Найбільш поширені різновиди економічних злочинів і шахрайства в Україні та світі відображені на рис. 1.7.

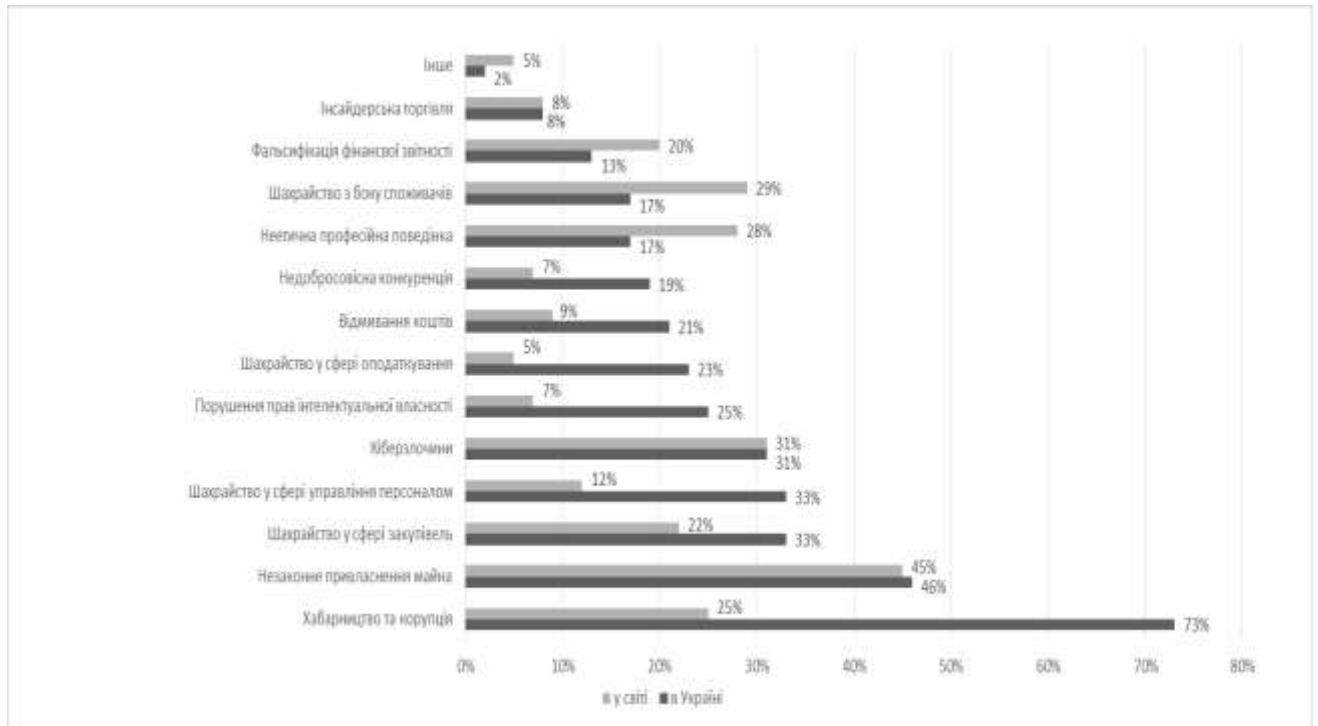

Рис. 1.7. Види економічних злочинів та/або шахрайства, з якими стикалися організації у світі та Україні у 2016-2018 роках [45, с. 9]

А згідно матеріалів дослідження «Шахрайство в українських компаніях», проведеного у 2017 році компанією Kreston GCG серед керівних осіб (генеральні директори, власники бізнесів, представники внутрішньої служби безпеки, фінансові директори) понад 100 українських компаній з різних галузей економіки, «60% українських компаній коли-небудь зіштовхувалися з фактами шахрайства, при цьому майже третина учасників опитування зіткнулася з ними упродовж останніх трьох років. Однак близько 40% респондентів стверджували, що вони ніколи не зіштовхувалися з фактами шахрайства, що дозволяє припустити, що, швидше за все, справа тут не в унікальній сприятливій атмосфері компаній, а у відсутності чи недостатній ефективності систем контролю, які створюють ілюзію відсутності шахрайства» [127].

Відтак з метою ідентифікації наслідків фінансового шахрайства у вітчизняних організаціях доцільним є здійснення синхронно двох видів оцінок таких наслідків: кількісної та якісної [284, с. 429].

При цьому зазначимо, що кількісна оцінка фінансового шахрайства насамперед передбачає «розрахунок матеріальної шкоди, економічних збитків та упущеної економічної вигоди через вчинені шахрайські дії» [284, с. 429]. Як свідчать результати дослідження компанії «PricewaterhouseCoopers», «прямий фінансовий вплив на українські організації є досить значним, адже 31% респондентів відмітили, що збитки, яких зазнала їхня організація від найбільш суттєвих випадків шахрайства, становлять понад 100 тис. дол. США; при цьому 12% із них зазначили збитки у розмірі від 1 до 50 млн. дол. США» [45, с. 7] (рис. 1.8).

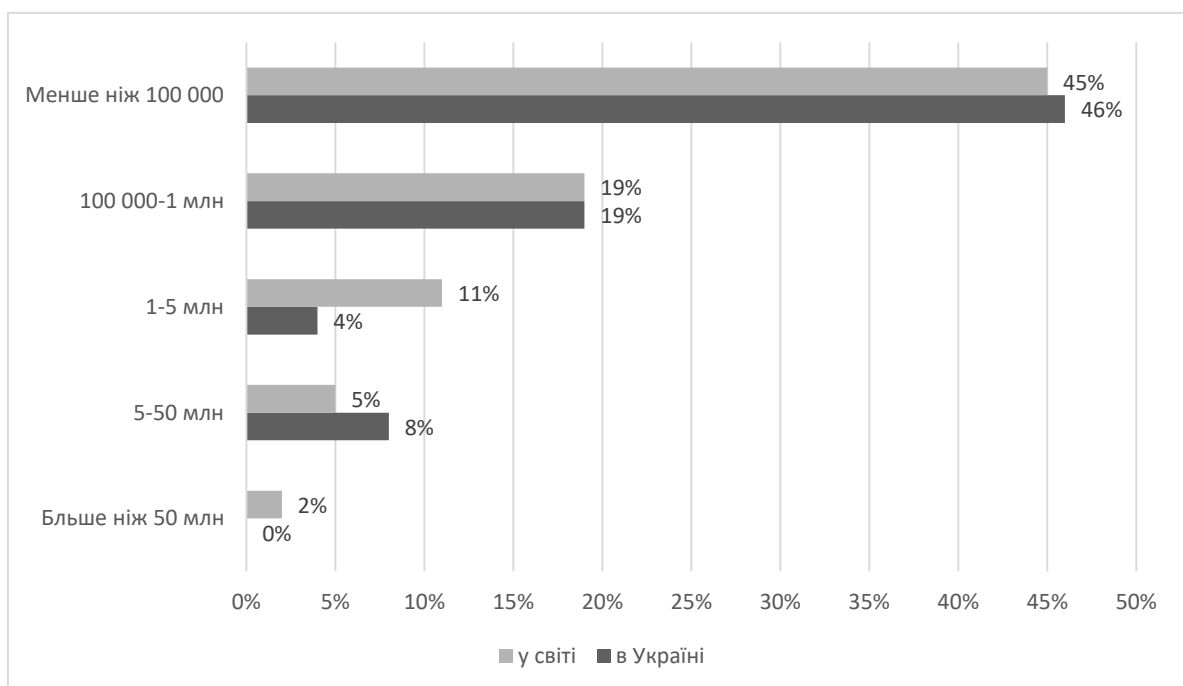

Рис. 1.8. Орієнтовний обсяг фінансових збитків, яких зазнали організації у світі та Україні від найбільш суттєвих економічних злочинів та/або шахрайства у 2016-2018 роках [45, с. 7]

Інше дослідження «Report to the Nations», здійснене Асоціацією сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства у 2018 році, засвідчило, що у світі «близько 55% потерпілих організацій понесли збитки від шахрайства у розмірі до 200 тис. дол. США; 11% - від 200 тис. дол. США до 399 999 дол. США; 7% - від 400 тис. дол. США до 599 999 дол. США; 3% - від 600 тис. дол. США до 799 999 дол. США; 2% - від 800 тис. дол. США до

999 999 дол. США; 22% - від 1 млн. дол. США і більше. Причому середні втрати для усіх випадків у цьому дослідженні становили 130 тис. дол. США» [414].

Однак важливо акцентувати, що наслідки від реалізації шахрайських схем і дій можуть бути не лише фінансовими. Відтак необхідним є також здійснення і якісної оцінки наслідків фінансового шахрайства, котра «сприяє логічному обґрунтуванню обставин, до яких призвели шахрайські дії, та проявляється у зміні іміджу, репутації, інвестиційної привабливості організації» [284, с. 429]. Зокрема, українські організації відзначають, що «від економічних злочинів та шахрайства найбільше постраждали їхня репутація/бренд (50%), відносини з бізнес-партнерами (42%) та взаємодія з регуляторами (38%)» [45, с. 7].

Однак, безумовно, лише вищезначеними обставинами не вичерпуються усі негативні наслідки шахрайства. Адже, коли репутації організації завдано удару, то це, у свою чергу, негативно впливає на її співробітників і загальну атмосферу в колективі. Так, «58% українських організацій відмітили погіршення професійної етики та поведінки працівників внаслідок найбільш суттєвих випадків шахрайства» [45, с. 7].

Підводячи підсумки, зазначимо, що «на практиці лише комплексне здійснення вищезначених видів оцінок наслідків фінансового шахрайства сприятиме ідентифікації найбільш суттєвих причин і факторів, що впливають на ризик його виникнення» [110, с. 53], і дозволить у майбутньому мінімізувати його негативні наслідки як для суспільства загалом, так і економіки зокрема.

1.3. Типологізація та критерії ідентифікації фінансового шахрайства

Насамперед зазначимо, що щорічний Всесвітній економічний форум у Давосі, який аналізує та узагальнює найбільш небезпечні для світової спільноти ризики, з усієї сукупності ризиків економічного, екологічного, геополітичного, соціального і технологічного характеру на 2019 рік виокремив 50 найбільших глобальних ризиків, серед яких виділив шість, що мають явно виражений кримінальний характер: зростання організованої злочинності; тотальну корупцію; кібератаки (організовані і спонсоровані державами, кримінальними і терористичними угрупованнями); порушення прав інтелектуальної власності; зростання дезінформації в цифровому просторі (провокаційна, невірна або неточна інформація, яка швидко поширюється та загрожує серйозними наслідками); підробку або розкрадання особистих даних у великих обсягах та їх використання в злочинних цілях. Причому, як слідує із доповіді Всесвітнього економічного форуму [195], поряд із економічним протистоянням між найбільшими державами світу (головною загрозою 2019 року її визначили 91% опитаних), порушенням багатосторонніх торговельних правил і угод (88% опитаних) і політичним протистоянням між найбільшими державами (85% опитаних), четвертою світовою загрозою 2019 року були названі кібератаки, а саме крадіжка персональних даних і коштів (82% опитаних), яка, безумовно, є одним із різновидів шахрайства.

Міжнародна компанія «PricewaterhouseCoopers», яка проводить Всесвітні дослідження економічних злочинів та шахрайства, серед найбільш «популярних» економічних злочинів та шахрайств 2018 року виокремила: хабарництво і корупцію (в Україні 73% опитаних організацій стикалися з випадками хабарництва та корупції, у світі - 25%), незаконне привласнення майна (його показник в Україні та світі майже однаковий і становить 46% і 45% відповідно), шахрайство у сфері закупівель (Україна – 33%, світовий

показник – 22%), шахрайство у сфері управління персоналом (Україна – 33%, світовий показник – 12%), кіберзлочини (Україна і світ – по 31%) (рис. 1.9), а також шахрайство у сфері оподаткування (23% і 5% відповідно), фальсифікацію фінансової звітності (Україна – 13% і світовий показник – 20%) та інсайдерську торгівлю (Україна і світ – по 6%) [45, с. 9]. Причому українські респонденти очікують, що хабарництво та корупція (23%), кіберзлочини (16%), незаконне привласнення майна та шахрайство у сфері закупівель (по 10% кожне) і шахрайство у сфері оподаткування (7%) будуть найбільш суттєвими економічними злочинами для їхніх організацій у наступні два роки [45, с. 4].

З якими видами економічних злочинів та/або шахрайства стикалася Ваша організація за останні два роки?

Рис. 1.9. Найбільш «популярні» економічні злочини та шахрайства в Україні та світі у 2016-2018 роках [45, с. 9]

Відтак, можемо стверджувати про те, що прояви шахрайських дій у сучасному світі є досить різноманітними, до того ж, вони постійно модифікуються та модернізуються. Тому у контексті нашого дослідження доцільною є систематизація окремих видів фінансового шахрайства із групуванням їх за певними, найбільш типовими ознаками.

Під типологізацією фінансового шахрайства ми розуміємо систематизацію найбільш поширених видів, типів, схем фінансового шахрайства, яке реалізується у різних сферах за допомогою відповідних способів та інструментів.

На жаль, наявні в Україні дослідження типології фінансового шахрайства мають, в основному, фрагментарний характер. Відтак розрізненість переліків, класифікацій та видів фінансового шахрайства не дає змоги здійснювати ефективні заходи з виявлення, протидії та запобігання йому в сучасних умовах.

Передусім зазначимо, що Європейський суд аудиторів (вищий орган державного фінансового контролю в ЄС) загалом усі виявлені ним порушення поділяє на: порушення, які мають ознаки умислу (їх трактують безпосередньо як фінансове шахрайство) та інші порушення (ненавмисні неспівідомі помилки).

Асоціація сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства (ACFE) виокремлює такі види шахрайства: шахрайство проти юридичних осіб (внутрішнє та зовнішнє) і шахрайство проти фізичних осіб [381]. Однак слід акцентувати, що у цій класифікації поза увагою поважних експертів залишився такий різновид шахрайства (причому, на наш погляд, досить вагомий) як шахрайство проти держави.

Конвенція щодо захисту фінансових інтересів Європейських Співтовариств подає характеристику двох основних видів шахрайства, які стосуються передусім бюджету ЄС:

– шахрайства по відношенню до видатків: «будь-яка дія або навмисне упущення, що включає використання чи представлення неправдивих, неточних або неповних відомостей чи документів, що має наслідком незаконне заволодіння, привласнення, розтрату або неправомірне збереження коштів із загального бюджету Європейських Співтовариств чи з бюджетів, які управляються Європейськими Співтовариствами або від їх імені; неповідомлення інформації в порушення конкретного зобов'язання, що

призводить до такого самого наслідку; використання коштів на цілі, відмінні від тих, на які вони видавалися» [136];

– шахрайства по відношенню до доходів: «будь-яка дія або навмисне упущення, що включає використання чи представлення неправдивих, неточних або неповних відомостей чи документів, що має наслідком незаконне зменшення ресурсів загального бюджету Європейських Співтовариств чи бюджетів, які управляються Європейськими Співтовариствами або від їх імені; неповідомлення інформації в порушення конкретного зобов'язання, що призводить до такого самого наслідку; неправильне використання законно отриманого прибутку, що призводить до такого самого наслідку» [136].

Л. Криворучко та П. Назаренко [141] виділяють такі способи вчинення (види) фінансового шахрайства:

- шахрайства у банківській сфері з використанням: злочинних схем банкрутства банків (переважно дрібних) самими засновниками; «електронного шахрайства»; виготовлення дублікатів ключів сховищ клієнтів банку; розголошення інсайдерської інформації; валютних операцій (шляхом неправильного перерахування курсів валют, закладеного в комп'ютерну програму);

- шахрайства у сфері кредитних відносин з використанням: необґрунтованого закриття застави на підставі фальсифікованих факсових повідомлень та фотокопій документів; експрес-кредитування в магазинах тощо;

- шахрайства у сфері обігу цінних паперів з використанням: фіктивного договору купівлі-продажу; підроблених документів та цінних паперів; фіктивних цінних паперів (незарєстровані відповідним чином цінні папери, незабезпечені цінні папери, погашені цінні папери, вигадані цінні папери, цінні папери, випущені від імені неіснуючих компаній); спеціально створених комп'ютерних програм чи мережі Інтернет для проникнення в бази даних реєстраційних і депозитарних компаній та зміни інформації про

власників цінних паперів на свою користь; створення «фінансової піраміди» з використанням цінних паперів;

- шахрайства шляхом створення фінансових пірамід з використанням мережевого маркетингу та основних форм залучення довірливих клієнтів («пропонуємо заробити», «елітний клуб», «духовні товариства» тощо).

О. Бура та І. Добровольська [21] з-поміж різновидів фінансового шахрайства виокремлюють фінансову піраміду, шахрайство у сфері пошуку роботи, «шлюбне» шахрайство, кардінг, фішинг.

Компанія Western Union на своєму офіційному сайті подає інформацію про такі види шахрайства: шахрайство з авансовим платежем (передплатою), шахрайство з працевлаштуванням, шахрайство з лотереями (призами), шахрайство з орендою майна, шахрайство з надзвичайною ситуацією із рідними, шахрайство з онлайн-покупками, шахрайство з Інтернет-знайомствами, шахрайство з підробкою платіжних квитанцій [364].

На сайті компанії «Гроші в Кредит» виокремлено інформацію про такі групи шахрайств: мобільні (телефонні) шахрайства, інтернет-шахрайства, шахрайства з платіжними картками, автомобільні шахрайства і фінансові піраміди [198].

Л. Шейко у публікації «Фінансові шахрайства: як себе убезпечити» наводить такі різновиди шахрайств: інтернет-шахрайство, шахрайство з використанням банківських карток, фінансові піраміди та шахрайство на ринку нерухомості («подвійні продажі», продаж квартир у незаконно збудованих будинках тощо) [370].

Принагідно відмітимо, що кожен із наведених видів фінансового шахрайства може складатися із низки підвидів. Скажімо, інтернет-шахрайство включає в себе такі різновиди:

фішинг (технологія інтернет-шахрайства, що полягає в крадіжці особистих конфіденційних даних: паролі доступу, дані банківських та ідентифікаційних карток тощо в основному шляхом спамерської розсилки

поштових «хробаків» чи шпигунських програм для непомітного перенаправлення користувачів на фальшиві сайти);

вішинг (виманювання у жертви конфіденційних даних щодо її банківської картки або схилення її обманним шляхом до переказу коштів на рахунок шахрая);

смішинг (різновид шахрайства, який полягає у надсиланні шахраєм СМС-повідомлення від, з першого погляду, надійного відправника з проханням вказати будь-яку цінну конфіденційну інформацію);

фармінг (удосконалений різновид фішингу, який полягає у змушуванні користувача використовувати посилання на підроблені шахраями сайти популярних компаній, інтернет-магазинів тощо для збирання конфіденційної інформації, насамперед банківської [266, с. 233]);

«нігерійські листи» (розсилка електронних листів з інформацією про вигідні капіталовкладення, влаштування на високооплачувану роботу, отримання спадку чи інші способи швидкого збагачення за умови здійснення попередніх платежів);

клікджекінг (різновид шахрайства, який полягає в отриманні доступу до конфіденційної інформації або навіть до комп'ютера інтернет-користувача шляхом заманювання його на зовні мовби безпечну сторінку або шляхом вживлення шкідливого коду на таку сторінку);

хайп (high yield investment program – високодохідна інвестиційна програма, капітал якої формується з внесків користувачів Інтернет-мережі);

а також шахрайські інтернет-аукціони та електронну торгівлю, шахрайства через платіжні системи тощо.

Український науковець С. Шапочка серед найбільш поширених виокремлює такі різновиди Інтернет-шахрайства: «у сфері дистанційного банківського обслуговування, з електронними платіжними системами і системами експрес-оплати товарів і послуг (жебрацтво, фейкові банки, біржі праці, електронні віртуальні гаманці, фейкові листи від чужого імені, Інтернет-аукціони, Інтернет-лотереї, віртуальні казино й тоталізатори),

кредитне шахрайство, кіберсквоттинг, рерайтинг, серфінг, креммінг, банкоматне шахрайство (фішинг, скіммінг, використання «білого пластику»), використання шпигунських програм (spyware, keyloggers), використання hoax-програмного забезпечення, SMS-шахрайство, використання віртуальних крипто валют» [356, с. 93].

Асоціація сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства (ACFE) у дослідженні, проведеному за результатами 2018 року «Report to the Nations» [414], виокремлює найпоширеніші схеми шахрайства, до яких відносить: привласнення активів, корупцію та фальсифікацію фінансової звітності (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Найпоширеніші схеми шахрайства в організаціях у 2018 році (за версією Асоціації сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства (ACFE)) [414]

Схеми шахрайства	Відсоток інцидентів, %	Середні збитки, тис. дол. США
Привласнення активів	89	114
Корупція	38	250
Фальсифікація фінансової звітності	10	800

Ми ж вважаємо, що вищенаведені схеми реалізації шахрайських дій сповна стосуються і фінансового шахрайства, адже кожна із цих схем тією чи іншою мірою впливає на фінансовий стан учасників шахрайської схеми (отримання економічних вигід злочинцем та збитків – жертвою).

Однак, на наш погляд, при дослідженні корупції («використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди (грошових коштів або іншого майна, переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів; будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав)» [244]), як одного зі способів реалізації фінансового шахрайства, доцільно

виокремлювати таку важливу її складову як хабарництво («одержання хабарів – грошей або речей, що даються службовій особі як підкуп, плата за які-небудь злочинні, незаконні дії в інтересах того, хто їх дає» [31, с. 1554]).

Звичайно, видів та способів вчинення фінансового шахрайства є безліч, до того ж, як зазначалося вище, вони постійно осучаснюються, удосконалюються, модифікуються. Відтак надзвичайно складно їх усіх об'єднати за певними ознаками чи критеріями у відповідні групи. Тому, беручи до уваги наявну класифікацію та найбільш загальні характеристики фінансового шахрайства, вважаємо за доцільне серед усіх різновидів фінансового шахрайства виокремлювати такі (табл. 1.3):

Таблиця 1.3

Класифікація різновидів фінансового шахрайства за характерними ознаками*

Ознака класифікації	Види фінансового шахрайства
залежно від об'єкта шахрайських дій	<ul style="list-style-type: none"> - фінансове шахрайство з ресурсами юридичних осіб (внутрішнє або «корпоративне» і зовнішнє); - фінансове шахрайство з ресурсами фізичних осіб; - фінансове шахрайство з ресурсами держави (по відношенню до доходів і видатків зведеного бюджету, державних цільових фондів та державних підприємств);
за сферою реалізації	<ul style="list-style-type: none"> - у бюджетній сфері; - у банківській сфері; - у сфері кредитних відносин; - у сфері обігу цінних паперів; - у сфері страхування; - на ринку нерухомості; - на ринку праці; - в інтернет-просторі;
за способом вчинення	<ul style="list-style-type: none"> - здійснене шляхом обману, надання неправдивої інформації; - здійснене шляхом зловживання довірою, необізнаністю; - здійснене шляхом зловживання службовим становищем, суттєвим впливом, примусом внаслідок матеріальної чи психологічної залежності, потреби; - здійснене шляхом невербального впливу (фешенебельний декор офісів, складів, імітація заможності, обсягів бізнесу тощо);
за способом (інструментами) реалізації	<ul style="list-style-type: none"> - фінансова піраміда; - ухилення від сплати податків; - нецільове використання бюджетних коштів; - привласнення активів; - корупція;

	<ul style="list-style-type: none"> - хабарництво та отримання неправомірної вигоди (комерційний підкуп); - цінові маніпуляції; - фальсифікація фінансової звітності та іншої документації; - фіктивне підприємництво; - фіктивне банкрутство; - фітінг; вішинг; смішинг; фармінг; «нігерійські листи»; клікджекінг; хайп; - шахрайські інтернет-аукціони та електронна торгівля; - шахрайства через платіжні системи; - фіктивні та підставні юридичні і фізичні особи; - підробка підписів і печаток; - «сміттєві» активи; - телефонне шахрайство.
--	---

* складено автором

Типологізацію фінансового шахрайства за інституційними секторами економіки та залежно від об'єкта шахрайських дій подано у табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Типологізація способів та інструментів фінансового шахрайства*

Інституційні сектори економіки	Шахрайство з ресурсами держави	Шахрайство з ресурсами юридичних осіб		Шахрайство з ресурсами фізичних осіб
		Зовнішнє	корпоративне («внутрішнє»)	
Нефінансові корпорації	ухилення від сплати податків; фальсифікація фінансової звітності; нецільове використання бюджетних коштів; хабарництво і корупція; шахрайство у сфері державних закупівель; фіктивне підприємництво; фіктивне банкрутство; цінові маніпуляції	фальсифікація фінансової звітності; хабарництво і корупція; незаконне привласнення активів; фіктивне підприємництво; фіктивне банкрутство; цінові маніпуляції; невербальний вплив	фальсифікація фінансової звітності; незаконне привласнення активів; шахрайство у сфері управління персоналом; цінові маніпуляції	хабарництво і корупція; незаконне привласнення активів; шахрайство на ринку нерухомості; шахрайство на ринку праці; цінові маніпуляції; невербальний вплив
Фінансові корпорації	ухилення від сплати податків; фальсифікація	фальсифікація фінансової звітності;	фальсифікація фінансової звітності;	незаконне привласнення активів;

	<i>фінансової звітності; хабарництво і корупція; шахрайство у сфері державних закупівель; фіктивне підприємництво; фіктивне банкрутство; цінові маніпуляції</i>	<i>хабарництво і корупція; незаконне привласнення активів; фіктивне підприємництво; фіктивне банкрутство; цінові маніпуляції; невербальний вплив</i>	<i>незаконне привласнення активів; шахрайство у сфері управління персоналом; цінові маніпуляції</i>	<i>шахрайство у банківській сфері; шахрайство у сфері кредитних відносин; шахрайство у сфері обігу цінних паперів; шахрайство у сфері страхування; цінові маніпуляції; невербальний вплив</i>
Сектор загального державного управління	<i>нецільове використання бюджетних коштів; хабарництво і корупція; фальсифікація фінансової звітності; незаконне привласнення активів; шахрайство у сфері державних закупівель</i>	<i>хабарництво і корупція; незаконне привласнення активів; шахрайство у сфері управління персоналом</i>		<i>хабарництво і корупція</i>
Сектор домашніх господарств	<i>ухилення від сплати податків; хабарництво і корупція</i>	<i>хабарництво і корупція; інтернет-шахрайство</i>		<i>фінансові піраміди; шахрайство на ринку нерухомості; шахрайство на ринку праці; інтернет-шахрайство; шахрайство з платіжними картками; телефонне шахрайство</i>
Сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	-	<i>фальсифікація фінансової звітності; хабарництво і корупція; незаконне привласнення активів; невербальний вплив</i>		<i>незаконне привласнення активів; невербальний вплив; фінансові піраміди</i>

* складено автором

Як уже було відмічено вище, фінансові шахрайства належать до надзвичайно «витончених» злочинів, відтак їх ідентифікація вимагає наявності відповідних знань щодо найбільш характерних ознак таких діянь та сучасних технологій їх виявлення.

Принагідно зазначимо, що Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує критерій як «підставу для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило» [31, с. 588] та ідентифікацію як «визначення відповідності предмета певним конкретним, лише їм властивим ознакам» або ж як «засіб встановлення предмета за сукупністю даних» [31, с. 488]. Відтак саме у зазначеному контексті ми і розглядатимемо предмет нашого дослідження.

На жаль, фахових наукових публікацій, присвячених проблемам ідентифікації фінансового шахрайства у вітчизняній науковій літературі практично немає (за винятком [131, с. 11-15]). Безперечно, висвітлення окремих аспектів фінансових махінацій можна зустріти у публікаціях насамперед юридичного спрямування, в яких передусім мова ведеться про методи боротьби, а не методи виявлення і наслідки фінансового шахрайства. Відтак надзвичайно актуальним у зазначеному контексті є вироблення комплексного підходу щодо формування ефективної методики оперативного виявлення ймовірних фінансових зловживань на основі принципу системності, який, на думку фахівців [131, с. 11-12], має поєднувати у собі три компоненти: математичну, економічну та психологічну, з використанням математичних, економіко-статистичних (аналітичних) та психофізіологічних методів відповідно.

Однак для ідентифікації фінансового шахрайства, на нашу думку, спершу необхідно виокремити його найважливіші ознаки.

С. Чорнуцький основною відмінністю (ознакою) шахрайства вважає «навмисність дій або отримання вигоди від допущення порушень» [353, с. 129]. Відтак фахівці наголошують на тому, що фінансове шахрайство нерідко

може супроводжуватися «підробленням необхідної документації, підкупом службових осіб, викраденням приватної інформації тощо» [338, с. 233].

Кримінальний кодекс України (стаття 190) [143], даючи визначення шахрайству, акцентує на обмані та зловживанні довірою як на найважливіших ознаках, які відмежовують шахрайство від інших злочинів проти власності (наприклад, крадіжки).

Постанова пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 року №10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» обов'язковою ознакою шахрайства виокремила добровільну передачу потерпілим майна чи права на нього [253].

Одне з енциклопедичних видань до основних ознак фінансового шахрайства відносить: обманні дії; зловживання довірою; навмисне викривлення фактів або замовчування; крадіжка чужої власності; незаконне придбання прав на чужу власність; у більшості випадків самостійна і добровільна передача шахраям своєї власності або права на неї [35].

Ми ж вважаємо за необхідне виокремити ще одну характерну, на наш погляд, ознаку фінансового шахрайства, а саме високу інтелектуальну складову таких злочинних діянь. Адже у переважній більшості випадків шахрайські дії стосовно незаконного отримання фінансових ресурсів здійснюються групою осіб або організованими злочинними угрупованнями, які мають розгалужені зв'язки не лише на території України, але й за її межами. Ініціаторами та виконавцями таких правопорушень, як правило, є особи, котрі мають ґрунтовні економічні знання та володіють певним досвідом практичної роботи, маючи, між тим, хороші зв'язки в органах державної влади та управління. До таких осіб належать насамперед «білокомірцеві» злочинці, які здійснюють шахрайські дії без застосування насильства, використовуючи неправдиву інформацію з метою отримання відповідної фінансової винагороди. Науковці стверджують, що «такі особи за своїм суспільним становищем належать переважно до класу підприємців; є фахівцями, як правило, високого або середнього рівня у сфері фінансово-

кредитних відносин; у більшості випадків добре орієнтуються в законодавстві (передусім податковому, банківському, фінансовому); мають хороші знання з бухгалтерського обліку; часто такі особи мають досвід роботи на певних державних посадах. Відтак нерідко виявлення та боротьба із певними шахрайськими схемами пов'язані із серйозною протидією з боку зацікавлених осіб і відповідних відомств» [190, с. 128-129].

Серед найважливіших ознак фінансового шахрайства, на які громадянам у першу чергу слід звертати увагу, щоб не стати жертвою аферистів, вважаємо за необхідне виокремити такі:

- пропонована винагорода, як правило, значно перевищує середньоринкову практику щодо того чи іншого виду діяльності;
- використання технологій «соціальної інженерії» та маніпулювання такими людськими слабкостями як жадібність, бажання швидкого збагачення тощо;
- пропозиція щодо вирішення усіх фінансових проблем потенційної жертви у дуже короткі терміни;
- наявність обов'язкового початкового грошового внеску;
- анонімність шахрая-контрагента;
- запевнення в необхідності швидкого прийняття складного фінансового рішення;
- акцентування уваги на ексклюзивному характері фінансової пропозиції;
- відсутність ліцензії на здійснення тієї чи іншої фінансової послуги;
- активна та агресивна реклама відповідної послуги;
- відсутність інформації щодо засновників, керівників організації, яка надає послуги, та її реквізитів.

Важливим у контексті нашого дослідження вважаємо також обґрунтування певних поведінкових стереотипів осіб, які потерпіли від шахрайських дій. Відтак, беручи до уваги наявні ознаки фінансового

шахрайства, можемо виокремити такі поведінкові стереотипи потерпілих від цього виду злочинних діянь:

- націленість на високий дохід, неспівмірний із обсягами вкладених інвестицій або ж іншими затратами (скажімо, праці);
- неадекватно високий рівень довіри до ймовірних шахраїв, який межує з наївністю;
- відсутність вдумливого, критичного погляду на реальну фінансову ситуацію;
- небажання заглиблюватися в деталі потенційної угоди і детально читати умови пропонованого договору;
- неувважність при здійсненні банківських чи будь-яких інших фінансових операцій;
- небажання консультуватися з фахівцями у сфері фінансів та інвестицій при укладанні потенційної угоди;
- готовність до прийняття швидких і необдуманих фінансових рішень;
- ігнорування попереджень державних контролюючих і правоохоронних органів щодо ймовірних випадків шахрайства;
- втрата пильності при спілкуванні з незнайомими або малознайомими особами;
- нерозуміння сучасних технологічних новацій у сфері фінансових відносин;
- висока схильність до ризику, яка нерідко межує з безглуздям.

Тому, враховуючи вищенаведені ознаки фінансового шахрайства, а також мотиваційно-поведінкові, економічні та психологічні чинники, охарактеризуємо процес ідентифікації фінансового шахрайства, який вітчизняний учений Н. Ковтун [131, с. 14] пропонує здійснювати на основі комплексного використання математичних, аналітичних та психофізичних методів дослідження, що дасть змогу не лише ідентифікувати, але й прогнозувати ймовірні випадки фінансового шахрайства.

Застосування спектру наявних методів і прийомів виявлення фінансових махінацій Н. Ковтун насамперед радить розпочинати із використання найпростіших – математичних методів, сутність яких полягає у виявленні розбіжностей послідовності цифр емпіричних даних з еталонними значеннями, що може слугувати певним сигналом для проведення спеціального дослідження, яке і виявить причини таких розбіжностей [131, с. 12]. При цьому відповідним чином розроблені тести, на думку науковця, можуть бути застосовані: при внутрішніх розслідуваннях фактів фінансового шахрайства, податкових перевірок, зовнішньому аудиту тощо (однак ефективними вони будуть лише в організаціях з інтенсивною операційною діяльністю, де формуються великі масиви даних).

Важливими також є аналітичні методи дослідження фінансового шахрайства (методи пов'язаних зіставлень, спеціальних розрахункових показників, стереотипів, скорегованих показників тощо), базовані на використанні комп'ютерних технологій, що дозволяє автоматизувати процедуру пошуку, а також ефективно використовувати додаткові дані для виявлення і прогнозування шахрайських дій на основі методів статистичного аналізу (аналізу викидів, виявлення незвичайних значень, виявлення незвичайних залежностей). На думку фахівців, «більшість шахрайських махінацій можна виявити, застосовуючи саме автоматизовані аналітичні методи роботи з інформацією» [131, с. 12].

Ну і, зрештою, доповнюючим засобом ідентифікації фінансового шахрайства можуть слугувати психофізіологічні методи з використанням вербальних (словесних) та невербальних (міміка, жести) технологій, які ґрунтуються на твердженні, що шахрая «більшою мірою можуть викрити не стільки проникливі слідчі дії чи модернізовані прилади, скільки його власний страх, який викриває обман» [131, с. 14].

У зазначеному контексті досить цікавими, на нашу думку, є дослідження, які проводить компанія ACFE щодо виявлення випадків корпоративного шахрайства у різних країнах світу. За результатами

дослідження 2018 року були названі такі найпоширеніші методи виявлення цього виду шахрайства (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Методи виявлення випадків корпоративного шахрайства в світі у 2018 р. [44]

Методи виявлення	Відсоток виявлення, %	Середня кількість місяців виявлення	Середні збитки, тис. доларів США
Підказка / натяк	40	18	126
Внутрішній аудит	15	12	108
Аналіз керівництва	13	14	110
Випадково	7	24	150
Інші	6	-	-
Звірка рахунків	5	11	52
Експертиза документів	4	18	130
Зовнішній аудит	4	23	250
Нагляд / моніторинг	3	6	50
За повідомленнями правового характеру (податкова служба, поліція тощо)	2	24	935
ІТ-контроль	1	5	39
Сповідь	1	24	186

Причому поради/натяки, внутрішній аудит та аналіз керівництва є трьома основними і найбільш поширеними методами виявлення шахрайства, зафіксованими у щорічному звіті компанії ACFE, починаючи з 2010 року. Сумарно ці три методи виявлення були вказані у 68% випадків у дослідженні 2018 року. При цьому необхідно зазначити, що про корпоративне шахрайство у більшості випадків ставало відомо з внутрішніх джерел (працівники – 53%, акціонери/власники – 2%), значно менше – із зовнішніх (замовники – 21%, постачальники – 8%, конкуренти – 3%) та інших джерел (анонімно – 14%, інші – 5%) [44].

А згідно результатів Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства, проведеного у 2018 році компанією «PricewaterhouseCoopers», «14% випадків шахрайства в українських компаніях було виявлено в результаті моніторингу підозрілих дій або шляхом інформування через неофіційні внутрішні канали, 14% випадків були виявлені випадково, і 33%

респондентів відповіли, що їхня організація отримувала пропозицію дати хабара упродовж 2016-2018 років (у 2016 році – 13%)» [45, с. 5].

За результатами дослідження «Шахрайство в українських компаніях», проведеного у 2017 році компанією Kreston GCG, «найбільш частими способами виявлення шахрайства в Україні, як і світі загалом, є внутрішній аудит і неофіційні внутрішні джерела. Однак, на відміну від України, для їх використання використовується ефективний і безпечний канал отримання інформації – «гаряча лінія». В Україні ж його використовують тільки 9% компаній і приблизно стільки ж сприймають як ефективний канал. Звертає на себе увагу і той факт, що, за оцінками респондентів, виявлення шахрайських дій доволі часто відбувається випадковим чином (при цьому частіше за інших практику випадкового виявлення відзначають представники секторів торгівлі і промислового виробництва, які, в свою чергу, частіше за інших зіштовхуються з шахрайством (в галузевому зрізі))» [127].

Відтак можемо стверджувати, що ідентифікацію фінансового шахрайства як антисоціального та протиправного діяння доцільно здійснювати на основі комплексного використання усієї сукупності формальних та неформальних методів його виявлення, що сприятиме формуванню необхідних умов для його мінімізації в сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки.

Висновки до розділу 1

На основі вищевикладеного зроблено такі висновки.

1. У сучасних умовах вітчизняна фінансова наука проблемі фінансового шахрайства не приділяє належної уваги. Більшість проблем, пов'язаних із цим негативним явищем, українські вчені досліджують насамперед крізь призму правового регулювання, упускаючи з поля зору

велику значимість його фінансово-економічного підгрунтя. Натомість за кордоном проблема фінансового шахрайства знаходиться у центрі уваги не лише учених-фінансистів, але й службовців відповідних урядових структур.

2. У дисертації акцентовано, що фінансове шахрайство як явище відображає грошові потоки між суб'єктами фінансових відносин (шахраєм та жертвою), в результаті яких відбувається отримання економічних вигід шахраєм та збитків – жертвою шахрайських дій. Статистика свідчить, що нині доходи фінансових шахраїв перевищують доходи від усіх злочинів у сфері економіки та у мільйони разів перевищують збитки, завдані «нефінансовими» шахраями (ворожки, карткові шулери тощо). Так, лише у Європі щорічний збиток банківського сектору сягає 33 млрд. євро, а щорічні втрати від шахрайства тільки у сфері страхування оцінюються у 8 млрд. євро.

3. Наголошено, що в Україні майже відсутні офіційні статистичні дані стосовно показників фінансового шахрайства, оскільки це поняття фактично відсутнє в чинному українському законодавстві. Серед наявної в Україні нечисленної вибірки статистичних даних злочини, які правоохоронці кваліфікують безпосередньо як шахрайство, становлять близько 7-8% загальної кількості злочинів, що не відображає реального стану справ у цій сфері, оскільки шахрайство загалом і фінансове зокрема характеризується в Україні високим рівнем латентності (тобто значна кількість випадків вчинення шахрайств не фіксується органами внутрішніх справ). За наявними даними, правоохоронцям вдається розкривати не більше 15-20% усіх випадків фінансових шахрайств, що можна пояснити як великою напруженістю в роботі правоохоронних органів, пов'язаною із складною соціально-економічною та політичною ситуацією в державі, викликаною військовими діями на сході країни, так і правовим нігілізмом наших громадян та надзвичайною спритністю, хитрістю і шахрайською «витонченістю» сучасних аферистів.

4. Аргументовано, що з метою ідентифікації наслідків фінансового шахрайства доцільним є здійснення синхронно двох видів оцінок таких

наслідків: кількісної та якісної. Кількісна оцінка фінансового шахрайства передбачає розрахунок матеріальної шкоди, економічних збитків та упущеної економічної вигоди через вчинені шахрайські дії. Якісна оцінка сприяє логічному обґрунтуванню обставин, до яких призвели шахрайські дії, та проявляється у зміні іміджу, репутації, інвестиційної привабливості організації. Відтак у дисертації наголошено, що лише комплексне здійснення вищенаведених оцінок наслідків фінансового шахрайства сприятиме ідентифікації найбільш суттєвих причин і факторів, що впливають на ризик його виникнення, і дозволить у майбутньому мінімізувати його негативні ефекти як для суспільства загалом, так і економіки зокрема.

5. Враховуючи найбільш типові ознаки фінансового шахрайства, а також мотиваційно-поведінкові, економічні та психологічні чинники, процес ідентифікації фінансового шахрайства слід здійснювати на основі комплексного використання математичних, аналітичних та психофізичних методів дослідження, що дасть змогу не лише ідентифікувати, але й прогнозувати ймовірні випадки фінансового шахрайства.

6. Найбільш частими способами виявлення шахрайства в Україні, як і світі загалом, є внутрішній аудит та неофіційні внутрішні джерела. Однак, на відміну від України, у світовій практиці для їх виявлення використовується ефективний і безпечний канал отримання інформації – «гаряча лінія». В Україні ж його застосовують лише 9% компаній і приблизно стільки ж сприймають як ефективний канал (причому виявлення шахрайських дій досить часто відбувається випадковим чином). Відтак ідентифікацію фінансового шахрайства як антисоціального та протиправного діяння запропоновано здійснювати на основі комплексного використання усієї сукупності формальних та неформальних методів його виявлення, що сприятиме формуванню необхідних умов для його мінімізації в сучасних реаліях розвитку української економіки.

Основний зміст розділу викладений у працях автора: [114; 115; 319; 320; 325; 328].

РОЗДІЛ 2

ПРАГМАТИКА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ШАХРАЙСТВА В УКРАЇНІ

2.1. Корпоративне фінансове шахрайство: структурно-аналітичний аспект

В умовах стрімкого ускладнення бізнес-процесів та не зовсім досконалої структури управління ними однією із надзвичайно гострих і болючих проблем постає проблема активізації різного роду проявів корпоративного шахрайства у вітчизняних організаціях. Так, за твердженням фахівців, «корпоративне шахрайство займає третій рядок у рейтингу найсерйозніших загроз для бізнесу у 2019 році» [262]. У світовій практиці щороку компанії втрачають близько 5% власного прибутку [129] або від 5% до 12 % їхнього валового доходу [262] (за іншими даними – від 7% до 10% їх річного обороту [287, с. 148]) через корпоративне шахрайство (щорічні збитки від таких економічних злочинів складають приблизно 4 трлн. дол. США у світовому масштабі [394]). В Україні цей показник сягає 15% (причому мова іде лише про втрати, оприлюднені компаніями) [129]. Тож і не дивно, що у рейтингу країн світу за рівнем корпоративного шахрайства Україна посідає 6 місце (45%), поряд із Росією – 1 місце (71%), Південною Африкою – 2 місце (62%), Кенією – 3 місце (57%), Канадою – 4 місце (56%), Мексикою – 5 місце (51%) [120, с. 185] Тому абсолютно слушним вважаємо твердження, що у вітчизняних реаліях «корпоративне шахрайство може стати причиною серйозних фінансових втрат, завдати шкоди професійній репутації і навіть привести до рейдерського захоплення компанії» [287, с. 146].

Відтак обґрунтування сутності, виокремлення найбільш значимих передумов і основних причин корпоративного шахрайства та розроблення

ефективних методів його запобіганню є сьогодні вкрай необхідними для українських організацій.

Насамперед зазначимо, що у сучасній економічній літературі існують «два основних підходи до визначення поняття корпоративного шахрайства: юридичний (український) підхід і розширений (світовий) підхід. Перший з них ґрунтується на визначенні поняття шахрайства відповідно до Кримінального кодексу України, а другий ґрунтується на основі аналізу зарубіжної практики протидії шахрайству і включає в себе більш широке тлумачення цього виду злочину одразу за кількома статтями Кримінального кодексу України» [287, с. 146].

А. Ковбель стверджує, що «у вузькому розумінні корпоративне шахрайство – це будь-які дії персоналу, які тим або іншим способом (найчастіше – шляхом злодійства) наносять як фінансові, так і нефінансові втрати компанії. У широкому розумінні – це дії будь-яких третіх осіб, не тільки персоналу, що наносять втрати господарській діяльності компанії» [129] (тобто, фактично автор ототожнює вузьке розуміння корпоративного шахрайства як внутрішнього, а широке розуміння – як зовнішнього корпоративного шахрайства).

При цьому серед найвагоміших факторів, які спричинюють (підживлюють) корпоративне фінансове шахрайство, А. Ковбель виокремлює: специфіку людської природи, високий рівень корупції та недосконалість судової системи [129].

Вітчизняний юрист О. Роїк серед основних причин шахрайства в організаціях виділяє недостатність фінансової мотивації працівника та його девіантну поведінку (тобто схильність працівника, який має справу з фінансовими ресурсами, до вчинення злочину), зазначаючи при цьому, що «в основі всіх видів шахрайських дій співробітників лежить недосконалість окремих нормативно-правових актів, складність і багатоступінчатість фінансово-економічних зв'язків усередині підприємства, заплутана система

обліку й контролю співробітників, некомпетентність і юридична непоінформованість, безпечність і надмірна довірливість керівників» [262].

На жаль, український бізнес сьогодні досить часто не здатний самостійно протистояти корпоративним шахрайським схемам, а чимала кількість власників навіть гадки не мають, як із ними боротися. За даними дослідження «Шахрайство в українських компаніях» [127], майже дві третини (а саме 61,5%) респондентів стикалися з фактами корпоративного шахрайства; кожен четвертий з опитаних визнав, що завдані внаслідок цього збитки коливалися від 100 тисяч до 5 мільйонів доларів на рік (а це від 5 до 15% прибутку); і лише 22 із 130 підприємств повідомили про власні намагання запровадити заходи щодо боротьби із корпоративним шахрайством. У 2018 році, на превеликий жаль, ці цифри не надто змінилися [130]. Слід також зазначити, що серед українських компаній, які стикалися з фактами корпоративного шахрайства, переважають великі (рис. 2.1) та міжнародні (рис. 2.2) компанії.

Фіксація фактів шахрайства в компаніях в розрізі чисельності співробітників, %

Рис. 2.1. Питома вага українських компаній, які стикалися з випадками шахрайства у 2017 році, у розрізі чисельності співробітників, % [127]

Рис. 2.2. Питома вага українських компаній, які стикалися з випадками шахрайства у 2017 році, у розрізі профілю організації, % [127]

Доволі цікавими, на наш погляд, є також і результати Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства, проведеного у 2018 році компанією «PricewaterhouseCoopers», згідно з яким майже половина (48%) українських організацій у 2016-2018 роках постраждали від економічних злочинів та шахрайства [45]. Лідером серед економічних злочинів, від яких постраждали вітчизняні компанії за останні роки, є хабарництво і корупція (73% Україна і 25% світ) (рис. 1.9). Це ж стосується і світової практики загалом (табл. 2.1).

Принагідно зазначимо, що під корупцією і хабарництвом маються на увазі не лише їхні зовнішні прояви, але і різновиди внутрішньої корупції у компанії, до яких відносять: комерційний підкуп; несанкціоновані грошові винагороди; «відкати» при розрахунках; спеціальне завищення або заниження ціни за домовленістю тощо [120, с. 188].

Причому українські респонденти стверджують, що хабарництво та корупція все ще залишатиметься найбільш суттєвим економічним злочином для їхніх організацій також і у наступні два роки (це і не дивно, адже у рейтингу корупції Transparency International за 2018 рік Україна посіла 120

місце зі 180, що вище на 10 позицій у порівнянні з 2017 роком, однак приводу для оптимізму це, безумовно, не додає).

Таблиця 2.1

Питома вага видів корпоративного фінансового шахрайства у світі та Україні у 2018 році, % [394]

Види шахрайства	Середньосвітовий показник	Україна
Корупція (Corruption)	32	43
Рахункове шахрайство (Billing)	29	18
Махінації з чеками та рахунками (Check and payment tampering)	22	8
Нелегальне відшкодування витрат (Expense reimbursements)	21	11
Ухиляння від виплат (Skimming)	20	8
Готівкові шахрайства (Cash on hand)	20	14
Безготівкові шахрайства (Noncash)	16	22
Фальсифікація фінансових звітів (Financial statement fraud)	16	7
Нелегальне залучення готівки (Cash Latency)	14	9
Шахрайство із зарплатнею (Payroll)	13	5
Шахрайство виплати в касі (Register disbursements)	3	2

Незаконне привласнення майна (46% Україна і 45% світ), до якого відносять розкрадання і неправильне використання активів організації (приховування і привласнення надходжень виручки, розкрадання матеріальних запасів, шахрайство, пов'язане із розрахунками по заробітній платі) теж є досить поширеним різновидом корпоративного фінансового шахрайства. За твердженням фахівців, «цим займається майже кожен працівник фірми: роздруківка паперу для власних цілей, використання службового авто, використання обладнання вважається практично нормою на підприємствах. Викраденням активів займається, за різними оцінками, від 70 до 95% працівників українських підприємств. Все це приносить величезні збитки підприємствам, шкодить їх репутації і гальмує розвиток» [120, с. 187].

А оскільки Україна посідає 143 місце за рівнем середньої заробітної плати у світі і одне з останніх за рівнем мінімальної заробітної плати, то ж і

не дивно, що, за оцінками фахівців, близько 70% персоналу в нашій країні замішані у так званій «компенсаційній крадіжці» [120, с. 188]. Причому мотивація більшості працівників полягає у їхній впевненості, що вони вартують значно більших грошей, ніж отримують, вважаючи цілком виправданим компенсувати нестачу таких коштів будь-яким доступним для цього способом.

Важливо наголосити, що в сучасних умовах двоякий вплив на розвиток суспільно-економічних процесів здійснюють цифрові технології, які сьогодні досить стрімко розвиваються і одночасно можуть бути як загрозою для організації, так і інструментом для її захисту. Не секрет, що нині цифрові технології охоплюють практично усі аспекти життєдіяльності організації, водночас вони нерідко використовуються і для скоєння економічних злочинів та шахрайства (майже кожен третій випадок вчинення таких злочинів як в Україні, так і світовій практиці – це кіберзлочини (рис. 1.9)). Різновиди використання кібератак із застосуванням різноманітних технологій і основні види економічних злочинів та/або шахрайства, від яких постраждали внаслідок кібератаки організації у світі та Україні у 2016-2018 роках, відображені на рис. 2.3 і 2.4.

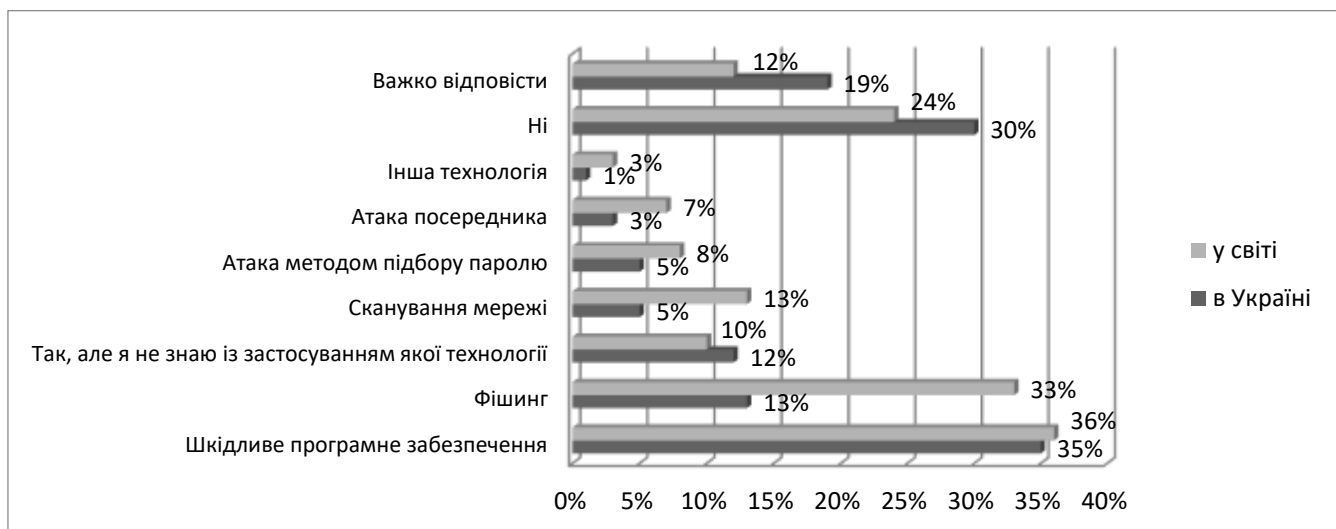

Рис. 2.3. Різновиди використання кібератак із застосуванням різноманітних технологій на організації у світі та Україні у 2016-2018 роках [45, с. 13]

Рис. 2.4. Види економічних злочинів та/або шахрайства, від яких постраждали внаслідок кібератаки організації у світі та Україні у 2016-2018 роках [45, с. 13]

Проте, коли йдеться про застосування передових технологій для виявлення шахрайства і протидії йому (наприклад, аналітика даних, тестування транзакцій, моніторинг комунікацій тощо), українські організації у цьому плані значно відстають від решти країн світу (рис. 2.5).

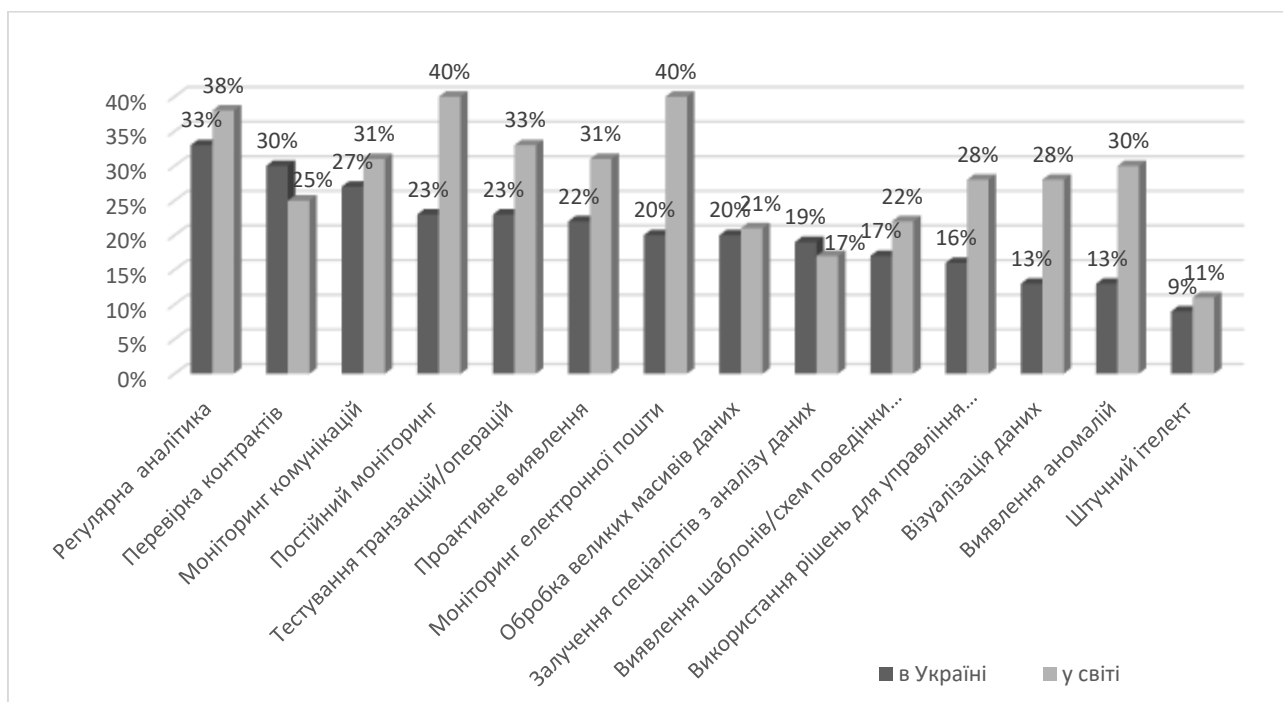

Рис. 2.5. Можливості використання організаціями у світі та Україні альтернативних/передових технологій для протидії економічним злочинам та/або шахрайству у 2016-2018 роках [45, с. 11]

То ж і не дивно, що більшість організацій в Україні недостатньо підготовлені до кібератак, адже «лише кожна третя організація в Україні має програму кібербезпеки» [45].

Українські реалії та зарубіжна практика свідчать, що лєвова частка шахрайських дій здійснюється персоналом та менеджментом організацій. За результатами звіту Асоціації сертифікованих спеціалістів з розслідування шахрайств [394], узагальнений портрет середньостатистичного шахрая має такий вигляд: це чоловік віком 34-48 років, старанний співробітник із вищою освітою (нерідко із ступенем МВА), який досить довго працює в компанії (не менше 5 років) і обіймає одну із ключових посад у її структурі.

Цікавими є і результати дослідження аудиторської компанії «PricewaterhouseCoopers» (рис. 2.6), яке зафіксувало суттєве зростання «випадків шахрайства в українських організаціях, скоєних співробітниками (з 28% у 2016 році до 56% у 2018 році), з-поміж яких частка шахрайства, скоєного вищим керівництвом, також суттєво зросла (з 27% у 2016 році до 55% у 2018 році)» [45]. Також українські респонденти зазначили, що «67% третіх сторін, що скоюють шахрайства – це наближені до організації фізичні і юридичні особи: агенти, постачальники та клієнти» [45].

Хто у Вашій організації вчинив найбільш суттєвий економічний злочин та/або шахрайство протягом останніх двох років?

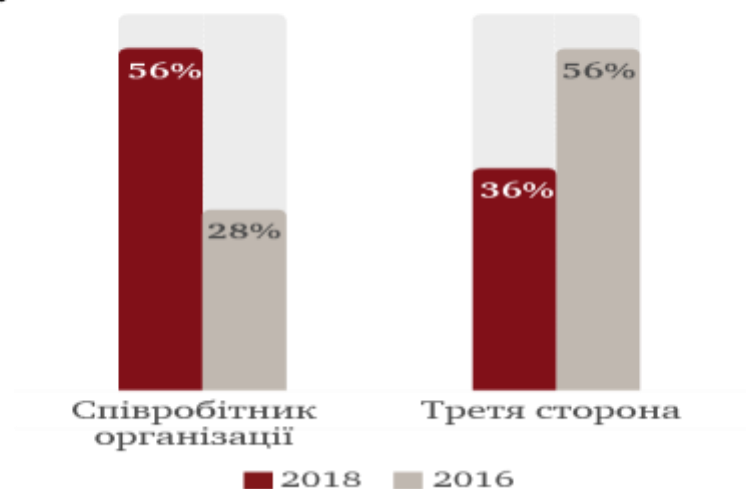
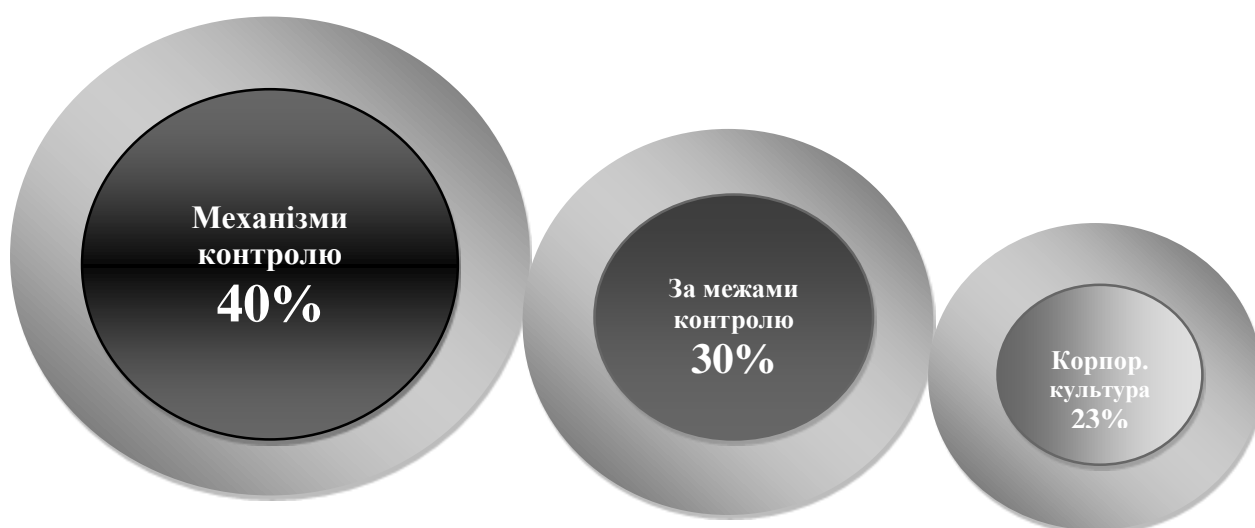

Рис. 2.6. Суб'єкти вчинення найбільш суттєвих економічних злочинів та/або шахрайства в українських організаціях у 2016-2018 роках [45]

А матеріали Grant Thornton International Business Report [395] свідчать про те, що близько 80% усіх економічних злочинів на підприємствах скоюють саме їхні співробітники.

Проте навіть «незважаючи на той факт, що обізнаність українських організацій щодо випадків шахрайства зростає, все ж таки практика доводить, що майже кожен сьомий випадок шахрайства в організації був виявлений випадково» [45, с. 15] (рис. 2.7) (за іншими даними – кожен третій, причому частіше за інших практику випадкового виявлення фіксують представники секторів торгівлі і промислового виробництва [127]).

Зокрема:

Моніторинг підозрілих дій - 14%
 Корпоративна безпека - 8%
 Внутрішній аудит (плановий) - 6%
 Управління ризиками шахрайства - 6%
 Аналітика даних - 3%
 Ротація персоналу - 3%

Зокрема:

Випадково - 14%
 Від правоохоронних органів - 8%
 Журналістські розслідування - 8%

Зокрема:

Неофіційні внутрішні канали - 14%
 Неофіційні зовнішні канали - 6%
 Офіційний канал ("гаряча лінія") - 3%

Рис. 2.7. Механізми виявлення випадків економічного злочину та/або шахрайства, які були найбільш суттєвим для організацій в Україні з точки зору фінансових збитків або інших наслідків у 2016-2018 роках [45, с. 15]

Відтак серед найбільш типових у сучасних українських реаліях виокремимо такі види корпоративного фінансового шахрайства: шахрайство зі сторони керівників або менеджерів організацій; шахрайство зі сторони постачальників; розтрата або крадіжки зі сторони найманих працівників; шахрайство зі сторони замовника або клієнта; афери з інвестиціями; шахрайство змішаного типу [326, с. 74-75].

Експерти зазначають, що «найбільш частими способами виявлення шахрайства в Україні є внутрішній аудит і неофіційні внутрішні джерела» [128]. Останні у світовій практиці теж є найбільш частими способами виявлення шахрайства, однак, «на відміну від України, для їх використання вибудовується ефективний і безпечний канал отримання інформації – «гаряча лінія» (телефонна або в режимі онлайн)» [128]. В Україні ж його використовують лише 9% компаній і приблизно стільки ж сприймають як ефективний канал [128]. За результатами опитування, проведеного компанією «Ернст енд Янг» та присвяченого проблемі шахрайства, «внутрішні аудитори допомагають виявити до 44% та розкрити до 26% фактів шахрайства» [120, с. 189].

Якщо ж вести мову про конкретні способи запобігання, виявлення та протидії шахрайським діям у вітчизняній практиці, то, на переконання експертів, найбільш поширеними (і такими, що сприймаються як ефективні) є «системи внутрішнього контролю щодо запобігання шахрайству серед персоналу різного рівня і внутрішній аудит фінансової звітності. При цьому зовнішні форми контролю (зовнішній аудит, залучення зовнішніх консультантів для проведення незалежних розслідувань) явно недооцінюються» [128]. Скажімо, досвід залучення зовнішніх консультантів до незалежних розслідувань мають лише 10% українських компаній. Однак, як стверджують фахівці, саме «незалежний, незаангажований погляд зовнішнього фахівця на систему контролю і бізнес-процесів дозволяє створити якісну систему превентивних механізмів протидії шахрайським діям і в цілому підвищити ефективність бізнес-процесів компанії» [128].

Безумовно, рівень корпоративного шахрайства в організаціях міг би бути значно нижчим, якби кожен злочин був своєчасно розкритий, а винуватці покарані. Однак статистика свідчить про інше: «51% корпоративних шахраїв здійснює понад 20 злочинів, перш ніж бути спійманими, а ще третина – понад 50; вивести «на чисту воду» їх вдається (якщо вдається) лише через три роки, а у 22% випадків злочинство триває більше десяти років. За цей час на рахунки середньостатистичного корпоративного злодія перетікає близько 1 млн. євро. А оскільки більше половини злочинів стосується компаній з річним обігом понад 50 млн. євро, то збиток є вельми відчутним» [120, с. 188].

Сьогодні існує великий арсенал методів боротьби з шахрайством на підприємстві й усі вони мають різний ступінь ефективності. Проте серед найефективніших методів боротьби з шахрайством на підприємстві респонденти відзначають «поточний контроль, внутрішній та зовнішній аудит. Ці методи допомагають знизити фінансові втрати від зловживань майже на половину, причому використання кількох методів одночасно значно підвищує їх ефективність» [120, с. 189].

Фахівці зазначають, що вагомою причиною масового поширення корпоративних шахрайств стало скорочення інвестицій в розвиток етики та комплаєнс з боку українських підприємств (з 75 % у 2016 році до 59 % у 2018 році) [45]. Слід акцентувати, що нині програми «комплаєнс», які запроваджуються здебільшого у великих приватних компаніях, передбачають реалізацію політики корпоративної етики, повідомлення про різного роду порушення (насамперед корупційні), збереження конфіденційності даних та іншої інсайдерської інформації, врегулювання конфлікту інтересів. Причому вірно вибудована та ефективно функціонуюча система комплаєнсу дозволяє не лише відповідати міжнародним стандартам корпоративного управління, мінімізувати ризики порушення антикорупційного законодавства, але й знизити ймовірність реалізації різного роду шахрайських схем.

Одним із поширених різновидів фінансового шахрайства, безумовно, є фальсифікація фінансової звітності. Цю тезу підтверджують і дослідження Міжнародної компанії «PricewaterhouseCoopers», яка серед найбільш «популярних» економічних злочинів та шахрайств 2018 року (поряд з хабарництвом та корупцією, незаконним привласненням майна, шахрайством у сфері закупівель та оподаткування) виокремила також фальсифікацію фінансової звітності (Україна – 13% і світовий показник – 20%) [412, с. 4].

Варто наголосити, що різного роду маніпулювання способами або підходами до складання фінансової звітності в сучасних умовах отримало назву «модифікований (або креативний) бухгалтерський облік», в результаті якого фінансова звітність не відображає реального стану справ та вводить користувачів в оману (при цьому важливо наголосити, що «саме навмисність дій відрізняє шахрайство від помилки, котра також може призвести до перекручування показників фінансової звітності» [167, с. 81]). Це дало підстави українському науковцю С. Голову стверджувати, що креативний облік є «своєрідним буфером між зоною помилок і відвертим шахрайством» [53, с. 33].

А. Мамишев під шахрайським фінансовим звітуванням розуміє «навмисне викривлення/перекручування певних сум у відповідній документації або їх розкриття, включаючи нехтування ними, для введення в оману користувачів такої звітності» [167, с. 82], виокремлюючи при цьому такі способи його реалізації: «1) маніпуляцію, фальсифікацію (враховуючи підробку) або деформацію бухгалтерських записів чи документів, на підставі яких ця фінансова звітність підготовлена; 2) неправильне висвітлення або навмисне упущення у фінансовій звітності певних подій, трансакцій чи іншої важливої інформації; 3) зумисно неправильне застосування принципів бухгалтерського обліку щодо сум, класифікації, способу презентування або розкриття» [167, с. 82].

Н. Проскуріна серед способів викривлення показників фінансової звітності виокремлює вуалювання, фальсифікацію, маніпулювання [251, с.

111]. При цьому під вуалюванням мається на увазі викривлення окремих статей через порушення принципів обліку та положень облікової політики підприємства, а «фальсифікація пов'язана із порушенням вимог нормативно-правових актів, що зумовлює зумисне перекручення показників фінансової звітності» [158, с. 98] (тобто, відмінність між вуалюванням і фальсифікацією фінансової звітності полягає в тому, що за допомогою останньої подаються більш вигідні фінансові показники підприємства шляхом порушення вимог чинних нормативно-правових актів, а вуалювання здійснюється в межах, дозволених нормативно-правовими документами). Маніпулювання є легальним способом поліпшення або ж погіршення показників фінансової звітності, тобто це є «здійснення законних дій обліковим персоналом з метою коригування стану та результатів діяльності підприємства, що призводить до задоволення інтересів керівництва чи власників, однак зумовлює невідповідність господарських операцій очікуванням ринку» [5, с. 9]. Причому термін «маніпулювання» досить часто у наукових працях синонімізується із поняттям «креативний облік».

У широкому розумінні креативні методи обліку є усіма можливими «легальними способами, які використовуються під час визначення фінансових результатів з метою зміни уявлення користувачів про реальний стан справ підприємства» [11, с. 243].

С. Голов стверджує, що під креативним обліком необхідно розуміти «формальне застосування або цілеспрямований вибір методів і принципів бухгалтерського обліку для забезпечення показників фінансової звітності, які відповідають цілям окремих осіб, але вводять в оману широке коло користувачів» [53, с. 33].

Ми повністю погоджуємося з твердженням науковців [20; 52; 211], які переконані, що маніпулювання звітними даними є одним із способів шахрайства. Про це свідчать і дані глобального опитування, проведеного компанією «PricewaterhouseCoopers», згідно якого серед різновидів

шахрайських дій однією з основних проблем для українських підприємств теж є маніпуляції з фінансовою звітністю – 30% [45].

То ж фахівці наголошують, що з метою попередження шахрайських дій із фінансовою звітністю слід особливу увагу звертати на частоту внесення змін в облікову політику підприємства, адже «якщо облікова політика підприємства змінюється частіше, ніж раз на декілька років, то це може свідчити про постійне маніпулювання обліковими оцінками для викривлення показників фінансових результатів» [5, с. 10]. Також роботодавцеві слід звертати увагу й на певні симптоми, що можуть свідчити про ймовірне вчинення шахрайських дій, зокрема: нетипові (викривлені) дані в обліково-звітній документації; відхилення від стандартних значень найбільш значимих показників; нехарактерний для типового доходу працівника спосіб його життя; нетипова поведінка такого працівника; надходження скарг на працівника від співробітників і контрагентів тощо. Зрозуміло, що наведені вище ознаки не можуть слугувати прямими доказами того, що співробітник є безпосереднім учасником шахрайських дій. Однак, як певний сигнал щодо необхідності звернути пильну увагу на зазначені дії, такі нетипові ознаки доцільно враховувати у практичній діяльності.

У свою чергу, А. Мамишев виокремлює два основних «типи навмисних викривлень/перекручень: унаслідок шахрайської фінансової звітності (fraudulent financial statement) та незаконного привласнення активів (misappropriation of assets)» [167, с. 82].

При цьому шахрайську фінансову звітність автор пов'язує із «нехтуванням управлінським контролем (причиною якого може бути певний тиск на відповідальних осіб як ззовні, так і зсередини підприємства, установи чи організації), що може бути здійснено через: внесення в журнал реєстрації фіктивних даних (особливо наприкінці звітного періоду) для маніпуляції оперативними результатами; упущення або несвоєчасне визнання у фінансовій звітності подій і трансакцій, що відбулися впродовж звітного періоду; маскуванню чи нерозкриття фактів, які можуть вплинути на

показники фінансової звітності; застосування комплексних трансакцій, структурованих таким чином, щоб неправдиво висвітлити фінансову позицію або діяльність підприємства, установи чи організації; підміну записів або строків, що стосуються важливих чи незвичних трансакцій» [167, с. 82-83].

Під незаконним привласненням активів науковець розуміє «порівняно незначні крадіжки працівниками, менеджментом або третіми особами активів підприємства, установи чи організації. Іноді таке привласнення активів пов'язується із розтратою грошей і майна підприємства шляхом присвоєння чеків, нецільового використання активів або ж здійснення платежів за неотримані товари чи послуги, що може супроводжуватися недостовірними обліковими записами або документами» [167, с. 83].

Так, лише у 2017 році порушення, пов'язані з неналежним веденням бухгалтерського обліку та звітності, за даними Рахункової палати України, становили 52,5 млн. грн. [86].

Серед інших, уже традиційних і найбільш поширених схем шахрайства в українських організаціях, продовжують залишатися: придбання неіснуючих товарів та послуг; надання благодійної допомоги; різного роду виплати безпосередньо не пов'язаним з цією організацією компаніям; взаємодія із представниками державних органів через певних посередників; не зовсім прозора структура маркетингових та інших витрат; «відкати» за надані організації послуги тощо.

При цьому експерти зазначають, що «в середньому шахрая викривають приблизно через півтора року після початку його «діяльності»» [262]; до того ж, найчастіше виявляють шахрая абсолютно випадково, а саме через комунікації між співробітниками. Відтак надзвичайно корисним для вітчизняних організацій, зважаючи на обсяги розкритих порушень, вважаємо наявність у них служби внутрішнього аудиту та/або служби внутрішньої безпеки. Однак слід акцентувати, що не у всіх організаціях створення таких підрозділів може бути економічно виправданим.

Насамкінець зазначимо, що, на жаль, не усі власники бізнесу в разі виявлення факту шахрайства у їхній організації звертаються до правоохоронних органів для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Відтак більше половини випадків фінансового шахрайства так і залишаються «непоміченими» всередині організації, формуючи тим самим підґрунтя для потенційних шахрайських дій.

2.2. Аналіз способів реалізації шахрайських схем на фінансовому ринку та ринку нерухомості

Специфіка функціонування фінансового ринку (зокрема, значна концентрація готівкових і безготівкових коштів, блискавичність проведення фінансових транзакцій, розмаїття фінансових послуг та інструментів із різним рівнем захищеності й ліквідності, стрімке поширення інтернет-технологій та зростання клієнтської бази, великі масштаби здійснення міжнародних угод та їх висока адаптивність) формують сприятливе підґрунтя для реалізації різного роду шахрайських схем на фінансовому ринку.

Причому, за даними звіту «Report to the Nations 2018» [394], лівова частка шахрайських дій припадає саме на банківський сектор. А за оцінкою міжнародної аудиторської компанії «PricewaterhouseCoopers», щорічний збиток банківського бізнесу від зазначених злочинів лише в європейських країнах складає близько 33 млрд. дол. США [412].

Відтак стрімка модернізація банківського сектору, зумовлена появою новітніх електронних систем взаєморозрахунків, спровокувала появу нових форм фінансового шахрайства у цій сфері, які, відповідно, вимагають адекватної правової та фінансової оцінки. Адже не секрет, що останнім часом у банківському секторі України набули значного поширення новітні форми фінансового шахрайства, «пов'язані із використанням телеграфних авізо,

пластикових платіжних засобів, електронного підпису, електронних цінних паперів, віртуальних Internet-магазинів тощо» [146, с. 112].

Передусім відмітимо, що реалізація шахрайських схем у банківському секторі має певні особливості, зокрема: шахрайські дії завдають збитків не лише банкам та їхнім вкладникам, але й негативно впливають на стабільність функціонування фінансової системи загалом; такі злочини характеризуються високою латентністю, оскільки керівники, побоюючись за ділову репутацію свого банку, лише в поодиноких випадках звертаються до правоохоронних органів із відповідними заявами; виявлення фактів фінансового шахрайства обумовлене великою складністю, оскільки шахраї (нерідко не без допомоги менеджерів банку) всіляко приховують свої дії, маскуючи справжні наміри, та вживають заходів щодо відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом (недаремно цей вид шахрайства називають «окремим бізнес-напрямом утаємниченого збагачення» [174, с. 94]); шахрайству у банківській сфері притаманна не лише матеріальна (або фінансова) мотиваційна складова, але й нерідко «моральне задоволення від протестної самореалізації» [174, с. 93].

Фінансове шахрайство у комерційному банку Н. Тюрдьо визначає як «складне явище, яке представляє собою систему маніпуляцій у сфері банківського грошового обігу та фінансових маніпуляцій» [301]. С. Мельник пропонує розуміти фінансове шахрайство у комерційному банку більш широко, а саме як «зловживання суттєвим впливом на функціонування комерційного банку, які представляють собою систему маніпуляцій у сфері банківського грошового обігу та фінансових зобов'язань, метою яких є недобросовісне заволодіння майном, у т. ч. фінансовими ресурсами, отримання будь-яких неправомірних переваг та/або задоволення від моральної протестної самореалізації» [174, с. 93].

Серед найвагоміших причин поширення фінансового шахрайства у банківському секторі України науковці виокремлюють: приділення недостатньої уваги перевірці персоналу перед прийняттям на роботу;

несистемність контролю за перебігом телефонних переговорів, електронною поштою, торговельними операціями, рухом документів тощо; відсутність єдиних стандартів банківських процедур і документації; відсутність належної перевірки існуючих та потенційних клієнтів, а також їхніх бізнес-проектів, під які надається фінансування [15].

Оскільки фінансове шахрайство в комерційному банку, як зазначалося вище, явище досить складне, яке передбачає наявність різного роду шахрайських маніпуляцій та зловживань, тому надзвичайно актуальним у сучасних умовах є питання систематизації різновидів фінансового шахрайства у комерційних банках, що дасть можливість розробити комплексну систему заходів у боротьбі із цим негативним явищем.

Так, колектив зарубіжних науковців [271, с. 144] та вітчизняний учений С. Чернявський [342, с. 52] наводять найважливіші, на їхню думку, ознаки класифікації шахрайських дій у банківській сфері: вид банківських операцій, за допомогою яких вчиняються злочини (кредитні, депозитні, розрахунково-касові, валютні, інвестиційні, операції з цінними паперами тощо); характер відносин суб'єкта злочину з банком (працівник банку, клієнт банку, стороння особа); певні механізми та окремі схеми злочинної діяльності (використання підроблених документів, створення фіктивних підприємницьких структур, незаконний доступ до комп'ютерних мереж, фіктивне банкрутство тощо). Принагідно зазначимо, що найбільш популярним видом злочину за участю банкірів експерти вважають саме «навмисне банкрутство, схема якого досить проста: щоб довести кредитну організацію до стану банкрутства й не розраховуватися із вкладниками, керівники банку укладають заздалегідь не вигідні угоди (одна з найпоширеніших схем – це придбання цінних паперів («сміттєвих акцій», векселів та боргових зобов'язань фірм-«одноденок»), які на ринку нічого не вартують, а за номінальною вартістю у сукупності складають величезну суму)» [15].

Фахівці Фонду гарантування вкладів фізичних осіб виокремлюють такі найбільш поширені види шахрайств, які призвели до втрат фінансових ресурсів у комерційних банках: штучне банкрутство юридичних осіб–позичальників комерційних банків; кредити, заставою за якими виступають «технічні» цінні папери; виведення грошових коштів шляхом розміщення на коррахунках в іноземних банках із сумнівною репутацією; розміщення активів на тимчасово окупованій території (АР Крим) і в зоні проведення АТО; «нікчемні» договори забезпечення [316].

Державна служба фінансового моніторингу України виокремлює основні інструменти, які використовуються у схемах розкрадання грошових коштів в комерційних банках (зокрема, ««сміттєві» цінні папери (акції, векселі); боргові зобов'язання підприємств з ознаками фіктивності; переведення права вимоги; конвертування коштів у готівку» [298]) та найпоширеніші способи їх розкрадання (видача банківськими установами кредитів позичальникам, афілійованим із власниками комерційних банків; видача банківськими установами кредитів підприємствам з ознаками фіктивності; виведення майна з-під застави шляхом переведення права власності на третіх осіб; виведення коштів через кореспондентські рахунки в іноземних банках [298].

Генеральна прокуратура України не наводить типової класифікації фінансового шахрайства в українських комерційних банках, проте акцентує на окремих злочинах, які є його елементами, а саме: «фіктивне підприємництво; легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; шахрайство з фінансовими ресурсами; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, а також використання підроблених документів, печаток, штампів; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; службове підроблення; шахрайство; незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення; одержання хабара / прийняття пропозиції, обіцянки або

одержання неправомірної вигоди службовою особою; комерційний підкуп / підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми; незаконне збагачення; зловживання впливом тощо» [83].

Міністерство внутрішніх справ України, окрім вищенаведених класифікацій фінансового шахрайства, наголошує також на новітніх різновидах банківського шахрайства, пов'язаних із банкоматами та платіжними картками [170].

Український науковець С. Мельник пропонує власну типологію фінансового шахрайства у комерційних банках, класифікуючи його на таке, що призводить до:

втрати грошових коштів внаслідок: їх виведення з банку та доведення його до банкрутства; недобросовісного заволодіння ними позичальником і наступного банкрутства банку; кредитування афілійованих осіб власниками банку та його менеджментом; кредитування фіктивних осіб або осіб, які представляють втрачені чи підроблені документи; недобросовісного забезпечення, надання або отримання вдаваного забезпечення; їх розміщення на кореспондентських рахунках в іноземних банках із сумнівною репутацією; місцезнаходження позичальників чи їхнього майна, забезпечення, поручителів тощо на тимчасово окупованих територіях і в зоні проведення АТО;

заволодіння грошовими коштами клієнтів і самого банку внаслідок: переведення їх до афілійованої фінансової небанківської установи; несанкціонованого втручання у банківські програми забезпечення руху грошових коштів, банкоматно-карткове обслуговування тощо [175, с. 68]

Л. Криушенко усі шахрайства у банківській сфері класифікує відповідно до способу їх вчинення, а саме «залежно від: умислу (заздалегідь обдумане, раптове та афективне); виду кредитно-банківської операції (отримання кредиту, пільг, субсидій тощо); механізму здійснення кредитно-банківської операції (отримання готівки, безготівковий розрахунок);

характеру трудових відносин (здійснене сторонньою особою чи працівником банку); наявності певних домовленостей (здійснене одноособово або групою осіб як зі сторони банківської установи, так і сторонніх осіб); способу внесення завідомо неправдивої інформації в документи (внесення у дійсний документ неправдивих записів, повна підробка документа, часткова підробка документа)» [144, с. 265].

О. Кришевич до найбільш масових шахрайських дій у банківському секторі України зараховує: шахрайське отримання кредиту (яке, за твердженням фахівців [15; 342], становить понад 80% загальної кількості злочинів у банківській сфері) шляхом використання спеціально створених для розкрадання кредитних ресурсів фіктивних підприємств та шляхом фальсифікації документів і застосування інших прийомів обману; зловживання при використанні банківських гарантій та поручительств за допомогою різного роду фальсифікацій; шахрайські дії при використанні застави як способу забезпечення кредиту; шахрайське одержання банківського кредиту сторонніми особами, працівниками банківської установи, з використанням змови представників банку та позичальника [146, с. 113-115]. Аналізуючи шахрайські дії, що вчиняються із застосуванням сучасних інформаційних технологій (підробка та використання пластикових платіжних карток і комп'ютерної банківської інформації), автор виокремлює основні групи комп'ютерних злочинів у цій сфері, зокрема: «перехоплення інформації; несанкціонований доступ до інформації; маніпуляції з інформацією; отримання і використання інформації із злочинною метою (крадіжка програмного забезпечення, крадіжка устаткування за допомогою комп'ютерних операцій, крадіжка грошей за допомогою отримання секретних кодів, крадіжка грошей шляхом комп'ютерного пересилання, крадіжка грошей шляхом маніпуляції з комп'ютером, внесення змін в програму тощо)» [146, с. 116].

Б. Усач та М. Маркевич серед найбільш поширених в Україні злочинів у банківській сфері виокремлюють: «злочини, пов'язані з

кредитуванням, відмиванням «брудних» грошей, обігом пластикових карток, розкраданням майна, привласненню депозитів, маніпуляції з первинними документами, що призводять до викривлення фінансової звітності» [307, с. 254], а серед «найпопулярніших» шахрайських схем (зважаючи на те, що майже 70% злочинів у банківській сфері здійснюються або винятково співробітниками банку, або за їхньої активної участі [301]) автори виділяють:

1) шахрайські схеми управлінського персоналу та працівників (внутрішнє шахрайство):

- депозитні операції (маскування вкладів; невідображення депозитів в обліку; крадіжка депозитів клієнтів);

- біржові операції (позабіржові круги; операції з пов'язаними сторонами; хабарі брокерам; підробка операції; незареєстровані операції; реєстрація операцій із запізненням; нецільове використання рахунків; використання недоліків процедур; змова у визначенні оцінок вартості тощо);

- кредитні операції (позики фіктивним позичальникам; використання фіктивних компаній; продаж заставного майна за ціною, нижчою за ринкову; підкупи для отримання звільнення від застави чи для зменшення суми позову; крадіжка чи нецільове використання цільового майна);

2) шахрайські схеми третіх осіб (зовнішнє шахрайство):

- депозитні операції (відмивання грошей; шахрайство з інструкціями; фальшива валюта чи трати; підробка суми чеку);

- біржові операції (шахрайські продажі активів на збереженні; фальсифікована інформація чи документи про контрагентів);

- кредитні операції (подвійна застава забезпечення; шахрайські оцінки вартості; фальшива застава чи застава без зазначення вартості; незаконне привласнення клієнтами позикових коштів; несанкціонований продаж застави) [307, с. 255].

Схожої думки притримується і О. Макаренко, яка стверджує, що найбільш поширеними схемами шахрайства, які завдають серйозних збитків,

є «несумлінне кредитування, підробка рішення на отримання кредиту від імені компанії або підробка відповідного рішення ради засновників компанії про надання застави, а також кредити пов'язаним особам, за яких власники або керівники банку виводять гроші через кредитування афілійованих компаній» [163]. До того ж, на думку авторки, будь-який неповернений кредит теж слід вважати шахрайством, причому «воно може бути усвідомленим, коли клієнт банку знає, що діє неправомірно по відношенню до свого банку, або несвідомим, як, наприклад, це сталося з численними проблемними доларовими кредитами, які були взяті під більш низький відсоток, але позичальники не врахували ризиків курсових коливань і тепер відмовляються погашати заборгованість, вимагаючи погасити свої зобов'язання за рахунок інших» [163]. Тобто, небажання усвідомлювати свою «фінансову некомпетентність» О. Макаренко теж зараховує до шахрайських дій.

Безперечно, нині існує безліч схем, за яких шахрайство щодо банків здійснюється ззовні, однак випадки, до яких залучені співробітники банку, суттєво превалюють. На жаль, у сучасних умовах попередити шахрайство за участю співробітників банків на рівні технічних засобів чи технологічних регламентів практично неможливо. Адже головна проблема полягає у психології працівників і менеджменту, які беруть участь у таких схемах. До того ж, нерідко шахрайство всередині банку залишається безкарним і шахраї «перекочовують» з банку в банк, оскільки керівництво постраждалого банку не поспішає оприлюднювати такі випадки та розкривати імена своїх співробітників, викритих у шахрайських схемах.

Також необхідно наголосити, що основна проблема у викритті шахрайських дій полягає у тому, що «навіть в тих випадках, коли передбачувані схеми шахрайства видаються простими, процес повернення коштів часто займає кілька років і пов'язаний зі значними труднощами. Адже особа, яка вчиняє велике шахрайство, також розробляє план того, як заблокувати ефективність дій відповідних служб банку» [163].

Слід також зазначити, що усі негативні наслідки фінансового шахрайства у банківському секторі науковці загалом поділяють на: репутаційні (втрата репутації та довіри клієнтів, розрив ділових стосунків, пригнічення мотивації банківського персоналу, втрата частки на ринку та майбутніх перспектив), операційні (порушення операційної діяльності), правові (судові процеси, відкликання банківської ліцензії і, як наслідок, банкрутство) та фінансові (прямі фінансові збитки, накладення санкцій та сплата штрафів тощо) [361, с. 19].

У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне зацентувати також увагу на реалізації шахрайських схем, пов'язаних із функціонуванням ринку Forex – невеликого сегменту позабіржового валютного ринку, на якому приватні особи здійснюють роздрібну торгівлю валютами, спекулюючи на їхніх обмінних курсах (сам ринок почав розвиватися одночасно із мережею Інтернет і нині його щоденний оборот обчислюється сотнями мільярдів доларів США або близько 5% усього обсягу валютного ринку [393]). А за твердженням науковців, «більше половини злочинів, що вчиняються за допомогою комп'ютерних мереж, здійснюється з використанням обману чи зловживанням довірою» [359, с. 226].

Варто наголосити, що роздрібна торгівля валютою постійно приваблювала жадібних до легкої наживи людей і, таким чином, нерідко ставала предметом валютних махінацій [388]. У відповідь фінансові регулятори низки країн світу накладали певні обмеження чи заборону на цей вид торгівлі, а також подавали відповідні судові позови проти порушників. До того ж, за результатами дослідження, здійсненого у 2011 році на замовлення американської Комісії з цінних паперів і бірж (SEC), було зазначено, що «послуга з організації роздрібної торгівлі іноземною валютою нічим не відрізняється від азартної гри» (цитовано за [398]) і наведено ознаки, які свідчать про її віддаленість від фінансової інвестиції та максимальне наближення до сфери грального бізнесу.

Експерти зазначають, що роздрібна торгівля валютами нині є «сучасною версією гри в числа, яка виникла у США на початку ХХ ст. Цільовою аудиторією цієї гри були мешканці бідних районів, яким обіцяли величезні виплати в разі вибору правильних чисел. Участь у грі коштувала клієнту лише 1 цент, окрім того, було дозволено грати в кредит. За виграшні номери виплачували 600 ставок, але реальні шанси на виграш становили 1:1000. Таким чином, «гральний будинок» мав зиск у розмірі 40%, а гравці втрачали 40% своїх коштів. Щоб гра виглядала чесною, виграшні числа визначалися як останні чотири цифри щоденного залишку Казначейства США, опубліковані в діловій частині щоденної газети» [88, с. 102-103].

Україна теж не залишалася осторонь процесів, пов'язаних із обмеженням роздрібною торгівлі валютами, і у вересні 2012 року Національний банк України постановою №327 заборонив підприємствам і фізичним особам—підприємцям надавати послуги з безготівкової купівлі-продажу іноземної валюти з метою заробляння на курсовій різниці, а також проводити подібні операції на свою користь, встановивши, що такі дії можуть вчиняти лише уповноважені банки [239]. У відповідь «представники роздрібних FX-фірм, які працюють в Україні, заявили, що НБУ не є їхнім регулятором, тому нічого не може їм заборонити. Крім того, діяльність організацій, зареєстрованих за межами України, ця постанова не регламентує» [88, с. 102].

Тож і сьогодні роздрібній торгівлі валютами на ринку Forex притаманні практично усі ознаки азартної гри: «Наївні цілі, низькі вимоги до балансу інвесторів (середньомісячний залишок на рахунку становить менш ніж 5 тис. дол. США, більшість рахунків відкриваються за допомогою кредитних карток). Для того, щоб розпочати торгівлю, клієнту достатньо дуже малої суми (від 10 дол. США). Через високе кредитне плече та взагалі нескінченне боргове навантаження (якщо взяти до уваги можливість фінансування рахунків кредитними картками) потенційні вигоди видаються величезними, проте фактично більшість клієнтів втрачає близько 30%

інвестованих коштів протягом перших трьох місяців. Аби гра виглядала чесною, перемоги й поразки обґрунтовуються онлайн-котируваннями курсів різних валют» [88, с. 105]. Детальний опис та ідентифікація шахрайських ознак цього продукту наведені у Додатку А.

Принагідно зазначимо, що упродовж останніх років (як в Україні, так і світі загалом) широкого поширення набуло «використання децентралізованих віртуальних криптовалют: Bitcoin, Litecoin, Namecoin, Zerocoin, Megacoin, Namecoin, Peercoin, Worldcoin тощо. Тож і не дивно, що нерегульована сфера обігу віртуальних валют стала користуватися великою популярністю і серед організованих злочинних угруповань, що приймають оплату за свої послуги у віртуальній валюті, використовуючи альтернативний «темний» Інтернет – DarkNet, який функціонує на основі системи The Onion Router. Досліджені особливості криптовалют свідчать про великі потенційні можливості їх використання під час вчинення шахрайства. Це створює реальні та потенційні загрози національній безпеці України в частині використання віртуальних грошей» [356, с. 92-93].

Фахівці також наголошують, що в сучасних умовах «відбувається значна консолідація ІТ-шахраїв у групи, що дає змогу забезпечити оперативний обмін інформацією щодо об'єктів шахрайського посягання шляхом надання у користування бот-мереж, здійснення обміну прийомами та способами вчинення злочинів, способами переведення електронних коштів у готівку тощо» [356, с. 93]. Так, лише у 2018 році працівники кіберполіції України призупинили діяльність 18 злочинних угруповань, які представляли свою діяльність як роботу різноманітних фінансових проектів. Використовуючи «спеціальні програмні засоби, які створюють ілюзію торгів на реальних фінансових ринках, можливості SIP телефонії, які уможлиблюють підміну номеру, шахраї імітують роботу офісу за кордоном. Також для залучення іноземних інвесторів аферисти набирають в штат іноземців, які можуть спілкуватися з клієнтами їх рідною мовою (зазвичай, це іноземні студенти, яким пропонують нібито легальний заробіток)» [109].

До прикладу, у травні 2019 року вітчизняна «кіберполіція припинила діяльність офісу, який позиціонував себе як «бінарний опціон». Зловмисники під виглядом участі в онлайн-торгах валютними парами (бінарні опціони) пропонували бажаним отримання додаткового пасивного прибутку. Для цього необхідно було створити свій робочий онлайн-кабінет на сайті «dax100.org» та зробити внесок - 100 євро. Коли ж клієнт намагався вивести гроші, шахраї під різними приводами відмовляли йому в цьому та пропонували продовжувати торги. Якщо ж клієнт відмовлявся й надалі вкладати кошти в торги, адміністрація майданчика цілеспрямовано проводила ряд операцій, які призводили до повної втрати клієнтом грошей» [109].

Навіть за доволі скромними оцінками українських правоохоронців, лише у 2018 році жертвами аферистів стали тисячі громадян як в Україні, так і за кордоном. А один лише шахрайський офіс (найбільшими з яких є «HQBroker» та «Trade12») упродовж місяця приносив аферистам близько мільйона гривень [109].

На думку фахівців, проблема полягає у тому, що, зважаючи на «анонімність, можливість використання шахраями систем зв'язку з вільним доступом, придбання необмеженої кількості sim-card, створення акаунтів на різних ресурсах, сервери яких розташовані і належать різним країнам, суттєво ускладнюється практичний бік боротьби із Інтернет-шахрайством. Крім того, наявність низки бюрократичних складових під час виконання запитів щодо розслідування фактів зазначеного виду злочинів зводить нанівець роботу правоохоронців через великі терміни проходження документів» [356, с. 93].

Важливо наголосити, що, ведучи мову про дії інтернет-шахраїв, необхідно усвідомлювати масштаби цієї загрози, адже зловмисники вигадують все більш досконалі способи і схеми (попри те, що щодня банки і платіжні сервіси на базі захищеної системи Exchange-Online обмінюються інформацією про підозрілі електронні платежі з ознаками шахрайства), а

рівень платіжної культури українців залишає бажати кращого. Так, лише за період з 1 серпня по 26 вересня 2017 року платіжні сервіси зафіксували 12416 підозрілих на шахрайські дії операцій (рис. 2.8) на загальну суму 3409000 гривень, причому «в таких операціях брало участь 7390 банківських карт 135 банків з 53 країн світу (українських банків – 67). Шахраї намагалися вивести кошти на 975 мобільних номерів» [281].

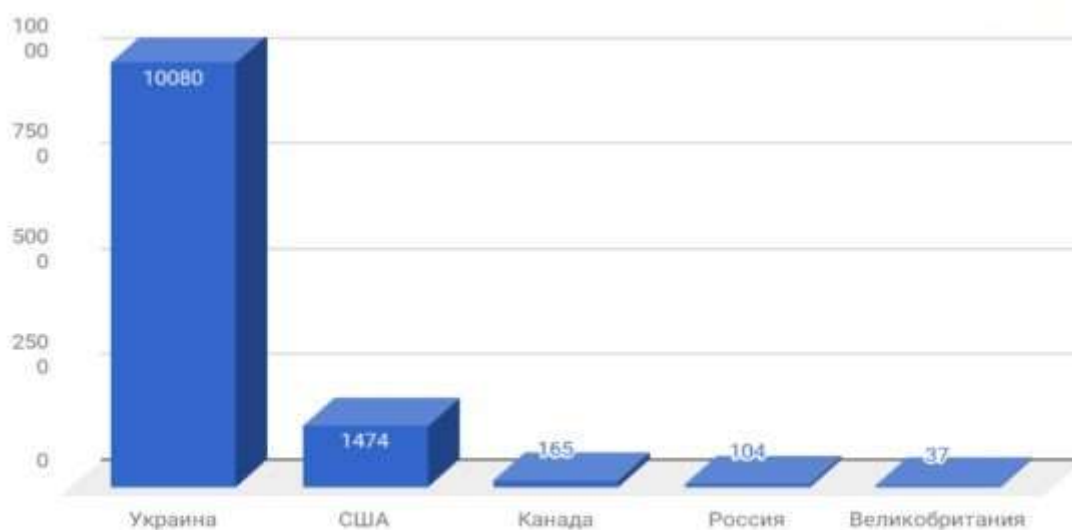

Рис. 2.8. ТОП-5 країн, за картками яких проводилися спроби шахрайських операцій у період з 1 серпня по 26 вересня 2017 року [281]

За вказаний період за картками українців безпосередньо було скоєно 1928 шахрайських операцій (рис. 2.9) на загальну суму 238955 грн. [281].

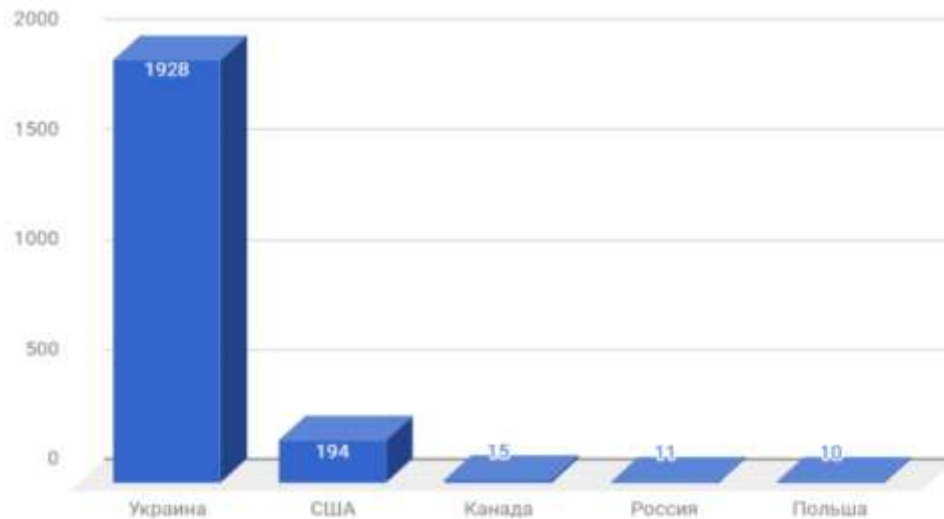

Рис. 2.9. ТОП-5 країн, по картках яких пройшли шахрайські операції у період з 1 серпня по 26 вересня 2017 року [281]

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку зі свого боку теж здійснює моніторинг сумнівних фінансових проєктів (так званих «скам-проєктів»), які обіцяють громадянам великий і швидкий гарантований дохід (який буде можливим лише за рахунок залучення коштів нових учасників), а насправді передбачають незаконне заволодіння грошима потенційних «інвесторів». Так, за наявною у Комісії інформацією, наразі активізувалися два нових scam-проєкти «17.trade» і «Future Technologies Company (FTC)», метою яких є зібрати певну суму коштів з довірливих громадян, а потім зникнути, закривши портал. Загалом «тривалість «життя» таких проєктів становить від 2 до 6 місяців (залежно від суми коштів, інвестованих у розробку сайту і рекламу)» [268]. Причому фахівці наголошують, що «останнім часом scam-проєкти дедалі активніше поширюють свій контент через YouTube канали; вони активно рекламуються блогерами, які не мають відношення до інвестування на фінансових ринках, однак мають численну аудиторію; такий відеоконтент зазвичай має багато відгуків «користувачів» про нібито власний успішний досвід інвестування, проте такі відгуки

виявляються лише проплаченими коментарями неіснуючих користувачів (ботів)» [268].

Важливо також акцентувати, що в сучасних умовах, окрім банківського та позабіржового валютного ринків, досить сприятливим для реалізації шахрайських схем є і такий важливий сегмент ринку фінансових послуг, як ринок страхування. На превеликий жаль, саме з розвитком вітчизняного ринку страхування, зростанням на ньому попиту на страхові послуги та збільшенням кількості клієнтів український страховий бізнес став доволі привабливим для різного роду зловмисників та шахраїв. Відтак нині надзвичайно актуалізується проблема комплексного дослідження причин та потенційних наслідків шахрайських дій з боку страхувальників, посередників, працівників страхової компанії та її керівництва, оскільки донедавна ця проблема розглядалася передусім з позиції страховиків, і лише поодинокі наукові праці були присвячені порадам для покупців страхових продуктів.

Фінансовими правопорушеннями у сфері страхування науковці вважають «діяльність, спрямовану на незаконне отримання страхових виплат, а також сплату меншої страхової премії, ніж установлена страховиком при даному виді ризику» [263, с. 238]. А оскільки лєвова частка вищезначених правопорушень здійснюється в тому числі і шляхом реалізації різного роду шахрайських схем, то цілком застосовуваним можемо вважати це визначення і до фінансового шахрайства на ринку страхування.

Власне визначення страхового шахрайства (принагідно зазначимо, що цей термін запозичений із зарубіжної фінансової практики) подає І. Семенчук, трактуючи його як «спробу отримати відшкодування без належних підстав, що випливають із закону; також це і внесення меншої, ніж необхідно, страхової премії або ж просто приховування важливої інформації при укладанні договору страхування» [276, с. 176]. І далі автор конкретизує це визначення, стверджуючи, що «під страховим шахрайством розуміється поведінка суб'єктів договору страхування, спрямована на отримання

страхового відшкодування або відмову від його виплат без належних підстав, що впливають із закону або правил страхування, а також внесення меншої, ніж необхідно при нормальному аналізі ризику, страхової премії або приховування важливої інформації при укладенні договору страхування, в результаті чого з'являється незаконний прибуток» [276, с. 176], зазначаючи при цьому, що стосовно страхового шахрайства правильніше вживати термін «шахрайство, що здійснюється у сфері страхування» [276, с. 178].

Оскільки головними суб'єктами страхового ринку є страховики (які безпосередньо здійснюють процес страхування), страхові посередники (які приймають участь у страхуванні), страхувальники (покупці страхової послуги), експертні організації (професійні оцінювачі ризиків і збитків), представники виконавчої влади (органи контролю за страховою діяльністю), то усі вони потенційно можуть здійснювати шахрайські дії залежно від певних намірів, відповідних повноважень і наявних змов. Причому з усієї сукупності науковці загалом виокремлюють три основні «категорії страхових шахраїв: злочинні угруповання і співробітники страхових компаній, які намагаються заробити гроші шахрайством у сфері страхування; окремі клієнти, які вводять компанію в оману; ненавмисне страхове шахрайство» [276, с. 176].

В. Пластун серед усього спектру шахрайських дій виокремлює шахрайства, вчинені з боку страхових компаній (здійснення страхової діяльності без процедури реєстрації та/або ліцензування; видача фіктивних страхових полісів і позбавлення можливості отримання страхової виплати страхувальником; розробка таких правил і умов страхування, які дають можливість не здійснювати страхові виплати), працівників (повне або часткове привласнення страхових внесків страхувальників; складання фіктивних страхових полісів; переоцінка об'єкта страхування; подання до страхової компанії неправдивих даних про страховий випадок) та страхувальників (оголошення страхової суми, вищої за реальну вартість об'єкту страхування; неповідомлення всіх обставин, важливих для

визначення страхового ризику; фальсифікація факту настання страхової події, навмисні дії, що сприяють настанню страхового випадку) [227, с. 479-486].

Експерти констатують, що більшість випадків страхового шахрайства пов'язані з майновим, особистим, медичним страхуванням, автострахуванням, страхуванням тих, хто виїжджає за кордон (Додаток Б, табл. Б1), та страхуванням від нещасного випадку [235]. Так, за оцінками фахівців страхового ринку, на автострахування припадає 62% усіх випадків, страхування життя і здоров'я – 10%, страхування тварин – 5%, інші види страхування – 23% [104]. При цьому «щороку вітчизняна страхова галузь у результаті фінансових правопорушень втрачає близько 600 млн. грн.» [255].

Цікавим є і той факт, що «близько 25% усіх страхових виплат в Україні відбувається в результаті фінансових зловживань страхувальників, причому 10% від цієї суми належить страховим виплатам за договорами автострахування» [197]. При цьому важливо наголосити, що біля «70% випадків фінансових правопорушень в автострахуванні – це завищення суми завданого збитку, а 20% – навмисне інсценування страхового випадку. З точки зору отримання найбільшої економічної вигоди від фінансових правопорушень в автострахуванні, найбільш привабливим способом є організація фіктивного викрадення автомобіля з подальшим його перепродажем за кордоном» [104]. Також доволі «поширеним злочином в автострахуванні є навмисне надання неповної або неправдивої інформації про автомобіль та інсценування дорожньо-транспортної пригоди» [197].

Стосовно «медичного» страхового шахрайства зазначимо, що тут найбільш поширеними випадками є «інсценування нещасного випадку, що організовується у тому числі і за участі медичних працівників. Досить часто лікарі відправляють на експертизу до страхової компанії рентгенівські знімки та клінічні аналізи, які не належать застрахованому пацієнту. Поширеною є також практика навмисного встановлення неправильного діагнозу, тобто

такого, що підходить до страхового договору та кваліфікується як настання страхової події» [235].

Свого часу значного розвитку у вітчизняній практиці набуло шахрайство у страхуванні туризму, насамперед серед подорожуючих до Туреччини, Єгипту, Болгарії, Греції, Кіпру, Ізраїлю. Найбільш поширеним видом шахрайства тут було «підроблення медичної документації за начебто проведене лікування та здійснені витрати, тобто фіктивні документи оформлялися у зговорі з іноземною медичною організацією, а потім надавалися страховій компанії для відшкодування понесених збитків» [4].

Також досить «популярними» у сучасних українських реаліях продовжують залишатися різного роду шахрайські дії безпосередньо зі сторони співробітників страхових компаній та їхніх посередників. Передусім фахівці таку ситуацію пов'язують із «діяльністю незареєстрованих або неіснуючих страхових агентів, які продають підробні страхові поліси та не перераховують зібрані страхові премії страховику, від імені якого вони діють» [73]. Реалізуючи недійсні страхові поліси, такі посередники отримують не лише свій відсоток, але й усю суму страхової премії. За наслідками таких незаконних дій страхова компанія отримує збиток у вигляді втраченої вигоди, а також втрачає свою репутацію внаслідок неотримання клієнтом страхового захисту за підробленим страховим полісом. Фахівці переконані, що ця проблема насамперед «пов'язана з відсутністю належної системи ліцензування та акредитації вітчизняних страхових посередників, адже агентом страхової компанії може стати практично будь-яка особа. Значне нарощування страховиками агентських мереж призводить до нехтування проведенням перевірок своїх посередників. У середовищі страхових агентів фактично відсутні будь-які корпоративні зв'язки, що унеможлиблює проведення ефективного контролю збутової системи страхової компанії» [263, с. 243-244].

Серед мотивів страхового шахрайства, виокремлених на основі аналізу відкритих кримінальних справ, експерти виділяють: «необхідність

сплати особистого боргу (33,5% від загального числа), матеріальні труднощі в сім'ї (48%), закінчення терміну оплати кредитів страхувальником-юридичною особою (15%), необхідність повернення позики (3,5%)» [67].

А найбільш поширеними мотивами здійснення страхового шахрайства з боку страхувальників є: «бажання скористатися випадком для здобуття максимуму компенсації; бажання повернути гроші, витрачені на страхові внески; жалість до самого себе, коли здобуття відшкодування є своєрідною формою моральної компенсації за життєві невдачі; користь, коли здобуття відшкодування є єдиним джерелом заробітку; можливість не здійснювати страхових виплат і перекласти відповідальність на страхувальника; повне або часткове привласнення страхових внесків страхувальників з метою додаткової наживи (з боку працівників страхової компанії)» [67].

Відтак, відповідно до окреслених мотивів, науковці виокремлюють групи шахраїв з певними психологічними характеристиками, яких поділяють загалом на «чотири категорії: перша і найчисленніша група — це шахраї-дилетанти, що здійснюють обман страхової компанії, як правило, вперше і тому, що так склалася ситуація; друга група — особи, які здійснюють страхові шахрайства для компенсації витрат на бізнес і комерційну діяльність; третя група — особи, які в силу своїх посадових обов'язків реєструють або розслідують обставини страхової події, а також видають документи, що підтверджують розмір шкоди і збитку від страхового випадку; четверта група — професійні шахраї, тобто особи, які систематично і професійно займаються реалізацією шахрайських схем» [67].

До чинників, що сприяють поширенню випадків страхового шахрайства в сучасних умовах, науковці відносять: «відсутність ефективного правового механізму взаємодії страхових компаній з правоохоронними органами; оформлення страхового поліса без належного огляду предмета страхування; відсутність у служби безпеки страховиків необхідних засобів для проведення ефективної оперативно-розшукової діяльності; відсутність

належної системи ліцензування та акредитації вітчизняних страхових посередників; неефективні методики оцінки збитків, завданих предмету страхування; недостатність фінансових ресурсів у страхових компаній та правоохоронних органів для реалізації профілактичних робіт, пов'язаних з попередженням та мінімізацією спроб вчинення страхових злочинів; територіальна віддаленість офісів страхових компаній від місць виникнення страхових випадків» [263, с. 245-246].

Водночас фахівці радять звертати увагу на характерні ознаки страхової компанії, яка може бути залученою до шахрайської схеми, а саме: її низьку платоспроможність; наявність ситуації, за якої рівень виплат відшкодувань є меншим 20% надходжень; доволі значний обсяг страхових платежів щодо страхування від фінансових ризиків; досить високі показники щодо кількості й обсягів перестраховувальних операцій; неpubлічність та малу чисельність персоналу компанії, виокремлюючи при цьому найбільш поширені і уже звичні шахрайські дії у сфері страхування: підпали застрахованого майна; вбивства, вчинені задля отримання страхового відшкодування; інсценування смерті застрахованих осіб; інсценування спричинення шкоди здоров'ю застрахованих осіб; інсценування крадіжок, розбійних нападів відносно застрахованого майна; інсценування крадіжок і неправомірного заволодіння застрахованим транспортним засобом; фальсифікацію актів про загибель застрахованих тварин тощо [67].

Відтак унаслідок інсценування страхових випадків, а також надання неправдивої інформації, завищення вартості предмета страхування і сум завданих збитків, махінацій із бланками страховок, шахрайських дій управлінського та іншого персоналу страхових компаній «зростають витрати, пов'язані із залученням експертів для розслідування шахрайських страхових випадків, витрати на судові процеси, страждає репутація страховика у результаті поширення неправдивої інформації стосовно невідшкодування збитків, виникають проблеми підтримання належного рівня ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості страховиків» [263, с. 246].

Типові приклади реалізації шахрайських схем на фінансовому ринку України наведені в Додатку Б (табл. Б2).

Безумовно, в сучасних умовах стрімкого поширення інтернет-технологій, практично миттєвого здійснення фінансових трансакцій, масштабності та високої адаптивності укладення міжнародних угод формуються сприятливі умови для використання інструментів фондового ринку в схемах мінімізації податкових зобов'язань, ухилення від оподаткування, виведення коштів за межі України та відмивання злочинних доходів. Так, серед поширених фінансових інструментів відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, фахівці насамперед виокремлюють операції з технічними («сміттєвими») цінними паперами, зокрема акціями підприємств, які не мають жодної цінності, оскільки їх вартість не забезпечена реальними активами, а їхніми емітентами зазвичай виступають підприємства-банкрути. Причому «номінальна вартість таких цінних паперів може значно (у десятки або сотні разів) перевищувати їх ринкову вартість. Крім того, вони можуть перепродаватися на ринку за значно вищими за ринкову вартість цінами. Операції з «технічними» цінними паперами здійснюються для формального збільшення витрат вітчизняних підприємств із метою мінімізації їх зобов'язань з податку на прибуток» [337, с. 10-11]. До того ж, «у схемах мінімізації податку на прибуток учасники фондового ринку не показують реально отримані доходи від операцій із зазначеними цінними паперами, а лише штучно формують свої витрати» [298] (типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом за допомогою операцій на ринку цінних паперів, детально висвітлені на офіційному сайті Держфінмоніторингу).

Так, скажімо, прикладом вищенаведеної схеми може слугувати шахрайська діяльність ПАТ «Форекс Емемсіс Груп», ринкова вартість акцій якої становила 418 грн. при номінальній – лише 0,5 грн. В результаті, у 2014 році ця компанія оголосила про призупинення своєї діяльності через брак коштів для її фінансування, що стало наслідком банального розкрадання

посередниками із Росії. Проте, незважаючи на жодні обставини, «ПАТ «Форекс Емемсіс Груп», згідно з відомостями Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, і надалі залишається офіційно зареєстрованою та діючою компанією [59, с. 366] (причому ще з кількома десятками схожих компаній, у назві яких фігурує «Форекс»).

У сучасних умовах важливим принципом функціонування шахрайських схем з використанням цінних паперів (або їхніх сурогатів) є принцип самокотирування. При цьому «котирування цінних паперів здійснюють безпосередньо емітенти або близькі до них фірми, створюючи ілюзію ліквідності. Самокотирування цінних паперів поєднується з пірамідальною системою виплат, при якій першим акціонерам дивіденди нараховують за рахунок подальших розміщень цінних паперів серед нових власників за все зростаючою ціною. Самокотирування рано чи пізно призводить до різкого падіння курсу цінних паперів і завдання збитків інвесторам» [226, с. 103]. Проте вкладникам популярними рекламними засобами нав'язують думку про те, що ці цінні папери неодмінно будуть зростати в ціні, причому досить тривалий час.

Л. Криворучко та П. Назаренко наводять загальну типологію фінансового шахрайства із використанням цінних паперів:

- здійснення шахрайських дій з метою заволодіння цінними паперами шляхом укладання договору купівлі-продажу цінних паперів в обмін на поставлений в майбутньому (як правило, фіктивний) товар;
- організація фінансової піраміди із використанням цінних паперів з подальшим привласненням коштів інвесторів;
- вчинення шахрайства з використанням підроблених документів та цінних паперів;
- скоєння шахрайських дій із використанням фіктивних цінних паперів, які, на відміну від підроблених, мають формальні атрибути, однак не мають фактичних підстав для випуску в обіг (незареєстровані відповідним

чином цінні папери; незабезпечені цінні папери; погашені цінні папери; вигадані цінні папери (тобто неіснуючі згідно чинного законодавства цінні папери, які є наслідком неймовірної винахідливості сучасних шахраїв); цінні папери, «випущені» неіснуючими компаніями);

- вчинення шахрайства шляхом видачі завідомо неправильно складеного векселя, неправильного оформлення індосаменту, свідомої зміни, виправлення, псування написів на векселі тощо. Документ, в якому відсутній будь-який із необхідних реквізитів, не має сили векселя;

- здійснення шахрайства «за допомогою спеціально створених комп'ютерних програм чи з використанням мережі Інтернет, за допомогою яких шахраї проникають в бази даних реєстраційних і депозитарних компаній та змінюють інформацію про власників цінних паперів на свою користь. Потім, звернувшись в ці компанії офіційно, здійснюють продаж приписаних собі цінних паперів, а кошти привласнюють» [141].

Серед шахрайських дій на фондовому ринку України частими є випадки торгівлі інсайдерською інформацією. Цей різновид шахрайства «зазвичай стосується придбання або продажу цінних паперів шляхом порушення фідучіарних обов'язків та інших довірчих стосунків внаслідок наявності суттєвої непублічної інформації про цінні папери. Такі порушення можуть також включати навмисне розкриття такої інформації, торгівлю цінними паперами особою, яка має секретну інформацію, та торгівлю цінними паперами особами, які незаконно заволоділи такою інформацією» [305].

Схожим за сутністю різновидом шахрайства на фондовому ринку є також маніпулювання ринком із неправомірним використанням інсайдерської інформації (найчастіше відбувається на організованому (біржовому) ринку). Метою такого маніпулювання є «вилучення доходу за рахунок продажу цінних паперів, попит і/або ціна на які були штучно сформовані. Маніпулювання ринком можливе в різних формах, у тому числі

в результаті організації штучної (фіктивної) торгової активності або шляхом поширення завідомо неправдивої інформації» [368, с. 768-769].

У сучасних умовах розвитку української економіки «високі ціни на житло, правова необізнаність населення з механізмами фінансування будівництва та захисту своїх законних інтересів, великі грошові потоки у цій сфері та інші обставини призводять до тінізації відносин із фінансування будівництва та поширення проявів шахрайства у цій сфері» [339, с. 98].

Безперечно, проблема фінансового шахрайства на ринку житла уже тривалий час турбує українське суспільство. Фахівці зазначають, що «нині близько восьмисот будівельних об'єктів по Україні перебувають у законсервованому стані» [98, с. 145]. Лише у м. Києві та Київській області у так зване «ризикове будівництво» інвестори вклали близько 40 млн. грн.; «жертвами забудовників стали 400 тис. сімей, до «чорного списку» недобросовісних забудовників увійшли 34 компанії» [46].

Принагідно зазначимо, що величезні масштаби тінізації і криміналізації вітчизняної будівельної галузі, а також висока латентність шахрайських злочинів загалом та у сфері будівництва зокрема спричинюють суттєві розбіжності в експертних оцінках цього явища, що можна пояснити також і відсутністю в Україні офіційних статистичних даних щодо фінансового шахрайства у будівельній сфері.

А дослідник «будівельного» шахрайства А. Туаєв вважає його «новою формою злочинного бізнесу», стверджуючи, що нинішній його рівень «за масштабами поширення та обсягами заподіяної шкоди, рівнем організованості та ступенем конспіративності, кількістю посягань та способів захисту від переслідувань якісно відрізняється від раніше відомих правоохоронним органам традиційних способів заволодіння майном фізичних осіб» [300, с. 43].

Відтак вищенаведені факти свідчать про необхідність формування науково-обґрунтованих підходів та вироблення ефективних заходів щодо запобігання фінансовому шахрайству у вітчизняній будівельній галузі.

Слід акцентувати, що шахрайські злочини в інвестиційно-будівельній сфері підпадають в основному під дію статей 190 (шахрайство), 191 (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), 364 (зловживання владою або службовим становищем), нерідко – 209 (легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом), 357 (викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем), 358 (підроблення документів, штампів, печаток та бланків, їх збут чи використання), 366 (службове підроблення) Кримінального кодексу України [143].

Український учений Г. Чернишов [339, с. 99-100] виокремлює дві найбільш типові групи шахрайств у будівельній сфері:

шахрайство у чистому вигляді – коли шахраї, залучаючи кошти практично на нульовому етапі будівництва, навіть першопочатково не планують ведення будівництва або ж здійснюють його лише на початкових етапах з чіткою метою не завершувати його. Цей вид шахрайства базується на класичному обмані, а також характеризується агресивною маркетинговою кампанією й привабливими ціновими пропозиціями, імітацією або надто повільними темпами здійснення будівельних робіт, спілкуванням з інвесторами лише через ріелторів;

приховане шахрайство – коли шахраї спершу здійснюють реальне будівництво, однак у подальшому внаслідок часткового нецільового використання залучених коштів чи взяття на себе завідомо «непідйомних» зобов'язань поступово, під різними приводами призупиняють на невизначений термін будівництво.

Д. Ануфрієв, партнер та керівник департаменту корпоративних фінансів компанії «Делойт» в Україні, теж виокремлює найбільш типові схеми шахрайства у вітчизняній будівельній сфері, до яких відносить: «завищення цін у замовленнях на зміну обсягів робіт; маніпулювання звітами про завершення робіт; збільшення обсягів будівництва і витрат, у тому числі

– за рахунок внесення фіктивних робіт в акти огляду прихованих робіт (наприклад, по фундаменту); маніпулювання коефіцієнтами списання матеріалів та звітами про використання матеріалів; послуги вигаданих транспортних засобів та устаткування; перевищення необхідного обсягу закупівель та фіктивні закупівлі від афілійованих компаній; продаж основних засобів і матеріалів за ціною, нижчою за ринкову, у тому числі в кредит; видача непогашених авансів і фінансової допомоги; фінансовий лізинг за завищеними ставками через посередницькі компанії; завищені витрати на робочу силу проекту та «мертві душі»; несплачені рахунки субпідрядників» (цитовано за [366]).

Досить цікавими, на наш погляд, є й характеристики «будівельного» шахрайства, наведені Г. Чернишовим [339, с. 100]. Так, автор стверджує, що географічно абсолютна більшість випадків шахрайств у сфері фінансування будівництва житлової нерухомості (96%) здійснюється у містах (причому лідирує тут м. Київ, що можна пояснити надзвичайно стрімкими темпами забудови української столиці, а також концентрацією у ній бізнес-еліти, високою платоспроможністю киян, значною кількістю переселенців з усіх регіонів країни) і лише 4% - у селах та селищах міського типу. Серед шахраїв, притягнених до відповідальності за «будівельні» злочини, 77% мають вищу освіту, 10% - середню спеціальну і 7% - повну середню освіту [339, с. 100]. Слід також акцентувати увагу, що лєвова частка (80%) сумарного обсягу шкоди, заподіяної шахрайськими діями, сягає великих і особливо великих розмірів.

Серед основних причин фінансового шахрайства на ринку нерухомості України науковці виокремлюють: «недосконалість законодавства у регулюванні роботи та контролі забудовників; віктимогенність, пов'язану з вадами правової культури та фінансово-правовим нігілізмом; відсутність на ринку новобудов експертних організацій з управління інвестиціями; відсутність можливості страхування ризиків інвесторів» [98, с. 145]. Принагідно зазначимо, що українські вчені,

акцентуючи увагу на основних факторах віктимізації інвесторів у будівництво нерухомості, наголошують на легковажно-довірливій поведінці таких інвесторів, що особливо проявляється у випадку так званого «чистого» фінансового шахрайства, коли «забудовник наперед не планував добудувати будинок, створив видимість будівництва на початковому етапі, зібрав інвесторські кошти та з ними зник» [98, с. 146].

Фахівці компанії «Делойт» стверджують, що в Україні «частка фінансових втрат у бюджеті будівельного проекту, спричинених неефективними витратами, незаконним привласненням активів, а також шахрайством, може сягати 45%» (цитовано за [366]).

Відтак можемо стверджувати, що вищезначені фактори та, як наслідок, реалізація шахрайських схем у сфері фінансування будівництва провокують низку негативних наслідків для усіх суб'єктів ринку нерухомості в Україні, зокрема: високу вірогідність фінансових втрат безпосередньо для самих інвесторів, що, у свою чергу, загострює соціальну напруженість в українському суспільстві та підриває довіру до вітчизняних забудовників й органів державної влади внаслідок безконтрольності і безкарності щодо шахрайських дій забудовників; зниження бізнес-активності на ринку нерухомості; падіння авторитету держави та зменшення інвестиційної привабливості української економіки.

Загалом дослідження проявів фінансового шахрайства на ринку первинного житла, а також його експертні оцінки, дозволяють виокремити основні ризики, які слід враховувати і на які інвертор має можливість вплинути задля уникнення шахрайських дій (схем) у цій важливій сфері суспільно-особистісного життя:

- ризик, пов'язаний із наявністю порушень цивільно-кримінального характеру у минулому та можливістю їх поширення у майбутньому. З метою уникнення цього ризику слід проаналізувати усю наявну інформацію про забудовника, насамперед на основі публікацій у засобах масової інформації,

Інтернеті (включаючи форуми, статті, аналітику) та безпосереднього спілкування з досвідченими ріелторами;

- ризик призупинення будівництва житла. З метою уникнення цього ризику інвестору доцільно принаймні хоча б один раз на місяць навідуватися на будівництво майбутнього об'єкта, спілкуватися з наявним там персоналом, ставити запитання стосовно конкретного будинку та забудовника, а у випадку потреби – ініціювати розірвання договору, звертатися до правоохоронних органів та вимагати накладення арешту на майно;

- ризик перепродажу інвесторської квартири іншому покупцеві, тривалого відтермінування здачі будинку, здачі квартири у неповній базовій комплектації чи неякісній формі, без дотримання діючих правил та норм. У такому випадку інвестору слід звертатися із відповідним позовом до судових інстанцій.

До ризиків, на які інвертор безпосередньо не має можливості вплинути, належать:

- ризик здійснення рейдерського захоплення щодо забудовника;

- ризик ймовірної стрімкої та непрогнозованої інфляції національної грошової одиниці (скажімо, у випадку військових дій, гібридно-інформаційної атаки на фінансовий сектор країни тощо), коли забудовник змушений підвищувати ціни на житло, оскільки будівельні матеріали зазвичай надходять з-за кордону [98, с. 146].

Таким чином, дослідження способів реалізації шахрайських схем на фінансовому ринку України (ринку банківських і страхових послуг, ринку цінних паперів, валютному ринку, ринку Forex) та ринку нерухомості засвідчило велику їх розмаїтість, складність та стрімку модифікацію, що зумовлює необхідність вироблення чіткої програми боротьби із такими фінансовими злочинами насамперед на рівні держави загалом та фінансових інституцій зокрема.

2.3. Прагматизм ідентифікації шахрайства з фінансовими ресурсами держави

Серед численних різновидів шахрайських схем, які реалізуються нині в Україні, вагому частку займають ті з них, що мають безпосередній стосунок до різного роду маніпуляцій із фінансовими ресурсами держави. Відтак надзвичайно актуальним в сучасних умовах є дослідження видів та способів здійснення шахрайства з фінансовими ресурсами держави у контексті реалізації основних принципів державного фінансового контролю в Україні.

Передусім зазначимо, що єдиного визначення досліджуваного нами у цьому підрозділі поняття (як і фінансового шахрайства загалом) у сучасній вітчизняній фінансовій науці та практиці не існує.

Так, вітчизняний учений В. Черней виділяє дві основні «групи злочинів у сфері державних фінансів: 1) посягання, безпосередньо спрямовані на державні фінанси (статті 190, 191, 199, 204, 210, 211, 212, 212–1, 216, 222, 233 ККУ); 2) пов'язані з ними злочини, що є складовими способу їх підготовки, учинення або приховування (статті 200, 205, 209, 209–1, 219, 222–1, 223–1, 223–2, 224, 358, 361, 361–2, 364–367 ККУ) [337, с. 5].

Український науковець С. Чорнуцький оперує терміном «шахрайство по відношенню до державних ресурсів», під яким має на увазі «навмисно допущені порушення законодавства (порушення, допущені з метою отримання власної вигоди чи вигоди третіх осіб), що призвели до шкоди внаслідок втрати державних ресурсів чи їх недоотримання» [353, с. 129].

М. Диба стверджує, що «всі типи порушень фінансово-бюджетної дисципліни позначені ймовірністю шахрайства» (цитовано за [353, с. 129]).

Поділяючи думку вищенаведених науковців, все ж таки зазначимо, що, на наш погляд, досліджуваному виду злочинів притаманний насамперед фінансовий контекст, що обов'язково слід враховувати при формулюванні його авторського трактування. Відтак вважаємо, що під шахрайством з фінансовими ресурсами держави слід розуміти сукупність економічних

відносин між юридичними чи фізичними особами і державою в процесі формування, розподілу і використання її фінансових ресурсів, які реалізуються шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем з метою отримання економічної або/та іншої вигоди (особистої, корпоративної чи на користь третіх осіб), і призводять до втрати (зменшення, недоотримання) державних ресурсів внаслідок незаконного їх використання.

Оскільки прояви шахрайських дій у сфері державних фінансів є досить різноманітними (і вони постійно модифікуються та модернізуються), виникає необхідність їх групування за найбільш типовими ознаками.

Вважаємо, що усі різновиди шахрайства з фінансовими ресурсами держави (як і фінансового шахрайства загалом) «доцільно класифікувати, насамперед, за такою ознакою як спосіб реалізації шахрайських схем (дій), виокремлюючи при цьому: шахрайство, здійснене шляхом обману; шахрайство, здійснене шляхом зловживання довірою; шахрайство, здійснене шляхом зловживання службовим становищем» [116, с. 154].

У сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки найбільш поширеними видами шахрайства з фінансовими ресурсами держави, на нашу думку, є: нецільове використання бюджетних коштів; ухилення від сплати податків; шахрайство у сфері державних закупівель; фальсифікація фінансової звітності; незаконне привласнення активів; корупція; хабарництво та отримання неправомірної вигоди [116, с. 154].

Цю тезу підтверджують і дослідження Міжнародної компанії «PricewaterhouseCoopers», яка серед найбільш «популярних» економічних злочинів та шахрайств 2018 року виокремила: «хабарництво і корупцію, незаконне привласнення майна, шахрайство у сфері закупівель, шахрайство у сфері оподаткування та фальсифікацію фінансової звітності» [45, с. 4], а також матеріали Асоціації сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства (ACFE), яка теж акцентує на трьох найпоширеніших у 2018 році схемах фінансового шахрайства, а саме: привласненні активів, корупції та фальсифікації фінансової звітності [414].

Принагідно зазначимо, що, досліджуючи різновиди шахрайства з фінансовими ресурсами держави, ми насамперед аналізуватимемо бюджетні ресурси, оскільки вони є домінуючими у фінансових ресурсах держави.

Тож проаналізуємо найбільш використовувані схеми шахрайства з фінансовими ресурсами держави в сучасних реаліях української економіки.

Актуальність нецільового використання бюджетних коштів («їх використання на цілі, що не відповідають бюджетним призначенням; напрямом, визначеним у паспорті бюджетної програми; бюджетним асигнуванням; а також спрямування бюджетних коштів на прямо заборонені законом видатки» [24]) полягає у тому, що цей різновид шахрайства є досить поширеним у галузях української економіки і його дуже складно довести.

Так, за даними Рахункової палати України, лише у 2018 році було виявлено порушень бюджетного законодавства (у тому числі нецільового й неефективного використання коштів Державного бюджету України) на суму 17 млрд. 40,3 млн. грн., з них «порушення бюджетного законодавства, у тому числі нецільове використання коштів і порушення при плануванні, становили 5 млрд. 794,7 млн. грн.» [87, с. 12].

Окрім Рахункової палати України, важливу роль у виявленні шахрайства з бюджетними ресурсами відіграє Державна аудиторська служба України шляхом здійснення державного фінансового аудиту, інспектування, перевірки закупівель з використанням бюджетних коштів та станом збереження державного і комунального майна (Додатки В, Г, Д, Е).

Принагідно зазначимо, що тривалий час у вітчизняному законодавстві та українській практиці шахрайство практично не пов'язувалося із здійсненням державного фінансового контролю. Лише у 2005 році терміни «шахрайство» й «інспектування», як пов'язані між собою, вперше були вжиті у Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 травня 2005 року [137]. Причому, зважаючи на визначену у Концепції євроінтеграційну спрямованість, під терміном «шахрайство» малося на увазі передусім

поняття, яке застосовується у Європейському Союзі (шахрайство по відношенню до доходів і видатків бюджету ЄС).

Результати проведеного фінансового контролю органами Державної аудиторської служби України у 2004–2018 рр. теж свідчать про негативну практику використання бюджетних ресурсів з порушенням чинного законодавства (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка структури фінансових порушень, виявлених Державною аудиторською службою України, у 2004–2018 рр.*

Роки	Види фінансових порушень								Загальний обсяг порушень, млн грн.
	недоотримання фінансових ресурсів		незаконні витрати ресурсів		нецільові витрати ресурсів		недостача коштів та матеріальних цінностей		
	обсяг, млн грн	питома вага, %	обсяг, млн грн	питома вага, %	обсяг, млн грн	питома вага, %	обсяг, млн грн.	питома вага, %	
2004	118,8	21,92	295,3	54,48	64,1	11,83	63,8	11,77	542
2005	453,7	25,06	1164,7	64,33	151,1	8,35	41,1	2,27	1810,6
2006	500,2	31,24	886,6	55,38	142,0	8,87	72,1	4,50	1600,9
2007	325,0	14,74	1332,5	60,42	322,1	14,61	225,7	10,23	2205,3
2008	1275,2	34,44	2057,3	55,56	264,7	7,15	105,9	2,86	3703,1
2009	1459,0	42,47	1607,1	46,78	313,1	9,11	56,4	1,64	3435,6
2010	2533,7	7,21	25964,9	73,92	3067,9	8,73	3560,4	10,14	35126,9
2011	1519,2	28,09	3024,1	55,92	261,2	4,83	603,3	11,16	5407,8
2012	813,6	21,83	2486,3	66,70	112,4	3,02	315,2	8,46	3727,5
2013	1276,0	34,59	2068,0	56,06	128,7	3,49	216,5	5,87	3689,2
2014	3159,4	42,07	3888,1	51,78	160,5	2,14	301,6	4,02	7509,6
2015	790,5	20,42	2737,2	70,72	82,1	2,12	260,6	6,73	3870,4
2016	1298,1	49,69	1071,0	40,99	163,4	6,25	80,1	3,07	2612,6
2017	642,9	34,36	1122,6	60,01	81,1	4,34	24,1	1,29	1870,7
2018	955,0	42,5	1181,6	52,5	65,5	2,9	47,8	2,1	2249,9

* систематизовано на основі звітів Державної аудиторської служби України / Державної фінансової інспекції України / Державної контрольно-ревізійної служби України [85]

При цьому зазначимо, що працівники державних фінансових контролюючих органів та внутрішні аудитори з метою виявлення і фіксування факту нецільового використання бюджетних коштів повинні досить скрупульозно аналізувати усі кроки розпорядника бюджетних коштів

за стадіями бюджетного процесу, починаючи від складання бюджетного запиту, в якому конкретизовано напрями використання коштів відповідно до цілей, яких планується досягти, та завершуючи інформацією про виконання паспорта бюджетної програми головного розпорядника бюджетних коштів [62, с. 161].

Загалом за результатами ревізій і перевірок, проведених Державною аудиторською службою України, у 2018 році було виявлено втрат фінансових і матеріальних ресурсів на суму понад 2,2 млрд. грн., у тому числі нецільові витрати державних ресурсів становили 65,5 млн. грн. (рис. 2.10; Додаток В).

Зокрема, внаслідок «неправомірних дій окремих керівників, реалізації товарів, робіт та послуг за заниженими цінами, безоплатного надання в оренду природних і матеріальних ресурсів тощо бюджетами усіх рівнів, бюджетними установами та організаціями, підприємствами втрачена можливість отримати належні їм доходи на суму майже 955,0 млн. грн., у тому числі бюджетами – понад 305,8 млн гривень. На понад 1,2 тис. підприємств, в установах і організаціях встановлено майже 1,3 млрд. грн. незаконних і не за цільовим призначенням проведених витрат та недостач матеріальних і фінансових ресурсів, у тому числі понад 788,1 млн. грн. – за операціями з бюджетними коштами» [84].

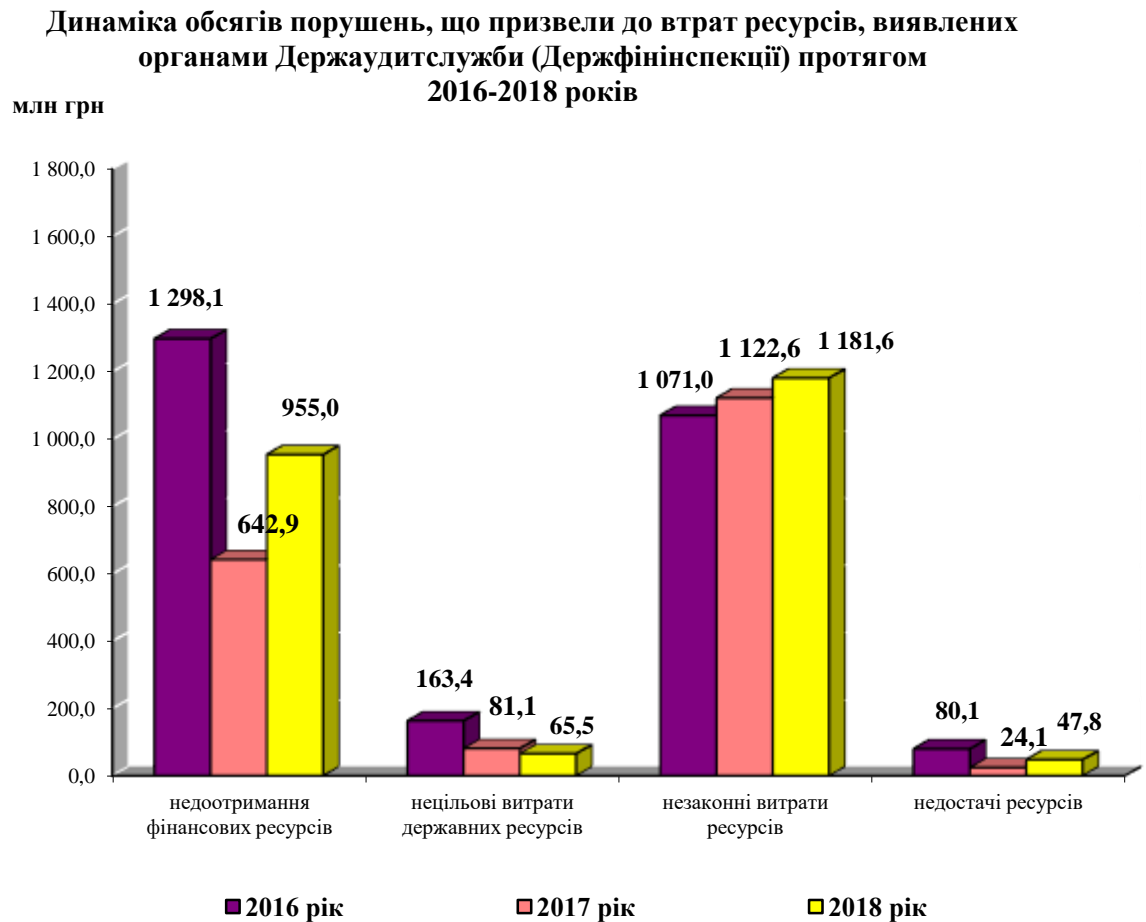

Рис. 2.10. Динаміка обсягів порушень, що призвели до втрат ресурсів, виявлених органами Держаудитслужби у 2016-2018 роках [84]

Структуру порушень, виявлених Державною аудиторською службою України, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів у 2018 році, подано на рис. 2.11.

Вважаємо за необхідне наголосити, що у вітчизняній практиці виявлені органами державного фінансового контролю факти нецільового використання бюджетних коштів відносять до порушень, що призвели до втрат фінансових ресурсів.

Структура порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, виявлених органами Держаудитслужби за 2018 рік

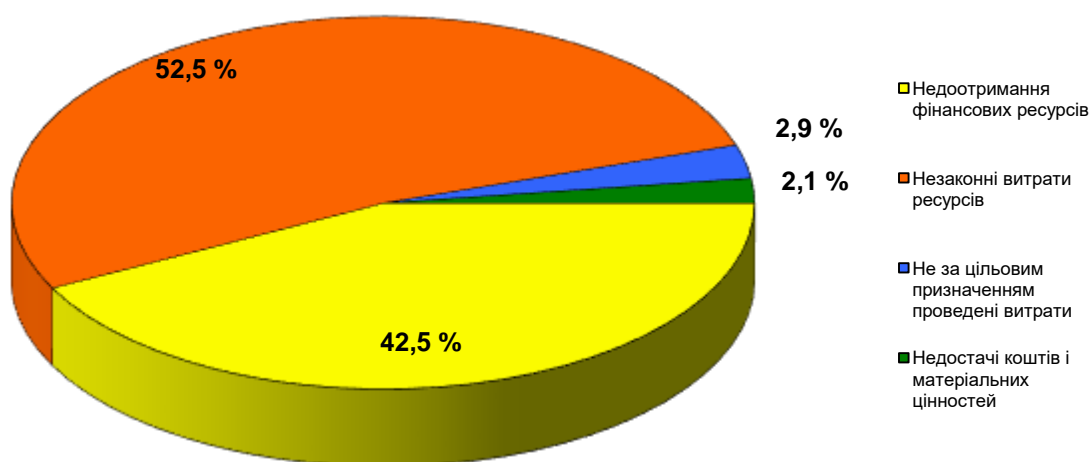

Рис. 2.11. Структура порушень, виявлених Державною аудиторською службою України, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів у 2018 році [84]

Проте фахівці акцентують, що не обов'язково будь-яке нецільове використання бюджетних коштів може завдати непоправної шкоди фінансовим чи економічним інтересам суспільства (наприклад, «капітальний ремонт за кошти, передбачені на проведення робіт з поточного ремонту і навпаки; придбання основних засобів, необхідних для діяльності установи, за кошти, передбачені на придбання предметів постачання тощо») [353, с. 128]. Водночас, в процесі здійснення державного фінансового контролю також можуть бути виявлені і порушення, які, згідно чинного законодавства, належать до таких, що наразі не призвели до суттєвих втрат, однак на практиці можуть бути потенційно небезпечними для суспільства і призвести до збитків у випадку їх несвоєчасного усунення. Скажімо, завищення на державному підприємстві обсягу фактично одержаних товарів і послуг, які на час проведення контрольного заходу ще не оплачені (тобто завищення в обліку кредиторської заборгованості) зовсім не гарантує, що недопоставлений товар або переплачена сума не будуть привласнені після

здійснення такої виплати. А такі дії вже можна кваліфікувати як фінансове шахрайство [353, с. 128].

Відтак беззаперечним залишається факт, що якщо у процесі бюджетного планування закладені певні передумови для нецільового використання бюджетних коштів, то працівники державних фінансових контролюючих органів обов'язково повинні встановити, хто має пряму зацікавленість у таких діях, оскільки тут уже прослідковується ймовірність здійснення фінансового шахрайства.

Вітчизняні науковці стверджують, що при реалізації шахрайських схем у сфері державних фінансів, як правило, має місце використання типових «злочинних технологій, пов'язаних зі створенням суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності та маскуванням їх діяльності за допомогою удаваних юридичних угод, а також приховуванням злочинних наслідків під «невдалу» господарську діяльність (доведення до банкрутства, реорганізація фірм тощо), підробленням і використанням підроблених бухгалтерських, розрахункових, платіжних та інших документів, незаконним доступом до інформації в комп'ютерних мережах, «відмиванням» коштів, одержаних злочинним шляхом, зокрема шляхом їх конвертації та переказування на банківські рахунки офшорних компаній тощо» [337, с. 5-6]. Причому лєвова частка таких шахрайських схем реалізовується злочинними групами, пов'язаними між собою тісними міжрегіональними і навіть міждержавними зв'язками, підтримуваними корумпованими представниками фінансових установ і державними посадовцями різних рівнів. Відтак можемо стверджувати, що означена обставина обумовлює високий рівень латентності злочинів, пов'язаних із фінансовим шахрайством, та сприяє подальшій «корпоратизації» фінансових шахраїв і перетворенню їх на фарватера організованої економічної злочинності.

Ще однією важливою проблемою, дотичною до шахрайства з бюджетними ресурсами, є ідентифікація фінансових порушень, пов'язаних із зловживанням службовим становищем. Проте, як це не парадоксально, але

з'ясування наявності чи відсутності умислу в діях посадових осіб безпосередньо виходить за межі компетенції працівників державних фінансових контролюючих органів, оскільки нині вони де-факто і де-юре «обмежені в отриманні доказів щодо навмисного скоєння протиправних дій, привласнення грошових коштів, майна та майнових прав» [353, с. 130]. Відповідь на питання щодо умисності дій посадових осіб мають надавати вітчизняні правоохоронні і, зрештою, судові органи. Відтак в нинішніх умовах доказовість свідомої чи несвідомої, умисної або неумисної дії, тобто доказовість фінансового шахрайства (отримання особами певних вигод у власних інтересах), є прерогативою в основному правоохоронних органів, яким і передаються матеріали здійснених контрольних заходів для прийняття відповідних рішень.

Загальновідомо, що для того, аби підтвердити чи спростувати умисність дій при допущенні порушень, які призвели до втрати фінансових ресурсів держави (тобто напрацювати необхідну доказову базу вчинення фінансового шахрайства), потрібно здійснити низку заходів щодо «дідання та досудового слідства, зокрема допитати причетних до цього осіб; провести необхідні слідчі дії; здійснити ряд оперативно-розшукових заходів; за необхідності провести обшук (виїмку), очну ставку, кваліфікувати злочин тощо» [353, с. 129]. Однак, згідно чинного законодавства України, інспектування, яке полягає в документальній і фактичній перевірці фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю та проводиться у формі ревізії, передбачає лише «виявлення та фіксування в акті фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально-відповідальних осіб» [353, с. 129], а не доведення навмисності скоєння правопорушень, у тому числі і пов'язаних із шахрайськими діями.

Важливо наголосити, що сьогодні методика доказування фінансового шахрайства суттєво відрізняється від методики документування фінансових порушень. Різниця передусім полягає у тому, що докази фінансового шахрайства можна отримати, провівши аналіз фінансової операції на

економічний сенс. Аналогом такого аналізу можна назвати діяльність Державного комітету фінансового моніторингу України щодо операцій, які підлягають фінансовому моніторингу згідно із Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» [245] у частині формування узагальнених матеріалів за фактами сумнівних фінансових операцій. Тобто, «доказовість фактів фінансового шахрайства (як і сумнівних фінансових операцій) можлива лише при проведенні слідчих дій (із залученням показань свідків)» [353, с. 130].

На жаль, ситуація ускладнюється ще й тим, що нерідко до реалізації шахрайських схем долучена досить велика кількість суб'єктів господарювання, значна частина з яких є непідконтрольною органам державного фінансового контролю. Також розкриття схем фінансового шахрайства ускладнюється й «відсутністю учасників господарських відносин за їх юридичними адресами, знищенням або ненаданням документів, необхідних для проведення контрольних заходів, іншою протидією з боку об'єктів контролю. Працівники державних контролюючих органів часто неспроможні розв'язати ці питання без допомоги правоохоронних органів» [353, с. 130]. Проте, на думку вчених, головною перешкодою у виявленні фактів фінансового шахрайства (навіть у межах сучасних повноважень таких органів) є вимога про завчасне повідомлення об'єкта контролю про початок контрольного заходу. А цим, звісно, нівелюється раптовість ревізійних дій і насамперед інвентаризації грошових коштів і майна [353, с. 130].

Відтак вважаємо, що для отримання державними фінансовими контролюючими органами необхідних повноважень щодо виявлення і доказування фактів фінансового шахрайства слід внести відповідні зміни до чинного законодавства України задля приведення його у відповідність до європейських стандартів.

Безперечно, Зведений бюджет України недоотримує величезні суми коштів і внаслідок існування такого різновиду шахрайства з фінансовими ресурсами держави як ухилення від сплати податків. Так, згідно результатів

дослідження міжнародної Асоціації присяжних сертифікованих бухгалтерів (АССА), тіньова економіка в Україні сягає 46% від офіційного ВВП країни [258]. Урядовці ж стверджують, що частка тіньового сектору в Україні є дещо скромнішою й дорівнює приблизно 35% від офіційного ВВП.

Вітчизняний дослідник тіньової економіки В. Дубровський оприлюднив рейтинг схем, через які бюджет країни щорічно втрачає від 100 до 150 млрд. грн. На думку експерта, найбільші втрати бюджету спричинені насамперед офшорними схемами (50-65 млрд. грн.), «сірим» імпортом та контрабандою (25-70 млрд. грн.) і діяльністю конвертаційних центрів (12-15 млрд. грн.) [69].

Схожої думки притримується і український учений В. Черней, який зазначає, що у сучасних умовах «масового поширення набули факти укладання угод із суб'єктами господарювання, що здійснюють господарську діяльність без реєстрації у встановленому законом порядку або створені з порушенням законодавства, у тому числі на підставних осіб і з фірмами, зареєстрованими в офшорних зонах. Такі угоди укладаються з метою розкрадання бюджетних коштів шляхом безпідставного відшкодування ПДВ та в інший спосіб, ухилення від сплати податків, увезення на територію України контрабандним шляхом товарів, незаконних операцій на ринку цінних паперів, конвертації та легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних злочинним шляхом. Це призводить не лише до втрати очікуваних доходів, що у вигляді податків мали б надходити до держави, а й розкрадання коштів державного та місцевих бюджетів» [337, с. 7-8].

Також вважаємо за необхідне акцентувати, що в Україні, поряд із загальними нормами про кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків (стаття 212 Кримінального кодексу України), існує також і спеціальна норма, яка передбачає таку відповідальність за ухилення від сплати податків шляхом одержання пільг щодо них (частина 1 статті 222 Кримінального кодексу України) [143]. Причому варто наголосити, що дії, пов'язані із наданням завідомо неправдивої інформації з метою отримання

пільг щодо податків, якщо вони не завдали матеріальної шкоди або завдали шкоди у обсязі, меншому ніж тисяча неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (що передбачено статтею 222 Кримінального кодексу України), не підпадають під дію статті 212 Кримінального кодексу України [337, с. 12].

Водночас вітчизняні науковці застерігають, що «поєднання в одній статті (стаття 222 Кримінального кодексу України) таких неоднорідних предметів злочинного посягання, як субсидії, субвенції, дотації, банківські кредити чи пільги щодо податків, правовий та фінансовий режим яких принципово відрізняється, призводить до конфліктів між різними правоохоронними органами при визначенні підслідності через невизначеність повноважень щодо виявлення й розслідування відповідних діянь» [336, с. 289-291]. Це, відповідно, актуалізує необхідність диференціації кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами держави.

Серед фінансових порушень, виявлених державними фінансовими контролюючими органами України, значними за обсягами є також порушення у сфері закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти (45,4 млн. грн. у 2017 р.) [86]. Безумовно, нині сфера публічних (державних) закупівель є «величезним ринком товарів, робіт та послуг, обсяги якого становлять понад 250 млрд. грн. (або близько третини видатків зведеного бюджету України та понад 10% ВВП країни)» [373, с. 119]. Відтак, значні обсяги ринку суттєво збільшують імовірність зловживань та шахрайських дій у цій сфері з боку зацікавлених осіб (причому такі фінансові зловживання стають «втратами як для самої держави і територіальних громад, так і для потенційних учасників системи закупівель, негативно позначаються на іміджі України, призводять до зневіри і розчарування населення, падіння авторитету владних структур тощо» [373, с. 118]).

Результати Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства за 2018 рік показали, що «33% організацій в Україні стикається з шахрайством у сфері закупівель, що на 11% більше, ніж в організаціях у

світі» [45, с. 9] (рис. 1.9). Причому досить часто «випадки шахрайства у сфері закупівель трапляються в організаціях, які неефективно перевіряють постачальників на добросовісність та відсутність у них конфлікту інтересів, та які не мають механізмів контролю за вибором постачальників, укладанням з ними договорів та процесом оплати за їхні товари та послуги» [45, с. 9].

Важливо наголосити, що для запобігання корупційним діям і певним зловживанням, а також з метою забезпечення добросовісної конкуренції серед учасників державних закупівель, дотримання принципів максимальної економії й ефективності, відкритості і прозорості в Україні був прийнятий Закон «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року за № 922-VIII [249]. Однак слід констатувати, що запровадження цього закону (одним із пріоритетних завдань якого було викорінення корупції, домовленостей і непоодиноких випадків шахрайства у сфері державних закупівель) вагомих зрушень у зазначеному контексті не забезпечило. Відтак нові, більш продумані та вишукані схеми, на жаль, «дозволяють недобросовісним учасникам і далі працювати більшою мірою на власну кишеню, ігноруючи інтереси держави чи територіальних громад» [373, с. 121].

Стати на заваді реалізації шахрайських схем у сфері державних закупівель мало і запровадження у 2016 р. електронної системи закупівель ProZorro, адже на той час були небезпідставними сподівання, що відкритий аукціон дасть можливість взяти участь у торгах усім бажаючим; анонімність заявок мала б виключити підтримку «своїх» постачальників; конкуренція дозволяла б отримати найнижчу ціну. Однак, на превеликий жаль, запровадження електронної системи закупівель ProZorro не сприяло подоланню наявних проблем у досліджуваній сфері.

Нині ж фахівці стверджують, що основними формами зловживань у сфері державних закупівель продовжують залишатися:

встановлення нечітких або ж надто жорстких кваліфікаційних вимог до учасників в документації конкурсних торгів;

штучне звуження предмета закупівлі із прописуванням характеристик товару (послуг, робіт) під конкретного постачальника (підрядника);

нечітке, розмите визначення предмета закупівлі, що могло вводити в оману потенційного постачальника (підрядника);

необґрунтоване відхилення пропозицій окремих учасників конкурсних торгів;

інформування потрібних постачальників (підрядників) про умови тендерних пропозицій, наданих іншими учасниками;

допуск до участі в торгах учасників, які представляють фіктивні фірми (фірми-одноденки);

порушення при визначенні переможця процедури закупівлі тощо [176; 373, с. 123].

Слушність таких висновків підтверджують і результати діяльності державних фінансових контролюючих органів у цій сфері, зокрема Рахункової палати і Державної аудиторської служби України.

Так, звіт Рахункової палати засвідчив, що у 2017 році система державних закупівель в Україні продовжувала залишатися непродуктивною й нерезультативною. Такий висновок фахівцями був зроблений, зважаючи на те, що «майже 74% усіх замовників, на яких поширювалася дія Закону України «Про публічні закупівлі», не застосовували процедури публічних закупівель» [87]. За результатами аудиту Рахунковою палатою було встановлено, що інформаційно-аналітичні ресурси bi.prozorro.org і bipro.prozorro.org й досі перебувають у власності Громадської організації «Transparency International Ukraine», що створює відповідні ризики для визнання достовірною інформації, яка надається в рамках цієї системи, оскільки зі сторони державних органів відсутній контроль за її збором та формуванням. Було також встановлено, що у ІТС «Prozorro» відсутні модуль «економія коштів» та методологія розрахунку економії використаних бюджетних коштів. Таким чином, один із основних показників фінансово-

економічного виміру ефективності (економія коштів) не містить розрахунку порядку його здійснення та оціночних критеріїв результату [87].

Експерти також відзначають, що однією з важливих проблем державних закупівель є автоматичне призупинення ІТС «Prozorro» процедури публічних закупівель на підставі поданої скарги. Відтак терміни процедури закупівлі інколи могли затягуватися до 120 днів (так, мали місце непоодинокі випадки, коли Колегією Антимонопольного комітету України розглядалися скарги на одну і ту ж саму процедуру закупівлі упродовж чотирьох місяців). Тому можемо стверджувати, що наведені факти є свідченням неефективності і, як наслідок, низької результативності чинної в Україні процедури публічних закупівель.

Аналіз нормативно-правового регулювання сфери публічних закупівель на момент проведення працівниками Рахункової палати аудиту також зафіксував низку нормативно-правових вад, зокрема недосконалість Порядку функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків (що, відповідно, створило ситуацію, коли Державний бюджет України у 2017 році недоотримав 65 млн. грн. доходів) [86]. Аудиторами також було зроблено висновок, що, зважаючи на встановлені вимоги вищезазначеним Порядком, ринок у сфері надання послуг із забезпечення функціонування електронної системи закупівель (електронних майданчиків) мав ознаки монополізованого. Орієнтовно розрахований аудитором Рахункової палати можливий прибуток операторів електронних майданчиків, які брали участь у електронних закупівлях, від учасників електронних торгів у 2017 році міг становити більше 473 млн. 269, 8 тис. грн. [86].

Загалом же за результатами проведеного аналізу фахівцями було виявлено порушень законодавства у сфері публічних закупівель на загальну суму 45414,4 тис. грн. Ці порушення вчинялися майже «на всіх стадіях закупівель: укладання договорів без проведення процедур закупівель, поділ предмета закупівлі на частини з метою уникнення проведення процедури

відкритих торгів або застосування вимог Закону України «Про публічні закупівлі» (на загальну суму 3 039,6 тис. грн.); обрання переможців торгів, які не відповідали кваліфікаційним критеріям та умовам, встановленим у тендерній документації; незастосування у необхідних випадках права відхилення тендерних пропозицій та, відповідно, відміни торгів (на загальну суму 16 984,2 тис. грн.); укладання договорів, які не відповідали вимогам тендерної документації, а також після закінчення законодавчо встановлених строків їх укладання (на загальну суму 23 841,5 тис. грн.); невнесення змін до річного плану закупівель, що здійснювалися без проведення процедур закупівель, та нерозміщення на веб-порталі уповноваженого органу з питань закупівель, а також неоприлюднення звітів про укладення договорів у системі електронних закупівель (на загальну суму 1 549,1 тис. грн.)» [250].

За результатами аналізу також встановлено, що при створенні ІТС «Prozorro» «не було забезпечено повного дотримання державних інтересів щодо забезпечення ефективності здійснення публічних закупівель» [87]. Зокрема, «не було створено комплексної системи захисту інформації (КСЗІ), а електронні майданчики, які працюють з ІТС «Prozorro», не мали підтвердженої КСЗІ і пройшли лише попередню авторизацію» [87].

У липні 2018 року В. Задворний, генеральний директор ДП «Прозорро», озвучив невтішну статистику стосовно середнього показника конкуренції при проведенні публічних закупівель в Україні – 2,33-2,35. При цьому фахівець зазначив, «що з цього показника в 2,35 учасників двоє є представниками різних фірм, які між собою співпрацюють неофіційно, відтак реальний показник конкуренції складає лише 0,35 учасника на 1 закупівлю. В розвинених європейських країнах цей показник подекуди сягає 5 і навіть 8 учасників в середньому на одну закупівлю. Це говорить про те, що система є вкрай недосконалою і довіра до неї постійно падає в зв'язку з тим, що вона не виконує свої основні функції запобіжника корупційним діям, зловживанням, а також не є гарантією чесних, прозорих торгів» (цитовано за [363]).

Відтак фахівці Рахункової палати вважають, що з метою врегулювання питання стосовно забезпечення функціонування ІТС «Prozorro» відповідно до чинного законодавства України, доцільно передати її від ДП «Прозорро» в управління уповноваженого органу у сфері публічних закупівель (Міністерству економічного розвитку і торгівлі України). Це, на думку експертів, врегулює питання витрачання бюджетних коштів на утримання ІТС «Prozorro» та створить умови для збільшення надходжень коштів до Державного бюджету України. Крім того, доцільним є приведення Порядку функціонування електронної системи закупівель та проведення авторизації електронних майданчиків у відповідність до Закону України «Про публічні закупівлі».

За даними Державної аудиторської служби України, у 2018 році її працівниками теж був проведений аналіз (без виходу на об'єкт контролю) закупівель, яким «було охоплено 5358 процедур закупівель на загальну суму 67,3 млрд. грн. За результатами аналізу 2421 процедури закупівель, фахівці попередили порушення у сфері закупівель на загальну суму 21,3 млрд. грн. (у тому числі шляхом відміни торгів – 20,1 млрд. грн. та розірвання укладених договорів – 1,18 млрд. грн.)» [84].

Загалом у 2018 році Держаудитслужба та її міжрегіональні територіальні органи «завершили 151 моніторинг закупівель. За результатами 48 моніторингів закупівель (51%) встановлено порушень на суму 395,5 млн. грн. При цьому офіси Держаудитслужби та їх управління в областях провели у 2018 році 58 моніторингів закупівель на суму 108,9 млн. грн., з яких у 9-ти моніторингах (15,5%) встановлено порушень законодавства у сфері закупівель на суму 57,2 млн. грн.» [84].

У загальній структурі порушень, які встановлено центральним апаратом Держаудитслужби [84], найбільшу частку (39,6%) складає недотримання порядку оприлюднення інформації про закупівлю (19 висновків). Інші випадки порушень згруповано таким чином: ненакладення електронного цифрового підпису на форми документів у сфері публічних

закупівель 12,5% (6 висновків); недотримання порядку визначення предмета закупівлі 10,4% (5 висновків); замовник уклав договір без застосування процедури закупівлі 10,4% (5 висновків); невідхилення замовником тендерної пропозиції учасника, яка не відповідала умовам тендерної документації 8,3% (4 висновки); порушення при складанні тендерної документації 6,3% (3 висновки); проведення переговорної процедури за відсутності визначених підстав 2,1% (1 висновок). Ще у 5 висновках (10,4%), в яких зафіксовані порушення, замовником допущено два і більше порушень (рис. 2.12).

Структура встановлених порушень за результатами моніторингів закупівель, проведених центральним апаратом Держаудитслужби у 2018 році

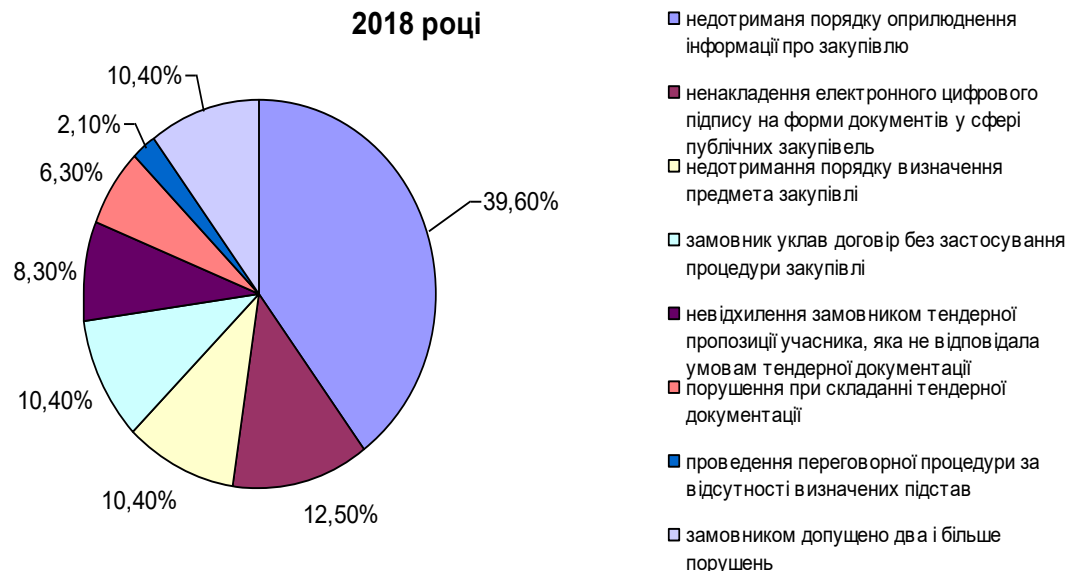

Рис. 2.12. Структура встановлених порушень за результатами моніторингів закупівель, проведених центральним апаратом Державної аудиторської служби України у 2018 році [84]

Відтак змушені констатувати, що у сфері державних закупівель актуальними продовжують залишатися низка проблем, зокрема: можливість штучного звуження предмета закупівлі, нечітке та розмите його визначення; застосування формальних механізмів дискваліфікації переможця, ймовірність

змови постачальників, ділення предмета закупівлі на окремі частини задля уникнення проведення процедури торгів тощо [373, с. 122].

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що з метою виявлення і попередження випадків шахрайства з фінансовими ресурсами держави, на наш погляд, доцільно насамперед удосконалити процедуру здійснення фінансового контролю у контексті інтенсифікації та уніфікації відносин усіх суб'єктів державного фінансового контролю (Рахункової палати України, Офісу фінансового контролю (Державної аудиторської служби України), Державної податкової служби України, Державної митної служби України, Державної казначейської служби України, Міністерства фінансів України, правоохоронних органів, органів місцевого самоврядування) шляхом створення єдиної інформаційної бази щодо об'єктів і результатів такого контролю. Принагідно зазначимо, що в Україні й дотепер функції протидії злочинам у сфері державних фінансів не виправдано розпорошені між різними відомствами та нерідко дублюються. Зокрема, багато у чому схожі завдання покладено на: підрозділи Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України (боротьба з корупцією, злочинами проти власності та службової діяльності); підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю; підрозділи податкової міліції (боротьба із злочинами у сфері оподаткування та легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом); відповідні органи Служби безпеки України. Загальний же нагляд за дотриманням законності здійснює прокуратура, яка також, відповідно до перехідних положень Кримінального процесуального кодексу України, проводить досудове розслідування [337, с. 7]. Посприяти вирішенню означеної проблеми мало б анонсоване в Україні створення Бюро фінансових розслідувань або ж (у новій редакції) Бюро економічної безпеки, однак відповідні законопроекти так і не прийняті Верховною Радою України.

Також у сучасних умовах необхідним вважаємо жорстке посилення заходів передусім фінансового впливу на порушників бюджетного законодавства з метою мінімізації уникнення відповідальності за вчинені

шахрайські дії з фінансовими ресурсами держави.

Відтак переконані, що лише чітке розуміння мотивів і мінімізація можливостей для реалізації шахрайських дій, а також посилення зовнішнього і внутрішнього контролю можуть слугувати дієвими інструментами мінімізації ризиків фінансового шахрайства у сфері державних фінансів України.

2.4. Фінансові піраміди як різновид фінансового шахрайства: види, ознаки ідентифікації, соціально-економічні наслідки

У сучасних умовах розвитку суспільно-економічних процесів способи вчинення фінансового шахрайства стрімко змінюються та удосконалюються, а аферисти, нерідко маскуючись під цілком добросесні компанії (трастові компанії, інвестиційні фонди, кредитні спілки, інтернет-магазини, страхові, туристичні компанії, релігійні та благодійні організації тощо), урізноманітнюють свою діяльність «цікавими» для пересічних громадян атрибутами. Тому навіть у назвах цих, на перший погляд, добросесних організацій уже закладені ідеї: швидкого одержання надприбутків («Твій шанс», «Швидкі гроші»); застосування передових технологій організації та ведення бізнесу і долучення до сучасних технологічних новацій («Бізнес-капітал», «Еліта-центр»); покровительства певних міфічних сил або ж приналежності до відповідних релігійних культів («Меркурій», «Гермес», «Церква «Посольство Боже»); міжнародних зв'язків організації («Golden Circle International», «Глобальна система тренінгів»); шляхетних мотивів соціальної допомоги («Оберіг», «Фонд Відродження») тощо [123]).

При цьому фахівці стверджують, що «лева частка таких шахраїв працює на засадах мережевого маркетингу, що реалізується насамперед у формі фінансових пірамід» [71, с. 45], і акцентують на тому, що саме цей

різновид шахрайства є найбільш соціально небезпечним, позаяк він характеризується великою кількістю потерпілих і досить значними сумами нанесених збитків. Адже, за статистикою, «вкладникам у кращому випадку повертається не більше 10-15%» [105, с. 162] (до того ж, практикою доведено, що чим довше працює фінансова піраміда, тим меншим є відсоток ймовірного повернення коштів у випадку її ліквідації), причому «кількість осіб, які зробили перший внесок, однак не знайшли нових учасників (а відтак і ніяких доходів не отримали), становить понад 90%» [14, с. 102].

Окрім того, діяльність сучасних фінансових пірамід спричиняє також потужні негативні макроекономічні і фінансові ефекти, оскільки такі формування певною мірою зменшують можливість вітчизняних банків повноцінно виконувати їх основну функцію – кредитувати економіку (адже «чим більше людей інвестуватимуть у піраміди, тим менше коштів спрямовуватиметься у реальний сектор» [221]), а також зменшують довіру громадян до фінансового ринку, позбавляючи таким чином національну економіку важливого інвестиційного ресурсу – заощаджень населення.

Показовим свідченням величезної загрози, спричиненої фінансовими пірамідами, може слугувати албанська криза 1996–1997 рр., коли «сім найбільших пірамід залучили заощадження населення в обсягах близько 30% річного ВВП цієї країни» [226, с. 102] (за іншими даними – 79% ВВП (табл. 2.3)).

А чого вартують втрати українців від діяльності фінансової установи «King's Capital», 13 осіб якої лише у період 2006-2008 рр. ошукали 3,5 тис. наших співгромадян на суму понад 140 млн. грн. [61] та компанії «Глобальна система тренінгів», яка упродовж 2007-2008 рр. заволоділа коштами більше 3 тис. українців на суму близько 60 млн. грн. [209]. Наприкінці 2016 року стало відомо про крах фінансової піраміди «Хелікс Кепітал Україна», від якої постраждали тисячі громадян, орієнтовні збитки яких уже на той час оцінювалися у понад 100 млн. грн. [306; 160].

Таблиця 2.3

Стисла характеристика діяльності фінансових пірамід у вибраних країнах світу наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.*

Країна	Компанія, організація	Роки функціонування	Обіцяна прибутковість інвестицій	Частка інвестицій /втрат учасників у % до ВВП	Частка учасників у загальній кількості населення, %
Перу	CLAE	1978-1993	60% річних	0,3	1,2
США	Madoff Investment Securities	1980-ті – 2008	10-17% річних	0,3	0,01
Сербія	Dafiment Bank	1990-1993	180% річних	н/д	13,0
Лесото	MKM Burial Society	1990-ті – 2007	60% річних	3,0	4,0
Албанія	VEFA, Gjallica, Kamberi	1991-1997	48-228% річних	79,0	57,0
Румунія	Caritas	1992-1994	1600% річних	1,5	9-13
Росія	MMM	1993-1994	14000% річних	0,5-0,8	0,6-1,3
Македонія	TAT Savings House	1994-1997	48-60% річних	3,0	1,0
Ямайка	Jamaica OLINT, Cash Plus, World Wise, LewFam, Stanford Financial Group	2004-2008	72-240% річних	12,5-25,0	2,0
Колумбія	DRFE, DMG	2005-2008	600% річних	0,4	8,0
Гренада	SGL Holdings	2006-2008	84-120% річних	5,0	н/д

* складено за [383, с. 7]

Відтак, зважаючи на стрімке поширення та велику суспільну небезпеку фінансових пірамід, вважаємо за необхідне глибинно дослідити зміст цього явища і проаналізувати наявні у сучасній економічній науці та нормотворчій діяльності тлумачення вищезначеного поняття.

Передусім зазначимо, що у сучасній вітчизняній та зарубіжній науці сформувалися такі основні підходи до трактування сутності цього явища, а саме як: схеми (форми) організації бізнесу; системи економічних відносин;

установи, підприємства, організації, приватної компанії; операцій з фінансовими активами; фінансової конструкції; схеми роботи організаторів піраміди з інвесторами; технології злочинної діяльності (Додаток Ж).

Принагідно зазначимо, що, на наш погляд, обмежувати використовувані фінансовою пірамідою активи лише цінними паперами (визначення Г. Агасандяна) не є доречним, адже такі піраміди для залучення коштів громадян можуть використовувати у своїй діяльності й інші як фінансові, так і нефінансові активи. Також, на нашу думку, дещо звужує поняття фінансової піраміди С. Князев, беручи за прикриття злочинної діяльності лише інвестиційну діяльність. Адже практика свідчить, що (особливо упродовж останніх років) фінансові піраміди досить часто маскуються й під інші види господарської діяльності.

Відтак, беручи до уваги напрацювання українських та зарубіжних учених та враховуючи пріоритетність фінансового аспекту цього різновиду шахрайства, сформулюємо власне визначення фінансової піраміди як форми організації фінансових відносин (зазвичай під виглядом «надприбуткового» інвестиційного проекту чи іншого виду діяльності без створення доданої вартості), учасниками яких (нерідко – із застосуванням прийомів психологічного впливу) стають особи за умови внесення ними фінансових чи нефінансових активів, дохід на які виплачується, як правило, за рахунок внесків нових учасників.

Слід акцентувати, що єдиною країною пострадянського простору, в Кримінальному кодексі якої присутнє визначення фінансової піраміди, є Республіка Казахстан. Так, статтею 217 Кримінального кодексу цієї країни передбачено відповідальність за створення і керівництво фінансовою (інвестиційною) пірамідою, під якою мається на увазі «організація діяльності щодо отримання прибутку (майнової вигоди) від залучення коштів або іншого майна (або права на нього) фізичних та/або юридичних осіб без використання залучених коштів на підприємницьку діяльність, що забезпечує прийняті зобов'язання, шляхом перерозподілу таких активів і збагачення

одних учасників за рахунок вкладів інших» [302] (принагідно зазначимо, що цією ж статтею передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи (крім організатора піраміди), яка добровільно повідомила про сприяння створенню піраміди чи керівництво нею або її структурними підрозділами та активно сприяє розкриттю чи припиненню її діяльності).

У Законі України «Про захист прав споживачів» зазначено, що «утворення, експлуатація або сприяння розвитку пірамідальних схем, коли споживач сплачує за можливість одержання компенсації, яка надається за рахунок залучення інших споживачів до такої схеми, а не за рахунок продажу або споживання продукції, забороняються як такі, що вводять в оману» [247]. Проте слід акцентувати, що вищезгаданий нормативний акт лише опосередковано окреслює, однак не вирішує проблем функціонування в Україні фінансових пірамід, оскільки навіть не оперує такою дефініцією [376, с. 175].

Принагідно зазначимо, що у квітні 2013 року в першому читанні був прийнятий проект Закону України «Про заборону фінансових пірамід в Україні» за №2700, який під фінансовою пірамідою пропонував вважати «будь-які операції з фінансовими активами (кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів), які здійснюються фізичними або юридичними особами з метою набуття або можливості набуття вигоди для себе чи інших осіб за рахунок перерозподілу активів інших осіб, зокрема без провадження фактичної господарської діяльності» [242].

Однак необхідно акцентувати, що недоліком визначення фінансової піраміди цим законопроектом є те, що він обмежує діяльність таких пірамід лише операціями з фінансовими активами, не враховуючи, окрім них, також і можливість здійснення внесків у вигляді будь-якого іншого майна (скажімо, дорогоцінних металів та каменів, транспортних засобів тощо) або відповідних прав на нього. До того ж, окремі науковці вважають, що «під

таке визначення формально потрапляють операції, які здійснює державний Пенсійний фонд України» [226, с. 103]. Проте найбільшим недоліком вищенаведеного визначення є те, що ним практично не передбачена діяльність шахрайських схем типу «електронних МММ», які фактично існують лише віртуально, юридично ніде не зареєстровані, а «кошти їхніх вкладників не переходять у власність організаторів, а зберігаються на їхніх особистих рахунках або ж рахунках посередників» [71, с. 45].

На переконання фахівців [71, с. 45], законопроект не слугуватиме перепорою і для організації «пірамід» на фондовому ринку України, адже компанії, котрі залучають інвесторів обіцянками прибутковості у розмірі 100–200%, продовжують функціонувати і дотепер. Жодних перешкод цей законопроект не створює і для діяльності псевдофорекс-брокерів, які пропонують нашим співвітчизникам заробляти на міжнародному валютному ринку, адже більшість із них зареєстровані в офшорних зонах, а в Україні мають лише представництва, які не здійснюють жодної комерційної діяльності. Залучаючи клієнтів, такі брокери пропонують їм перераховувати інвестиційні внески на офшорні рахунки, відкриті на ім'я посередника. Водночас варто наголосити, що такі платежі зазвичай маскуються під оплату «інформаційних послуг» (оскільки офіційне відкриття рахунку за кордоном українськими громадянами неможливе без отримання відповідної ліцензії НБУ). На ті ж рахунки обіцяють перераховувати й майбутні доходи клієнтів. У випадку, якщо інвестор навіть і заробить певні кошти на валютних спекуляціях, все ж вивести гроші з-за кордону буде досить проблематично, оскільки він не зможе довести ані своєї причетності до закордонного рахунку, ані права на отриманий дохід. Відтак в Україні діяльність брокерів на ринку Forex, а також інвестиційних компаній не підпадає під поняття «фінансова піраміда» [181], адже залучені ними кошти інвестуються в іноземну валюту або цінні папери та не розподіляються між учасниками, як це передбачено визначенням фінансової піраміди у вищезгаданому законопроекті.

Не секрет, що особливо сприятливе середовище для появи фінансових пірамід виникає за умов системних економічних трансформацій, коли з'являються нові фінансові інституції з новими інструментами фінансового ринку, населення втрачає довіру до держави, як надійного гаранта їхніх вкладень та макроекономічної стабільності, мають місце високі темпи інфляції та знецінення заощаджень. До того ж, за твердженням фахівців, «зі зниженням рівня економічного достатку чи зростанням ймовірності збитків схильність особи до ризику зростає» [226, с. 103]. Фінансова ж піраміда створює ілюзію швидкого збагачення без докладання особливих зусиль, а її засновники «впевнені у своїй безкарності, оскільки в Україні відсутня система належного державного контролю за цим сегментом фінансового ринку» [376, с. 174].

У контексті нашого дослідження важливо наголосити, що нині в Україні існує низка проблем нормативно-правового характеру щодо ідентифікації фінансових пірамід, адже, на відміну від шахрайства:

функціонування фінансової піраміди не завжди може супроводжуватись обманом або навіть містити попередження про негативні наслідки для вкладників (наприклад, свого часу у Положенні про роботу сумнозвісної піраміди «Меркурій» зазначалося, що кожен її учасник погоджується із тим, що виплати, передбачені п. 9 Положення, здійснюються виключно за рахунок коштів інших учасників, а у разі відсутності останніх виплати будуть призупинені на невизначений термін [265]; С. Мавроді з самого початку створення «МММ-2011» попереджав, що виплата відсотків за внесками у цій піраміді буде здійснюватися за рахунок нових клієнтів та нікому не гарантується збереження грошей, убезпечуючи себе таким чином від притягнення до кримінальної відповідальності за шахрайство (цитовано за [379]). До того ж, формальна відсутність у діях організаторів фінансових пірамід ознак обману чи зловживання довірою нерідко є тією обставиною, через яку частина експертів не сприймають ідею запровадження спеціальної кримінальної відповідальності за створення таких пірамід. Проте

категорично не погоджуємося з такою позицією, адже соціальна правова держава, якою себе проголосила Україна (стаття 1 Конституції України), не повинна легалізувати недобросовісні схеми збагачення. Окрім того, «відсутність кримінальної відповідальності за створення та діяльність фінансових пірамід в Україні за своєю соціальною природою прямо суперечить криміналізації зайняття гральним бізнесом (стаття 203-2 ККУ), адже тут теж має місце добровільна згода людини на більш ніж можливий програш» [59, с. 362];

деякі легальні фінансові схеми й інститути теж можуть мати ознаки фінансових пірамід (наприклад, діяльність Пенсійного фонду України, банківських установ, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів, будівництво житла, формування державного боргу України, ринок криптовалют тощо [267]);

частина вкладників все ж таки може і отримувати певні вигоди від фінансової піраміди.

Відтак у середовищі науковців і практиків нерідко можна почути твердження про відсутність принципової відмінності між діяльністю фінансових пірамід та інших фінансових інституцій (банків, страхових компаній, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів тощо), проте експерти наголошують, що «найістотніша різниця між пірамідою і фінустановою – наявність регулятора, відповідної ліцензії, певних законів і нормативно-правових актів, що встановлюють певні вимоги до їх діяльності» [63]. А С. Князев переконаний, що «принциповою відмінністю фінансової піраміди від реального бізнес-проекту є джерело виплати дивідендів» [123].

О. Підхомний визначальною характеристикою фінансової піраміди вважає «циклічний характер існування цього явища з двома типовими етапами: розвиток фінансової піраміди та її крах» [226, с. 103], а важливим критерієм – «отримання доходів певними особами без створення доданої вартості» [226, с. 103]. На нашу думку, пояснення циклічного характеру фінансових пірамід лише двома етапами є надто спрощеним, оскільки це

явище досить різнопланове, багатогранне і технологічно розмаїте. Відтак, зважаючи на диференціацію процесів створення і функціонування фінансових пірамід, вважаємо за доцільне виокремлювати такі стадії чотири основні життєвого циклу фінансової піраміди: стадія зародження (створення фінансової піраміди); стадія насичення (активна реклама, залучення учасників, збір первинних внесків, початок інвестиційних виплат); критична стадія (зменшення притоку учасників і, відповідно, внесків, зростання обсягів інвестиційних виплат); крах (припинення інвестиційних виплат, ліквідація або зникнення фінансової піраміди) (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Основні стадії життєвого циклу фінансової піраміди

Стадія	Коротка характеристика
Стадія зародження	Для створення фінансової піраміди засновники запрошують в ініціативну групу знаних у фінансових колах експертів та лідерів відомих мережевих структур, яким пропонується високий заробіток у перші місяці роботи піраміди (адже відомі імена і високі доходи перших вкладників залучають у компанію велику кількість потенційних учасників)
Стадія насичення	Активна реклама у засобах масової інформації, створення рекламних груп у соціальних мережах, розрекламовані сайти і друкована продукція, прийом клієнтів у прекрасних офісах (що має підтверджувати популярність проекту) сприяють залученню нових учасників. На цій стадії проводиться активний збір первинних внесків та здійснюються інвестиційні виплати
Критична стадія	На цій стадії зменшується притік нових учасників (а, відповідно, і нових внесків) та відбувається зростання обсягів інвестиційних виплат
Стадія ліквідації (краху)	На цій стадії виникають складнощі із виведенням коштів, однак компанія запевняє про стовідсоткове здійснення виплат. Зрештою інвестиційні виплати припиняються, організатори закривають офіси і зникають, починається паніка. Відтак повністю ліквідується або зникає і фінансова піраміда

До прикладу, в Україні з 11 найбільш відомих фінансових пірамід 1990-2010 рр. 3 проіснувало понад 10 років, 5 – понад 3 роки, а середній період функціонування фінансових пірамід становив 1-2 роки [19, с. 6].

Потрібно також зазначити, що нерідко науковці наголошують на тому, що участь у фінансових пірамідах для багатьох вкладників насамперед

асоціюється із азартною грою, оскільки «сам механізм створення і функціонування фінансових пірамід – це постійний ризик, азарт, гра» [224, с. 184]. При цьому «вкладник має можливість отримати виграш, а саме «шалені» проценти; ймовірність отримати такий виграш є мізерною; вкладники втрачають свої кошти передусім не через обман (хоча й таке теж може бути), а через відповідний характер такої діяльності, спрямований на залучення від гравців (вкладників) набагато більших сум ставок (внесків), ніж можливо повернути» [182, с. 117]. Схожої думки притримується і Є. Соловйов, зазначаючи, що «у наш час фінансові піраміди стали в тому числі і своєрідними заміниками офіційно забороненого грального бізнесу — переважна більшість так званих «вкладників» беруть участь у цьому проєкті, чудово усвідомлюючи всі його ризики» [286].

Те, що фінансові піраміди нерідко здійснюють свою діяльність під виглядом легальних структур, суттєво ускладнює їх викриття як недобросовісної підприємницької практики. А зважаючи на те, що сучасні шахраї часто «вкраплюють» у пірамідальні схеми різного роду товари чи послуги (біодобавки, косметичні або інші товари широкого вжитку, рекрутингові послуги тощо), це дає їм можливість легалізувати власну діяльність, укладати договори і навіть сплачувати відповідні податки. Проте у більшості випадків «чи не єдиними покупцями такої продукції є самі ж учасники піраміди, для яких внеском у неї слугує здійснення відповідної покупки» [182, с. 110]. Причому для реалізації злочинної мети та залучення нових учасників «організатори фінансової піраміди застосовують прийоми психологічного впливу на потерпілих, зокрема з використанням технологій нейролінгвістичного програмування (НЛП), а також агресивну рекламу в засобах масової інформації та мережі Інтернет» [123, с. 33].

Також важливо наголосити, що більш-менш легальні схеми діяльності фінансових пірамід в сучасних реаліях не обмежуються лише квазіпідприємницькими методами. Скажімо, у квітні 2012 року Міністерством юстиції України були зареєстровані політичні партії «Ми

Маємо Мужність», «Ми Маємо Мету» та ВГО «Ми Маємо Майбутнє» (цитовано за: [100, с. 168]), назви яких є аббревіатурою компанії «МММ». А вже влітку 2014 року Служба безпеки України встановила, що фінансова піраміда «МММ» фінансувала вербування терористами найманців на Донбасі. Тодішній очільник СБУ В. Наливайченко з цього приводу зауважив: «Вдумайтеся в глибину цинізму (а я назвав би це навіть маразмом), коли фінансова структура, яка через розкрадання грошей у самих росіян за ці ж самі гроші фінансує сепаратистів і терористів на нашій території». Причому, за словами В. Наливайченка, «двоє шахраїв із цієї структури взагалі є представниками терористичної організації «ДНР» на території РФ в Курганській області, а один із цих шахраїв із структури «МММ» затримувався за шахрайство в Індії» [275].

Відтак можемо стверджувати, що в нинішніх вітчизняних реаліях суспільна небезпека діяльності фінансових пірамід посилюється, окрім економічного, ще й імовірним політичним підтекстом і набуває особливої актуальності в контексті проблеми поширення транснаціональної організованої злочинності, що потребує негайного вжиття відповідних заходів насамперед на загальнодержавному рівні.

Оскільки механізм функціонування фінансової піраміди полягає у залученні (в геометричній прогресії) фінансових потоків та стимулюванні за рахунок цих коштів лідерів, відтак надходження величезних коштів дають можливість організаторам потужно рекламувати власну діяльність та формувати свої командні структури у різних країнах та регіонах. Причому для кожного різновиду піраміди додатково розробляється певна методологія «обробки» мізків і гаманців довірливих вкладників.

Однак слід зазначити, що сьогодні все частіше на зміну традиційним фінансовим пірамідам за «схемою Понці» (у яких учасники особисто приносили і передавали з рук у руки грошові кошти та підписували відповідні договори) приходять «інтернет-піраміди, які дозволяють охопити велику кількість користувачів мережі за відсутності психологічного контакту

з ними, діють анонімно, швидко розповсюджують інформацію і для участі у яких найчастіше необхідно просто переказати кошти на рахунок представника без жодних договорів» [182, с. 113]. До того ж, такі піраміди функціонують без реєстрації юридичної особи чи фізичної особи-підприємця, а відтак їхня діяльність знаходиться поза сферою застосування Закону «Про захист прав споживачів» [247] і, відповідно, притягнути до відповідальності організаторів таких пірамід у сучасних умовах досить складно.

Найтипівіші ознаки фінансових пірамід як різновиду фінансового шахрайства, виокремлені вітчизняними науковцями, наведені у Додатку И.

Зі свого боку лише зазначимо, до наведених у Додатку И ознак фінансових пірамід вважаємо за необхідне також додати:

відсутність попереджень про ризики або твердження про відсутність ризиків взагалі;

наявність у договорі пункту про те, що компанія не зобов'язана повертати учаснику кошти (котрі, як правило, оформляються як добровільні внески, пожертвування тощо);

акцент на негайності вкладення коштів з психологічними прийомами впливу на підсвідомість («щоб отримати високий дохід, вам необхідно вкласти кошти саме сьогодні, упродовж двох днів, до кінця тижня і т.п.»), позаяк саме на емоціях, емоційному піднесенні люди найбільше ведуться на обман;

відсутність єдиного місця зберігання залучених коштів;

розташування юридичних адрес у кількох юрисдикціях;

показове використання сучасних комп'ютерних технологій та офісних приміщень.

Проте найважливішим стратегічним чинником розвитку фінансових пірамід в сучасних умовах науковці вважають: «дезінформацію, що заперечує неминучість краху фінансової піраміди або відволікає від цього увагу вкладників (причому для залучення значних ресурсів у фінансову

піраміду дезінформація має поширюватись досить активно й переконливо)» [226, с. 103-104] або так званий «медіавірус» [256].

Зважаючи на те, що в сучасних умовах спостерігається жорстка боротьба між фінансовими пірамідами за охоплення «цільової аудиторії» (вже навіть на стадії становлення піраміди маркетологи орієнтуються на певний типаж потенційних учасників), вважаємо, що поділ таких учасників на основні типи як з теоретичної, так і практичної точок зору також є вкрай важливим. Загалом фахівці виокремлюють такі основні типи учасників фінансових пірамід:

– «розумники» (грамотні, успішні громадяни, які усвідомлено вкладають гроші в піраміду з надією на можливість встигнути заробити, покладаючись на власні знання та інтуїцію, що допоможе вчасно вивести вкладені кошти);

– «секретчики» (громадяни, які перебувають у впевненості, що знайшли свій унікальний спосіб швидко і вдало заробити, дізнавшись про піраміду «випадково» або по «секрету» від попередніх вкладників);

– «казкарі» (як правило, малозабезпечені громадяни, які прагнуть хоч якось звести кінці з кінцями і сприймають піраміду як своєрідну «соціальну» програму, в якій їм допомагають заробити [374].

На наше переконання, ґрунтовне і системне окреслення основних ознак та критеріїв ідентифікації фінансових пірамід має надзвичайно важливе значення для успішної боротьби із цим негативним явищем. У зазначеному контексті експерти [374] виокремлюють п'ять найважливіших ознак фінансових пірамід з акцентуванням їхньої специфіки для окремих типів наведених вище потенційних учасників:

- пропозиція неймовірної прибутковості (для «розумників» піраміда чітко вказує на те, що вона є «фінансовою пірамідою», роблячи акцент на тому факті, що вона перебуває на етапі підйому з великим потенціалом для подальшого зростання; для «секретчиків» основний наголос робиться на високій дохідності з обґрунтуванням такої прибутковості за

рахунок використання «супернових технологій»; для «казкарів» демонструють прості схеми роботи, які гарантують великі доходи (як правило, не у відсотках, а конкретних сумах));

- відсутність ліцензій, дозволів та наявність безлічі «нагород» і «грамот» від різноманітних рейтингових організацій і виставок («розумники» зазвичай на такому факті взагалі не акцентують уваги, усвідомлюючи усі потенційні ризики; для «секретчиків» і «казкарів» демонструють великі красиві плакати з безліччю «яскравих» папірців);

- красиві і гучні гасла типу «стовідсоткове повернення коштів», «100% гарантій» тощо з апелюванням до фактів участі в піраміді відомих або популярних людей (для «розумників» згадують імена успішних бізнесменів; для «секретчиків» – політиків, натякаючи, що у них гроші від дуже впливових людей (принагідно зазначимо, що жодна більш-менш відома людина не буде афішувати, куди вклала гроші, адже ця тема є доволі інтимною); для «казкарів» вигадують більш примітивні легенди);

- наявність партнерських винагород за нових учасників (тут схема працює для всіх категорій однаково);

- спроби активного залучення в процес зростання піраміди шляхом проведення семінарів, розіграшів цінних призів, спільних походів тощо («розумникам» пропонують тренінги для розвитку власної мережі; «секретчикам» проводять офіційні заходи із врученням різного роду «нагород» та матеріальних стимулів; «казкарям» банально розповідають про те, як хтось зумів за кілька місяців (років) заробити квартиру, машину тощо) [374].

Відтак експерти наголошують, що якщо фінансова структура володіє хоча б однією із наведених вище ознак, то не варто довіряти їй власні (а тим паче позичені) кошти. Набагато краще і суспільно корисніше буде віддати «зайві» гроші на благодійність або ж інвестувати, скажімо, у створення і розвиток власного бізнесу.

Таким чином, зважаючи на розмаїття шахрайських пірамідальних схем та беручи до уваги типологізацію фінансових пірамід, виокремимо найбільш типові схеми організації таких шахрайських формувань (Додаток Й).

Загалом же у сучасній науковій та науково-популярній літературі виокремлюють два найбільш загальних типи фінансових пірамід: багаторівневі фінансові піраміди та фінансові піраміди за «схемою Понці» (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Порівняльна характеристика багаторівневих фінансових пірамід та фінансових пірамід за «схемою Понці» [212]

Ознака	Багаторівнева піраміда	«Схема Понці»
Структурна будова піраміди	Децентралізована, оскільки немає єдиного центру взаємодії, адже кожен учасник взаємодіє лише з сусідніми рівнями	Централізована, оскільки центром взаємодії є організатор, який, завдячуючи насамперед «сарафанному радіо», безпосередньо отримує внески від усіх учасників та, за сприятливих обставин, виплачує їм винагороду
Джерело прибутковості	Вступні внески учасників з чітко регламентованими для них правилами (скажімо, кількість учасників, які повинні не лише прийти в систему, але й заплатити визначений мінімальний початковий внесок)	Красиво придумана легенда про надзвичайну прибутковість інвестицій
Тривалість функціонування піраміди	Зазвичай нетривала, оскільки кількість учасників стрімко зростає, відтак межа може досягатися дуже швидко	Може бути тривалою, якщо організатор переконуватиме основних інвесторів постійно реінвестувати свій дохід

У досліджуваному контексті зазначимо, що у листопаді 2018 року закрилася одна із найбільших фінансових пірамід останніх років – Кешбері. За оцінками експертів, втрати вкладників можуть становити десятки мільйонів доларів [47]. І хоча компанія уже припинила свою діяльність, її «партнери» продовжують збирати гроші довірливих українців через новий проект – ФексБет. Причому фахівці стверджують, що залучають у ФексБет ті

ж самі адміністратори, які працювали із уже закритою пірамідою Кешбері, розсилаючи запрошення для потенційних вкладників у телеграм, публікуючи особисті повідомлення у соціальних мережах (відмінність лише полягає у тому, що Кешбері заробляв на видачі мікропозик, а ФексБет спеціалізується на ставках на спортивні події). Від звичайного тоталізатора «проект відрізняє один суттєвий момент – ставки можна і не робити, достатньо лише внести гроші. Що з ними відбувається далі – невідомо. На платформі приймають гроші за окремими командами» [47] (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Схема отримання внесків компанією ФексБет за окремими командами,
дол. США [47]

F-рівень	Особиста інвестиція	Внески структури	Обсяг основної команди	Обсяг бокової команди	Бонус
F1	100	1000	500	500	50
F2	200	3000	1500	1500	135
F3	300	6000	3000	3000	210
F4	400	10000	5000	5000	300
F5	500	15000	7500	7500	405

Усі внески «інвесторів» організатори умовно називають «банком». При цьому, «переможцям віддають 90% банку, а ті, хто програли, залишаються ні з чим. 10% залишає собі платформа. Плюс ще 5% ФексБет забере під час виведення коштів. Так, заробляючи зі ставок 10% плюс комісію за виведення, організатори схеми пропонують дохід у розмірі 200%» [47].

Про те, що ФексБет – фінансова піраміда, свідчить той факт, що прибуток (відсоток за кожного залученого вкладника) «партнери» майданчика отримують за рахунок нових клієнтів.

Загалом серед основних проблем (факторів), пов'язаних із функціонуванням фінансових пірамід, науковці виокремлюють:

проблеми ante factum (проблема інформації – обмеженість відомостей про фінансові піраміди, механізм їх діяльності та негативні наслідки; проблема превенції – попередження та швидке реагування державних контролюючих органів на факти поширення пірамідальних схем; проблема довіри – беззаперечне погодження на пропозиції організаторів фінансових пірамід або родичів чи знайомих; фактор обережності – який нівелюється, коли людина чує про неймовірний заробіток або коли її залучає особа, котрій вона довіряє; фактор винагороди – який нівелює підозри щодо ненадійності заробітку у фінансовій піраміді внаслідок відсутності достовірної інформації про її діяльність);

проблеми post factum (проблема покарання – в українському законодавстві не передбачена окрема кримінальна відповідальність за створення фінансових пірамід; проблема відшкодування нанесеної шкоди – складність (а інколи й неможливість) документального підтвердження завданої шкоди та доведення факту обману) [231].

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно акцентувати, що фінансові піраміди є феноменальним утворенням, особливості якого полягають в:

охопленні потенційно великої аудиторії учасників практично з усіх прошарків населення;

можливості нанесення значного збитку учасникам таких пірамід;

неможливості викоренення основних причин існування фінансових пірамід, оскільки вони апелюють до таких вічних людських якостей як жадоба легкої наживи, схильність до ризику, бажання розбагатіти;

загрозі соціальній та фінансовій стабільності у суспільстві.

А найбільш руйнівними наслідками діяльності фінансових пірамід є:

втрата довіри до національних фінансових ринків, що виражається в падінні цін на фінансові активи та обмінного курсу, а також зростанні процентних ставок;

відтік депозитів з банків, руйнування системи ефективного використання заощаджень, спрямування їх за кордон із негативними наслідками для платіжного балансу країни;

фіскальне навантаження у випадку, якщо втрати постраждалих клієнтів компенсуються за рахунок коштів бюджету;

зростання проблемних активів у фінансовому секторі у випадку, якщо фінансові інститути залучені до сумнівного інвестування [14, с. 104].

Проте сучасні шахраї, на жаль, продовжують цинічно користуватися фінансовою неграмотністю наших співгромадян, кричущими вадами системи регулювання фінансових ринків, з легкістю залучати у шахрайські схеми вищих посадових осіб і дрібних чиновників разом з правоохоронцями і суддями [267].

Насамкінець зазначимо, що періодичні кризи, фінансова неграмотність населення та невпевненість у майбутньому спонукають людей іти на підвищені ризики. Однак громадянам слід пам'ятати, що легальних офіційних способів отримання надвисоких захмарних прибутків без реалізації шахрайських схем практично не існує.

Висновки до розділу 2

На основі вищевикладеного зроблено такі висновки.

1. В умовах ускладнення сучасних бізнес-процесів однією із надзвичайно актуальних проблем стала проблема активізації проявів корпоративного шахрайства у вітчизняних організаціях. Так, в середньому компанії втрачають близько 5% власного прибутку через корпоративне шахрайство, а щорічні збитки від таких економічних злочинів складають приблизно 4 трлн. дол. США у світовому масштабі. В Україні цей показник сягає 15% (причому мова іде лише про втрати, оприлюднені компаніями).

Відтак у рейтингу країн світу за рівнем корпоративного шахрайства Україна посідає 6 місце після Росії, Південної Африки, Кенії, Канади і Мексики. Серед українських організацій, які стикалися з фактами корпоративного шахрайства, переважають великі та міжнародні компанії, а лідером серед економічних злочинів, від яких постраждали вітчизняні організації, є хабарництво і корупція (73% Україна і 25% світ).

2. Специфіка функціонування сучасного фінансового ринку формує сприятливе підґрунтя для реалізації різного роду шахрайських схем на ньому. Причому лєвова частка таких дій припадає саме на банківський сектор. У роботі наголошено, що реалізація шахрайських схем у банківському секторі має певні особливості, зокрема: шахрайські дії завдають збитків не лише банкам та їхнім вкладникам, але й негативно впливають на стабільність функціонування фінансової системи загалом; такі злочини характеризуються високою латентністю, оскільки керівники, побоюючись за ділову репутацію свого банку, лише в поодиноких випадках звертаються до правоохоронних органів із відповідними заявами; виявлення фактів фінансового шахрайства обумовлене великою складністю, оскільки шахраї (нерідко не без допомоги менеджерів банку) всіляко приховують свої дії та вживають заходів щодо відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом.

3. У роботі аргументовано, що, окрім банківського сектору, досить сприятливим для реалізації шахрайських схем є і такий важливий сегмент ринку фінансових послуг як ринок страхування. Загалом виокремлюють три основні категорії страхових шахраїв: злочинні угруповання і співробітники страхових компаній, які намагаються заробити гроші шахрайством; окремі клієнти, які вводять компанію в оману; ненавмисне страхове шахрайство.

4. Дослідження проявів фінансового шахрайства на ринку нерухомості дало змогу виокремити основні ризики, на які інвертор має можливість вплинути задля уникнення шахрайських схем, а саме: ризик, пов'язаний із наявністю порушень цивільно-кримінального характеру; ризик призупинення будівництва житла; ризик перепродажу інвесторської квартири іншому

покупцеві, тривалого відтермінування задачі будинку, задачі квартири у неповній базовій комплектації чи неякісній формі, без дотримання діючих правил та норм. До ризиків, на які інвертор безпосередньо не має можливості вплинути, віднесено: ризик здійснення рейдерського захоплення щодо забудовника; ризик ймовірної стрімкої або непрогнозованої інфляції та коливання валютного курсу.

5. У нинішніх реаліях розвитку української економіки найбільш поширеними видами шахрайства з фінансовими ресурсами держави визнано: нецільове використання бюджетних коштів; ухилення від сплати податків; шахрайство у сфері державних закупівель; фальсифікацію фінансової звітності; незаконне привласнення активів; корупцію та хабарництво.

6. У дисертації акцентовано, що в сучасних умовах значні негативні фінансові ефекти спричиняє діяльність фінансових пірамід, оскільки вони зменшують можливість інституцій фінансового ринку повноцінно виконувати свою основну функцію – інвестувати реальний сектор економіки – і зменшують довіру населення до фінансового ринку загалом, позбавляючи українську економіку важливого інвестиційного ресурсу – заощаджень домогосподарств. Наголошено, що особливо сприятливе середовище для появи фінансових пірамід виникає за умов системних економічних трансформацій, коли з'являються нові фінансові інституції з новими інструментами фінансового ринку, населення втрачає довіру до держави, як надійного гаранта їхніх вкладень, мають місце високі темпи інфляції та знецінення заощаджень. До того ж, зі зниженням рівня економічного достатку схильність людей до ризику теж стрімко зростає. Фінансова ж піраміда дає ілюзію швидкого збагачення без зайвих зусиль. Однак громадянам слід пам'ятати, що легальних способів отримання надвисоких захмарних прибутків без реалізації шахрайських схем практично не існує.

Основний зміст розділу викладений у працях автора: [115; 318; 319; 324; 325; 328; 404; 405].

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ МІНІМІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО ШАХРАЙСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Зарубіжний досвід запобіганню і протидії фінансовому шахрайству та можливості його використання в Україні

Дослідження зарубіжного досвіду боротьби із фінансовим шахрайством є надзвичайно актуальним у сучасних умовах розвитку української економіки, оскільки шахрайські схеми нині набувають якісно нових форм, посилюється їх корислива спрямованість та суспільно-загрозливий характер, суттєво зростає кількість шахрайських діянь, що мають міжнародні зв'язки, та злочинних угруповань, членами яких у тому числі є і українські громадяни. Переконані, що застосування у процесі дослідження порівняльного методу сприятиме кращому пізнанню вітчизняного досвіду у цій сфері та його удосконаленню в сучасних реаліях. Адже порівняння – це один з базових прийомів наукового пізнання, оскільки воно починається із відмежування досліджуваного явища від інших та ідентифікації схожості зі спорідненими явищами, внаслідок чого виникає можливість встановити спільні властивості і притаманні ознаки.

Насамперед вважаємо за необхідне звернутися до витоків досліджуваного явища, оскільки це сприятиме глибшому розумінню причин його виникнення і стрімкого поширення. Однією із перших великих шахрайських світових афер вважають «тюльпанову лихоманку» 1636 року, коли на тогочасних біржах Голландії оберталися боргові зобов'язання на продаж такої кількості цибулин тюльпанів, яку навіть за кілька десятиліть не в змозі були виростити усі квіткові господарства Європи. На той час у віртуальному вигляді продавали й купували майбутні зобов'язання садівників виростити для замовників ексклюзивні сорти квітів, які до того

часу ще не були виведені фахівцями (нерідко вартість однієї цибулини прирівнювалася до вартості доброго будинку в Амстердамі). Невдовзі серед утримувачів розписок почалася паніка – кожен намагався перевести «тюльпанові» кошти в реальні гроші. Так, лише «за тиждень вартість цибулини, що на той час становила 5 тис. гульденів, упала до 50, а пізніше – до 5. Відтак тисячі людей були розорені, суди перевантажені численними позовами до замовників, які відмовлялися сплачувати за контрактами» [147, с. 25–27].

Першим в історії аналогом класичної фінансової піраміди став «Земельний банк», заснований Джоном Ло. Завдяки витонченим прийомам реклами (зокрема, добре оплачуваним газетним публікаціям) упродовж одного лише року вартість акцій новоствореного банку стрімко зроста. Оскільки Джон Ло вирішив поширювати нові акції тільки серед власників чотирьох старих, то в результаті розпочалися перегони за «раритетами», внаслідок яких «вартість однієї акції, що становила 50 ліврів, за кілька днів зросла до 12 тис.» [147, с. 52–60]. Як наслідок, у 1720 р. упродовж двох тижнів фактично нічим не забезпечена фінансова «імперія» Джона Ло зазнала фіаско, а більшість вкладників збанкрутіла.

Пізніше цей спосіб фінансового шахрайства назвали «схемою Понці», автором якої був Чарльз (Карло) Понці – американський фінансист італійського походження, котрий у 1919 р. заснував інвестиційну фірму у Бостоні (США) і почав «рекламувати її можливості принести будь-якій людині 50% прибутку на вкладений капітал за 45 днів або подвоїти гроші вкладника за шість місяців. Відтак упродовж піврічної діяльності аферисту вдалося переконати близько 20 тис. вкладників, які довірили йому понад 10 млн. дол. США» [147, с. 174-175]. Велику піраміду було зруйновано у 1920 році після того, як у місцевій пресі з'явилася публікація, що викривала шахрайську схему, і вкладники масово почали забирати свої гроші. Принагідно зазначимо, що нині у США найменший натяк на «схему Понці» спричиняє негайні перевірки підозрілих компаній не лише регулюючими

органами, але й Федеральним бюро розслідувань (причому перевіряються не тільки безпосередньо фінансові установи, але й створені ними фонди, а також їхні аудитори, адже без «своїх» аудиторів реалізувати такі схеми практично неможливо).

Важливо наголосити, що проблема фінансового шахрайства – це не лише суто українська практика. Адже відомо, що в окремих країнах світу реалізація різного роду шахрайських схем (насамперед, пірамідальних) призводила до руйнівних макроекономічних та соціально-політичних наслідків. Скажімо, наприкінці 1990-х років ХХ ст. надзвичайно серйозні потрясіння, спричинені крахом низки найбільших фінансових пірамід, від яких постраждала більша половина населення, сколихнули маленьку європейську країну Албанію. В результаті, «у вуличних заворушеннях загинуло близько 2 тис. осіб, уряд змушений був піти у відставку, а країна на деякий час поринула в анархію» [14, с. 103]. У Колумбії у 2008 році громадяни через руйнування фінансових пірамід втратили близько 1 млрд. дол. США особистих заощаджень, що призвело до протестів і безладу в 13 найбільших містах країни [14, с. 104]. Крупні американські, європейські та азійські банки і дотепер не сповна оговталися від збитків на суму понад 65 млрд. дол. США, спричинених крахом інвестиційного фонду Madoff Investment Securities (Додаток К), засновника якого вважають одним із найбільших світових фінансових аферистів [261].

Відтак вважаємо за необхідне більш детально дослідити світовий досвід боротьби із фінансовим шахрайством у контексті його основних видів з метою запозичення найкращих практик для побудови комплексної програми протидії цьому негативному явищу в Україні.

Слід акцентувати, що кримінальна відповідальність за шахрайські злочини передбачена у більшості країн світу. Скажімо, за шахрайство при інвестуванні передбачена відповідальність у Кримінальному кодексі Німеччини. Проте німецький законодавець визнає злочином лише таке залучення вкладів, яке супроводжується наданням великому колу осіб

неправильних відомостей про вигідність вкладів і замовчуванням про невикладні факти вкладення чи інші обставини, які мають значення для ухвалення рішення про такі вклади [392].

На нашу думку, заслуговує на увагу і китайський досвід захисту прав споживачів фінансових послуг, де законодавець не перелічує конкретні способи протиправного залучення коштів населення, а лише обмежується вказівкою на те, що злочинним визнається будь-яке незаконне залучення вкладів та їх нецільове використання з порушенням фінансової дисципліни (причому до кримінально караних віднесені вищенаведені діяння, незалежно від обсягу залучених коштів) [387].

Більшість пострадянських країн визначають шахрайство аналогічно до статті 190 Кримінального кодексу України, тобто як «заволодіння чужим майном або придбання права на чуже майно шляхом обману чи зловживання довірою» (стаття 178 Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки, стаття 209 Кримінального кодексу Республіки Білорусь, стаття 166 Кримінального кодексу Киргизької Республіки, стаття 168 Кримінального кодексу Республіки Узбекистан) або ж як «розкрадання чужого майна або придбання права на чуже майно шляхом обману чи зловживання довірою» (стаття 178 Кримінального кодексу Республіки Вірменія, стаття 177 Кримінального кодексу Республіки Казахстан, стаття 159 Кримінального кодексу Російської Федерації, стаття 247 Кримінального кодексу Республіки Таджикистан, стаття 228 Кримінального кодексу Туркменістану) (принагідно зазначимо, що у 2001 році Україна законодавчо відмовилася від використання терміну «розкрадання»). Статтею 177 Кримінального кодексу Латвійської Республіки шахрайство визначається як «отримання» чужого майна або права на таке майно шляхом зловживання довірою чи обману. Схожі тлумачення містять кримінальні кодекси Республіки Молдова, Грузії, Естонської Республіки та Литовської Республіки [72, с. 172]. Відтак можемо стверджувати, що у переважній більшості кодексів пострадянських держав шахрайство передбачає наявність двох способів заволодіння майном або

придбання права на чуже майно, а саме шляхом обману або зловживання довірою.

Елемент обману покладений також і в основу кримінальної статті, що захищає фінансовий ринок США від шахрайських посягань. Так, параграф 1344 Розділу 18 Зібрання законів США (що має неофіційну назву «Кримінальний кодекс США»), передбачає кримінальну відповідальність за обман фінансових установ, а також за завідомо незаконне одержання фінансових інструментів від таких установ. Норма зазначеного параграфу, зокрема, може застосовуватися у випадках: виписування банківських чеків, що завідомо для винного не підкріплені коштами на його рахунку; підроблення, викрадення чи незаконного використання банківських чеків; приховування чи подання завідомо неправдивої інформації у кредитних чи лізингових документах; незаконного використання банкоматів та платіжних карток; використання завідомо підроблених виписок по карткових рахунках; незаконних фінансових трансакцій між зацікавленими банками; привласнення коштів банку чи його клієнтів відповідальними працівниками тощо. У якості покарання параграф передбачає позбавлення волі на строк до 30 років та (або) штраф у розмірі до 1 млн. дол. США (цитовано за: [96, с. 379-380]). Відтак можемо стверджувати, що норма вищенаведеного параграфу значною мірою дає державі можливість протидіяти широкому спектру посягань на функціонування фінансової системи США.

Принагідно зазначимо, що чинна практика боротьби з шахрайством у США актуалізувала низку моментів, які обов'язково беруться до уваги під час вирішення питань стосовно реалізації схеми фінансового шахрайства, зокрема: кінцева мета реалізації схеми; фактичний та юридичний зміст схеми; очікувані звинувачуваним результати від реалізації схеми; взаємозв'язок і взаємообумовленість дій підозрюваного; кількість учасників схеми. Причому федеральна норма щодо фінансового шахрайства не вимагає, щоб реалізація схеми була успішною для підозрюваного. Більше того, факт

подальшого повернення одержаних внаслідок фінансової махінації коштів не впливає на кримінально-правову оцінку такого злочину [96, с. 381-382].

Як уже було зазначено, діяльність фінансових пірамід, як різновиду фінансового шахрайства, заборонена та, як правило, «кримінально карана у багатьох країнах світу, в тому числі майже у всіх країнах Європейського Союзу» [409]. Причому серед європейських країн лише кримінальне законодавство Австрії містить спеціальну норму про заборону будівництва фінансових пірамід, якою передбачена відповідальність за: започаткування або організацію таких пірамід; сприяння вступу нових членів через організацію зборів, поширення проспектів або іншим способом; іншим чином через сприяння розповсюдженню системи, пов'язаної з очікуванням прибутку, учасники якої сподіваються отримати майнову вигоду тільки у тому випадку, якщо ця чи залежна від неї система за таких умов призведе до участі в ній інших осіб [386].

Необхідно акцентувати, що сьогодні фінансові піраміди є поза законом у Австралії, Албанії, Болгарії, Бразилії, Канаді, Китаї, Колумбії, Франції, Німеччині, Угорщині, Ісландії, Ірані, Італії, Японії, Малайзії, Мексиці, Непалі, Нідерландах, Новій Зеландії, Норвегії, Філіппінах, Польщі, Португалії, Румунії, Південній Африці, Шрі-Ланці, Швейцарії, Таїланді, Великобританії, США та низці інших країн [14, с. 99].

При цьому зазначимо, що кримінальне законодавство деяких пострадянських країн (Білорусь, Казахстан, Російська Федерація) теж містить спеціальні норми, які стосуються будівництва фінансових пірамід (або ж незаконного залучення вкладів населення), однак на відміну, скажімо, від українського законодавства, ці злочинні діяння трактуються як незаконна підприємницька діяльність (тобто посягання на господарську діяльність, а не на власність, як цей вид злочину трактує Кримінальний кодекс України).

У зазначеному контексті слід відмітити, що згадуваний у попередньому параграфі проект Закону «Про заборону фінансових пірамід в Україні» потребує негайного доопрацювання (і подальшого прийняття як

закону) із залученням широкого кола фахівців, котрі спеціалізуються на фінансовому шахрайстві, оскільки:

перелік фінансових активів у визначенні фінансової піраміди є надто обмеженим, адже в кінці визначення відсутній термін «тощо», що не дозволить враховувати нові форми фінансових активів, котрі з'являтимуться на ринку (скажімо, криптовалюта);

законопроект не враховує можливості здійснення потенційних внесків у вигляді інших активів, зокрема майна (транспортні засоби, дорогоцінні метали та камені тощо);

визначення фінансової піраміди не є вичерпним, адже не враховує надзвичайно важливий, на нашу думку, психологічний аспект цього явища;

феномен фінансових пірамід, який має надзвичайно загрозливі і суспільно небезпечні негативні наслідки, не може бути врегульованим такою мінімально обмеженою (лише три!) кількістю статей;

законопроект не містить чіткого переліку ознак, які характеризують фінансову піраміду;

відсутнє чітке обмеження пропонованої учасникам дохідності, адже особу, яка обіцяє клієнту понад 100% річних, без вагань можна зараховувати до пірамідальних утворень;

проектом закону не передбачений механізм, за яким можливо діагностувати схему фінансової піраміди. Адже не секрет, що упродовж останніх років фінансові піраміди досить часто завуальовуються під різні види господарської діяльності (скажімо, будівельні фінансові піраміди, які працюють за принципом «зібрати гроші, продати квартири одночасно декільком різним покупцям і зникнути, забравши кошти» або коли шахраї переконують покупців у реальності початку будівництва: заливають фундамент, огорожують земельні ділянки тощо). А оскільки законопроект визначає фінансові піраміди як «операції з активами без фактичної господарської діяльності» [242], тому необхідно вважати наявність у зазначеному законопроекті статті, котра б містила заборону на залучення

коштів громадян у будь-який вид господарської діяльності, що не ліцензований і не визначений законодавством.

Фахівці стверджують, що у світі найбільше випадків корпоративного шахрайства фіксується у банківській та фінансовій сферах (найбільшими загрозами є корупція – 36% та готівкові шахрайства – 23%), виробничій сфері (найбільшими загрозами є корупція – 51%, безготівкові шахрайства – 28% та підробка рахунків – 27%), сфері державного управління (найбільшими загрозами є корупція – 50% та безготівкові шахрайства – 22%), охороні здоров'я (найбільшими загрозами є корупція – 36% та рахункове шахрайство – 26%), роздрібній торгівлі (найбільшими загрозами є безготівкові шахрайства – 34% та корупція – 28%) і соціальній сфері (найбільш розповсюдженими є рахункове шахрайство – 40%, корупція – 34%, нелегальне відшкодування витрат – 29% і готівкові шахрайства – 22%) [287, с. 149].

Причому світова практика доводить, що у зарубіжних фінансових установах рівень шахрайства за участю співробітників є значно нижчим, ніж в Україні. Це науковці пов'язують з тим, що, «зіпсувавши репутацію одного разу, такий фахівець вже навряд чи зможе коли-небудь влаштуватися на роботу в цій же сфері» [163], оскільки організації за кордоном схильні частіше розкривати таку інформацію.

В Україні ж таких випадків, безумовно, значно менше. Так, Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства «виявило значне збільшення випадків шахрайства в українських організаціях, скоєних співробітниками (з 28% у 2016 році до 56% у 2018 році), з-поміж яких частка шахрайства, скоєного вищим керівництвом, також суттєво зросла (з 27% у 2016 році до 55% у 2018 році)» [45, с. 10]. Більше того, упродовж 2016-2018 років шахрайство, скоєне співробітниками компанії, зустрічається майже у два рази частіше, ніж шахрайство, скоєне третіми сторонами. Однак, незважаючи на ці дані, найбільшою проблемою будь-якої організації у процесі протидії шахрайству, та водночас і однією з найсерйозніших її

загроз, експерти вважають насамперед не її працівників, а контрагентів, з якими організація має регулярні відносини (агенти, постачальники, клієнти). Відтак вважаємо, що компаніям в Україні слід, як основний захід із запобігання випадкам фінансового шахрайства, посилити управління ризиками щодо взаємодії з третіми сторонами шляхом здійснення корпоративної розвідки, перевірки доброчесності контрагентів тощо [45, с. 10]. Також не варто боятися поширювати інформацію про виявлені в організації шахрайські нахили окремих працівників, адже це у майбутньому допоможе уникнути випадків шахрайства з боку «нечесних на руку» працівників.

Світова практика доводить, що у зарубіжних країнах сучасними інструментами протидії корпоративному фінансовому шахрайству є багаторівневі програмні комплекси, які передбачають сферу перетворення і очищення даних, сферу аналітики та сферу звітності. При цьому компанії «використовують різноманітні аналітичні алгоритми, кожен з яких «спеціалізується» на окремому виді шахрайства. Такі рішення включають консолідацію даних, накопичених в компанії, їх очищення, а також сучасні аналітичні механізми, що базуються як на прогностичній аналітиці, так і аналізі шахрайських мереж і системи звітності та управління розслідуваннями, які дозволяють оптимізувати роботу служб безпеки» [67]. Безперечно, що для успішної боротьби з фінансовим шахрайством необхідні досить складні системи запобігання таким злочинним діям, їх виявленню та управлінню ними. Однак, на додаток до цього, надзвичайно важливим вважаємо також і формування загального сприятливого середовища протидії фінансовому шахрайству у колективі.

Важливо наголосити, що у зарубіжній практиці для зниження корупційної складової в компаніях активно використовують методики «форензик», покликані мінімізувати ризики фінансового шахрайства всередині компанії. Послуги форензик передбачають виконання таких видів робіт на базі організації, що їх замовила: «врегулювання розбіжностей між

сторонами конфлікту з фінансових і ділових питань; виявлення та аналіз прихованих комерційних ризиків; захист інтелектуальної власності; корпоративна (ділова) розвідка; недопущення фінансового і репутаційного збитку; перевірка контрактних зобов'язань і надійності бізнес-партнерів; перевірка повідомлень по «гарячій лінії»; позасудова, досудова експертиза, а також сприяння у ході судових розглядів; проведення комплаєнс-розслідування; протидія в легалізації незаконних доходів; розробка процедур, спрямованих на протидію шахрайству, корупції, виведенню коштів, привласненню активів; розслідування шахрайства з використанням інформаційних технологій; управління ризиками, пов'язаними з шахрайством; фінансова експертиза документів; фінансові розслідування» [68, с. 25]. Тож у випадку виявлення факту шахрайства інструменти форензик дозволяють знайти винних і повернути компанії втрачені активи. На жаль, не завжди це вдається зробити в повній мірі, однак «навіть часткове відшкодування збитків набагато краще, аніж повна втрата коштів, які осіли у шахраїв» [130].

Загалом для виявлення і протидії корпоративним шахраям використовують такі найбільш поширені інструменти:

compliance – це сукупність законодавчих норм, внутрішніх політик і регламентів компанії, яких повинен дотримуватися кожен співробітник. У розвинених західних країнах наявність у компанії системи комплаєнс контролюється на рівні держави. Тому її порушення веде зазвичай до адміністративного та/або кримінального покарання. В Україні, на жаль, подібної практики немає, вітчизняні організації в основному розраховують лише на внутрішні регламенти;

щорічний аудит фінансової звітності – процедура, що дозволяє упевнитися в прозорості, достовірності та повноті відображених у бухгалтерському обліку операцій, а також зіставити їх з первинними документами. У багатьох компаніях такими є програма 1С або SAP тієї чи

іншої версії. Головним завданням фінансового аудиту є підвищення довіри до фінансової звітності компанії;

whistle blowing system (WBS) – система зворотного зв'язку, що дає можливість за допомогою людей, які працюють на підприємстві, ідентифікувати шахрайські дії з боку третіх осіб. WBS – це своєрідний інструмент імплементації політики нетерпимості до будь-якого роду фактів шахрайських дій на підприємстві;

in-house інструменти: наявність у компанії зовнішнього фінансового контролера, підпорядкованого безпосередньо акціонеру або власнику. Така людина максимально не заангажована, а значить ефективніша, ніж корпоративна служба безпеки, внутрішній фінансовий контролер і внутрішній аудитор [130].

Однак світовий досвід доводить, що найкраще вищенаведені методики працюють за умови їх комплексного і регулярного застосування.

Зважаючи на специфіку розвитку фінансових ринків у сучасних умовах, на наш погляд, особлива увага має приділятися ідентифікації ризиків шахрайства на ринку цінних паперів, інструменти якого використовуються як безпосередньо у шахрайських схемах, так і у схемах легалізації доходів, одержаних незаконним шляхом. Світовий досвід законодавчих ініціатив щодо протидії шахрайству та легалізації коштів на фінансових ринках наведено у Додатку Л.

У зарубіжній практиці одним із інструментів мінімізації фінансових ризиків на фондових ринках стало юридичне запровадження інституту «кваліфікованого інституціонального інвестора» (Qualified Institutional Investor), здійснене з метою мінімізації ризиків функціонування ринків капіталів та підвищення їх ефективності. Кваліфікованим інституціональним інвестором визнається «особа, здатна адекватно оцінювати системні ризики, пов'язані з інвестиціями в ті чи інші фондові інструменти, і самостійно здійснювати операції з цінними паперами на основі таких оцінок. Статус кваліфікованого інституціонального інвестора уже законодавчо визначений

у США. Зокрема, такий інвестор має право брати участь у торговельних операціях з цінними паперами, поряд з іншими інституційними інвесторами без реєстрації цих цінних паперів у Комісії з цінних паперів і бірж США. Однак при цьому кваліфікований інституціональний інвестор повинен мати у своєму розпорядженні не менше 100 мільйонів доларів США» [355, с. 289].

Відтак, зважаючи те, що генезис становлення і розвитку фондового ринку США налічує більше як півтора століття, переконані, що і Україні доцільно скористатися передовим досвідом цієї країни у зазначеній сфері. На нашу думку, застосування інструментів, схожих до американських, сформує бар'єри на шляху заходу на фондовий ринок України недобросовісних учасників, позаяк здійснювати шахрайські операції за умови наявності на рахунку 100 млн. дол. США буде не так то й просто.

Також важливо наголосити, що у США діяльність роздрібних брокерів великою мірою контролюється та регулюється Комісією з торгівлі товарними ф'ючерсами (CFTC) і Національною ф'ючерсною асоціацією (NFA). При цьому у 2010 році Національна ф'ючерсна асоціація запровадила обов'язкову реєстрацію для членів, які укладають угоди на валютному ринку. Відтоді для тих із них, хто працює на валютному ринку, традиційно мінімальні вимоги щодо розміру чистих активів були значно підвищені. Причому дискусії на предмет подальшого обмеження (або заборони) роздрібної торгівлі валютами у США лише набирають обертів [88, с. 102].

Не можна вважати суто українською проблемою і страхове шахрайство, яке теж є досить поширеним у світі. Приміром, канадський ринок страхування від шахрайських діянь на ньому щорічно втрачає майже 1,8 млрд. доларів США. У цій країні для боротьби зі страховим шахрайством створено Страхове бюро Канади, яке по усій території країни має свою агентську мережу: «75 агентів співпрацюють з 200 страховими компаніями, допомагаючи їм перевіряти сумнівні претензії. Лише один слідчий цього бюро, скажімо, в Торонто перевіряє близько 10 претензій на місяць» [67]. Страхове бюро Канади оцінює щорічні фінансові втрати канадських

страховиків у галузі страхування від нещасних випадків у розмірі близько 500 млн. дол. США [399].

У Сполучених Штатах Америки при державній Службі страхового нагляду теж створено спеціальний підрозділ — Бюро з випадків шахрайства. Причому за рівнем страхового шахрайства у США лідирують штати Нью-Джерсі і Нью-Йорк [67]. За дослідженнями Коаліції проти страхового шахрайства, «розміри фінансових збитків, отриманих страховими компаніями США у результаті фінансових махінацій своїх клієнтів, за рік становлять в середньому близько 80 млрд. дол. США» [380]. Також дослідження свідчать, що «одна середньостатистична американська сім'я щороку втрачає близько 400–700 дол. США у результаті страхового шахрайства» [402] (за іншими даними – 1030 дол. США на одну сім'ю) [400]. А збитки американських страхових компаній лише від фінансових правопорушень в автострахованні оцінюються у 16 млрд. дол. США щороку (причому до них відносять також і «незаконне отримання страхових премій унаслідок інсценування тілесних ушкоджень під час ДТП та страхування захисту на випадок причинення шкоди особистості» [391]).

За матеріалами Європейського комітету страхування, втрати страхових компаній в економічно розвинених країнах, заподіяні шахрайськими діями страхувальників, складають приблизно 30% від усього обсягу страхових виплат. Так, за даними Бюро контролю страхової компанії PZU, «частка незаконно отриманих страхових відшкодувань у Польщі становить 20% від загальних виплат у країні» [263, с. 240]. Британське бюро страхового шахрайства оцінює збитки страховиків від різного роду шахрайських дій у розмірі близько 3,1 млрд. дол. США [401, с. 2]. А за даними Федерального об'єднання німецьких страхових компаній, у цій країні близько 10% усіх страхових виплат пов'язані саме з кримінальними операціями; на «автомобільні підстави» теж припадає біля 10% усіх платежів. Схожий рівень цього різновиду страхового шахрайства спостерігається і в США та Франції, у Нідерландах він становить біля 5%.

При цьому, за твердженням фахівців, «близько 90% усіх випадків страхового шахрайства здійснюється шахраями-одинаками і лише 10% – злочинними угрупованнями» [67].

Стосовно конкретних шахрайських діянь зазначимо, що зарубіжні страхувальники (як і українські теж) «досить цілеспрямовано підроблюють документи, необхідні для укладення страхового договору. Як правило, такими порушеннями є пред'явлення підробленого номера соціальної страхівки, що створює перешкоди страховику при перевірці кредитної історії страхувальника. Також часто надається неправдива інформація стосовно сфери використання автомобіля, що впливає на розмір страхового тарифу» [263, с. 242].

У контексті нашого дослідження важливо наголосити, що за кордоном страховики спрямовують доволі значні суми на боротьбу зі злочинами у сфері страхування (біля 15% свого бюджету вони спрямовують на запобігання шахрайству), і такі витрати, безумовно, себе виправдовують. Адже американські страховики стверджують, що «кожен долар, вкладений у заходи проти шахрайства, окупується десяти-, а то і двадцятикратно» (цитовано за [276, с. 178]). До того ж, лише «оприлюднення фактів шахрайства і засудження їх громадськістю призводить до зменшення випадків шахрайства на 20%» [276, с. 178].

Відтак важливими напрямками боротьби із страховим шахрайством у світовій практиці мають стати: «об'єднання зусиль усіх страхових компаній у боротьбі з шахрайством; захист корпоративних капіталів; пошук додаткових коштів для створення коаліції і центрального банку даних; створення ефекту «вагона»» [276, с. 178] (це коли усі учасники слідуєть виробленим і прийнятим нормам поведінки).

Принагідно зазначимо, що останнім часом в Україні ведеться мова про необхідність створення спеціалізованого органу, який би координував питання протидії злочинам у фінансовій сфері (у тому числі пов'язаним із фінансовим шахрайством), а саме – Бюро фінансових розслідувань або ж

Бюро економічної безпеки. Доцільність створення такої структури підтверджує і зарубіжний досвід, зокрема Сполучених Штатів Америки та більшості європейських країн, у яких функціонують подібні спеціалізовані підрозділи. Скажімо, схожі служби створено у Грузії (Слідча служба у складі Міністерства фінансів), Литві (Служба розслідувань фінансових злочинів), Італії (Фінансова Гвардія), Казахстані (Агентство по боротьбі з економічною і корупційною злочинністю), Великій Британії (Податкова та митна служба) тощо [337, с. 9].

Стосовно світового досвіду протидії шахрайству на ринку нерухомості зазначимо, що цей різновид шахрайства у зарубіжній практиці є менш поширеним, аніж в Україні. Адже, скажімо, у європейських країнах та Сполучених Штатах Америки існують три основних рівні захисту інвестора у будівельній сфері: правовий, експертно-консультативний та страховий. Принагідно зазначимо, що в Україні чинне законодавство повністю перебуває на варті інтересів забудовника. Експертних керуючих компаній та фахових консультантів на ринку нерухомості поки що бракує, оскільки цей ринок представлений в основному непрофесійними ріелторами. Стосовно страхування у сфері будівництва слід відмітити, що воно в Україні практично не представлено на первинному ринку, позаяк страхові компанії не хочуть страхувати новобудови, на які відсутні необхідні документи про права власності та, відповідно, немає предмету договору страхування. Фактично «в Україні є лише кілька компаній, які страхують тільки певні проміжні операції між забудовником та інвестором» [98, с. 147]. Проте цього, вочевидь, на сьогоднішній день недостатньо.

Не секрет, що упродовж останніх років доволі поширеним явищем як у світовій, так і вітчизняній практиці стало інтернет-шахрайство, яке набирає небезпечно загрозливих масштабів. Так, «Європейський парламент, після заслуховування доповіді Європолу про стан злочинності в ЄС, схвалив план дій на 2014–2019 рр. щодо боротьби з новими видами злочинності, відмиванням грошей та корупцією» [389].

Згідно з даними Європолу, кіберзлочинність стосується усіх без виключення країн-членів ЄС і пов'язана, насамперед, із фінансовим шахрайством. За результатами досліджень Єврокомісії, «8% користувачів мережі Інтернет у ЄС потерпіли від крадіжки особистих даних і 12% постраждали від Інтернет-шахрайства. Крім того, шкідливе програмне забезпечення нанесло шкоду мільйонам сімей, а загальна кількість банківських шахрайств, учинених з використанням мережі Інтернет, зростає з кожним роком. Причому, згідно звіту країн-членів ЄС щодо кіберзлочинності, лише про 30% від загальної кількості кіберзлочинів, таких як шахрайство, крадіжка особистих даних (як підготовка до шахрайства) потерпілі повідомляють у правоохоронні органи» [389].

У сучасних реаліях фінансовому шахрайству, безсумнівно, властивий транснаціональний характер, відтак протидіяти міжнародній фінансовій злочинності, яка активно застосовує найновіші технічні досягнення, стає дедалі важче. Тож не випадково у вересні 2012 року в м. Одесі було організовано засідання Координаційної ради керівників органів податкових розслідувань країн СНД, на якому одним із наскрізних завдань було формування єдиного європейського простору фінансової безпеки паралельно із створенням форуму фінансових поліцій Західної та Східної Європи (по суті аналога Інтерполу), «котрий займався б кримінальними правопорушеннями у фінансовій сфері» [189, с. 167].

А у вересні 2013 року «Європейський центр по боротьбі з кіберзлочинністю при Європолі зробив звіт-прогноз з описом можливих сценаріїв розвитку кіберзлочинності в Європі до 2020 року» [413]. Експерти переконані, що у недалекому майбутньому кіберзлочинці зможуть зламувати величезну кількість пристроїв (електронне обладнання до автомобілів, медичні прилади, імплантати, безпілотні літальні апарати тощо). У цей час можливе також виникнення принципово нових, не відомих раніше, видів загроз, адже чітка грань між комп'ютерною та фізичною атакою на людину в

багатьох випадках зникне, відбудеться конвергенція біотехнологій, комп'ютерних технологій і віртуальної реальності.

Окрім цього, фахівці спрогнозували ймовірні «сценарії розвитку нових типів комп'ютерних атак та інших проявів кіберзлочинності в Європі на період до 2020 року:

- ринок скремблерів для розпізнавання настроїв користувачів, симуляції дистанційної присутності, технології Near Field Communication;
- дуже розподілені DoS-атаки через хмарні сервіси;
- перехід від ботнетів на пристроях до хмарних ботнетів, використання чужих обчислювальних ресурсів;
- розвиток підпільного ринку віртуальних товарів (як викрадених, так і контрафактних);
- електронні атаки на критичну інфраструктуру, включаючи джерела енергії, транспорт та інформаційні служби з використанням потенційних можливостей соціальних мереж;
- мікрозлочинність (у тому числі крадіжка і генерація фальшивих мікроплатежів);
- біозлами елементів багатофакторної ідентифікації;
- війни кіберугруповань;
- таргетовані крадіжки особистих даних та злом аватарів;
- складні маніпуляції з репутацією;
- підробка додаткової реальності для шахрайства, що вчиняється з використанням соціальної інженерії» [413].

Водночас Європейська дослідна компанія з безпеки стверджує, що біля 40% комп'ютерних систем і пристроїв у країнах Європейського Союзу є інфікованими. Відтак експерти акцентують увагу на тому, що «процес інфікування комп'ютерно-телекомунікаційних пристроїв потенційних жертв шкідливим програмним забезпеченням на сьогоднішній день є ключовим компонентом цифрової підпільної економіки» [356, с. 92].

Як уже зазначалося вище, упродовж останніх років кібератаки стали доволі поширеним явищем. Однак у сучасних умовах державні органи та приватні компанії практично в усьому світі потерпають від нового, значно модифікованого різновиду шахрайства – «кібератак, профінансованих державами, здійснених хакерами з політичних чи ідеологічних мотивів та вчинених терористичними організаціями. Для таких зловмисників кібератака не є засобом збагачення, а передусім досягнення певних геополітичних цілей (наприклад, дисбаланс у діяльності державних органів, викрадення персональних даних та інтелектуальної власності, збір інформації про структуру інформаційних систем та програмного забезпечення, отримання даних для віддаленого доступу до надзвичайно важливої інфраструктури тощо)» [45, с. 12]. Відтак країни світу докладають максимум зусиль якщо не до подолання, то хоча б мінімізації цього явища у нинішніх реаліях.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що від фінансового шахрайства потерпають усі без винятку країни світу. Однак держави з хорошою інвестиційною репутацією та чітко визначеними стратегічними орієнтирами сталого розвитку намагаються постійно удосконалювати заходи щодо попередження шахрайства на фінансових ринках. Як свідчить досвід цих країн, у сучасних умовах недостатньо просто криміналізувати такі злочини, нині потрібно сприяти тому, щоб уся інформація стосовно переміщення грошових потоків на фінансовому ринку була якомога прозорішою. До того ж, основні регулятори фінансового ринку повинні не лише тісно співпрацювати між собою, але й попереджати випадки уникнення покарання за шахрайські дії.

Насамкінець варто акцентувати, що досвід зарубіжних країн є яскравим свідченням того, що будь-яка цивілізована держава світу у сучасних умовах розвитку глобалізаційних процесів намагається максимально захистити власну фінансову систему від злочинних (у тому числі і шахрайських) посягань. Причому у реалізації такого прагнення дієвими інструментами, що набувають істотного превентивного і

компенсаційного значення, стають насамперед заходи економічного, правового та морально-психологічного характеру. Адже від того, наскільки захищеним є фінансовий сектор, залежать не лише фінансові інтереси його установ та їхніх клієнтів, але й фінансова стабільність в державі загалом.

3.2. Напрями удосконалення фінансової політики держави у контексті попередження і мінімізації фінансового шахрайства в сучасних умовах

Нинішня соціально-економічна та політична нестабільність формують сприятливе підґрунтя для поширення проявів шахрайських схем на теренах України. Однак, незважаючи на величезні негативні суспільно-економічні наслідки, ця проблема залишається однією з найменш досліджених у сучасній фінансовій науці, що обумовлено насамперед відсутністю чіткої заборони фінансового шахрайства на законодавчому рівні. Проте слід наголосити, що ані прийняття відповідних нормативно-правових актів, ані будь-які економічні реформи не здатні будуть сповна захистити громадян від різного роду шахрайських дій, якщо безпосередньо самі громадяни не прагнутимуть убезпечити себе і свої родини від шахрайських посягань. І роль держави у вирішенні цієї проблеми, вважаємо, є надзвичайно важливою.

Задля визначення відповідних підходів до формування комплексної програми протидії фінансовому шахрайству, на нашу думку, потрібно передусім ідентифікувати головну причину генерування факторів детермінації шахрайських дій та реалізації шахрайських схем в економіці України. Переконані, що ця причина криється насамперед у наявності протиріч, котрі виникають між економічними інтересами суспільства та інтересами окремих соціальних груп, що здійснюють свою діяльність у сфері економіки. Саме різновекторність таких інтересів (антагонізм між загальним

інтересом суспільства, з одного боку, і приватним, специфічним інтересом його членів, з іншого) і породжує глибинні протиріччя в системі економічних відносин загалом та фінансових зокрема. Відтак упевнені, що важливе завдання держави у цій сфері полягає насамперед у тому, щоб не допускати загострення таких протиріч до рівня соціально-економічних конфліктів. Тобто, держава має здійснювати таку політику, яка була б спрямована на оптимізацію, а по можливості і гармонізацію системи фінансових інтересів усіх суб'єктів економічної діяльності.

Зважаючи на те, що у попередньому розділі дисертаційної роботи були виокремлені системні недоліки чинної моделі попередження і протидії фінансовому шахрайству як деструктивному економічному феномену, постає необхідність визначення найважливіших передумов та основних напрямів її реформування у контексті виявлення, мінімізації та усунення потенційних ризиків, пов'язаних із фінансовим шахрайством.

Принагідно зазначимо, що у процесі формування заходів щодо ефективної протидії фінансовому шахрайству доцільно поєднувати як методи наукового пізнання, так і суб'єктивного аналізу, серед яких виокремимо методи аналогій, дедукції та індукції, моделювання, факторного аналізу, комплексного підходу тощо. При цьому слід акцентувати, що у процесі протидії фінансовому шахрайству жоден із виокремлених методів дослідження не варто абсолютизувати або ж вважати єдино вірним чи універсальним, оскільки «будь-який метод, застосований ізольовано від інших, не дасть позитивних результатів ані в науковому дослідженні, ані у практичній діяльності, адже лише певна сукупність, система методів пізнання може забезпечити досягнення істини» [190, с. 132].

Тому задля виправлення назрілої ситуації, на нашу думку, доцільно насамперед напрацювати єдину державну стратегію протидії фінансовому шахрайству, ресурсно і кадрово посилити протидію цьому негативному явищу та змістити вектор державної фінансової політики не лише на відшкодування завданих громадянам і державі збитків, але й на поступове

формування передумов для унеможливлення реалізації шахрайських схем у майбутньому.

Передусім відмітимо, що формуючи заходи щодо протидії фінансовому шахрайству, основну увагу, на наше переконання, доцільно приділяти так званій «піраміді фінансового шахрайства» (рис. 1.6), що слугує ефективним засобом для розуміння і запобігання трьом найважливішим факторам (мотивація, можливість і виправдання шахрайських дій), які можуть спричинювати або продукувати різновиди фінансового шахрайства. При цьому варто зважати на ту обставину, що якщо в процесі дослідження хоча б одному з елементів «піраміді фінансового шахрайства» не буде приділена належна увага, то у такому випадку гарантувати відсутність шахрайських дій не буде можливим.

Тож детальніше зупинимося на основних напрямках протидії фінансовому шахрайству у контексті найбільш поширених його різновидів, що мають місце в Україні.

Насамперед слід акцентувати, що в сучасних умовах фінансове шахрайство вочевидь є суттєвою загрозою для вітчизняного бізнесу, яка не піддається ані чіткому прогнозуванню, ані повному усуненню. Проте варто зазначити, що на практиці все ж існують відповідні інструменти, що дають змогу мінімізувати ризики, пов'язані із реалізацією тих чи інших шахрайських дій.

Не секрет, що у сучасних реаліях цифрові технології, котрі нині охоплюють практично усі аспекти життєдіяльності будь-якої компанії, створюють для них і нові загрози та виклики й нерідко можуть використовуватися для реалізації різного роду шахрайських схем, серед яких кібератаки, корпоративне шпигунство та багато інших. Однак переконані, що правильно та оптимально використовувані сучасні технології можуть стати і вагомим інструментом для захисту держави, вітчизняних організацій і українських громадян від шахрайських посягань. Адже, як свідчать результати Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства

2018 року, «49% українських респондентів вважають, що технології дозволяють їхнім організаціям забезпечувати постійний моніторинг у режимі реального часу, а 51% переконані, що технології надають їхнім організаціям інформацію, яка дозволяє вживати оперативних заходів для протидії економічним злочинам та/або шахрайству» [45, с. 11] (хоча заради справедливості зазначимо, що коли йдеться про застосування новітніх технологій протидії фінансовому шахрайству, то українські організації у цьому аспекті значно відстають від решти країн світу).

Так, більшість українських компаній не проводить профілактичних заходів щодо ймовірного шахрайства, а лише реагують або здійснюють захист, коли факт шахрайства стосовно них уже вчинено. Зокрема, «лише 40% опитаних організацій в Україні проводили загальну оцінку ризиків шахрайства впродовж 2016-2018 років (рис. 3.1), а кожна п'ята організація (17%) взагалі не здійснювала такої оцінки» [45].

Протягом останніх двох років, чи проводилась у Вашій організації оцінка ризиків у будь-якому з наступних напрямків?

Рис. 3.1. Стан оцінювання ризиків ймовірного шахрайства організаціями в Україні та світі у 2016-2018 рр., % [45].

І хоча вітчизняні компанії з побоюванням ставляться до потенційних кіберзлочинів («16% українських респондентів не лише очікують кібератаки на їхні організації» [45, с. 13], але й переконані, що такі атаки будуть найбільш значними для їхніх компаній з точки зору фінансових збитків), все ж більшість українських організацій не лише недостатньо підготовлені до ймовірних кібератак, але й не усвідомлюють до кінця ризиків, на які вони наражаються (зокрема, «лише кожна третя організація в Україні (31%) має повністю функціонуючу програму кібербезпеки для захисту від наявних і потенційних ризиків та план заходів із реагування на них» [45, с. 13]).

Тому вкрай необхідним на сучасному етапі вважаємо «розроблення спеціального програмного забезпечення, яке б дозволило автоматизувати та максимально пришвидшити процес ідентифікації ризиків фінансового шахрайства і визначати оптимальні алгоритми дій ризик-менеджерів в українських компаніях» [120, с. 189].

У зазначеному контексті варто наголосити, що, на жаль, традиційною в Україні вже стала практика, коли постраждалі від кіберзлочинів організації не поспішають повідомляти державні чи правоохоронні органи про інциденти кібератак (28% вітчизняних компаній відповіли, що вони мало ймовірно або «навряд чи будуть повідомляти про такі факти державним або правоохоронним органам (порівняно з 12% респондентів у світі)» [45, с. 13]). Відтак, на наш погляд, з метою уникнення такої ситуації необхідно на рівні держави відновити довіру українських громадян та бізнесу до діяльності таких органів задля встановлення відкритості й партнерських стосунків між ними та інформування громадськості про найбільш поширені випадки шахрайства у вітчизняних організаціях.

Оскільки сьогодні жертвою корпоративного шахрайства може стати будь-яка організація, незалежно від виду діяльності та країни розміщення, а також зважаючи на інтернаціональність і багатоваріантність способів вчинення шахрайських дій, є цілком очевидним, що вжиття заходів стосовно

запобігання фінансовому шахрайству в сучасних умовах має стати одним із наріжних завдань власників будь-якого бізнесу.

Вважаємо, що систему заходів щодо захисту від ймовірних шахрайських дій слід впроваджувати за трьома основними напрямками: мінімізація причин фінансового шахрайства («мотивація» у «піраміді фінансового шахрайства»), мінімізація умов для вчинення такого шахрайства («можливість» у «піраміді фінансового шахрайства») та унеможливлення раціонального обґрунтування шахрайських діянь («виправдання» у «піраміді фінансового шахрайства»).

Стосовно мінімізації причин корпоративного фінансового шахрайства (мотивація у «піраміді фінансового шахрайства») зазначимо, що у цьому контексті насамперед слід:

підвищувати фінансову мотивацію співробітників та підтримувати належний рівень їхньої оплати праці (проте зазначимо, що аналізуючи причини, які змушують співробітників здійснювати шахрайські дії, не варто переоцінювати суто фінансові аспекти, адже, на нашу думку, страх та відчуття сорому за недобросовісну поведінку у цій справі теж є вагомими);

сформувати вкрай негативне ставлення до неетичної професійної поведінки недоброчесних співробітників як потенційного мотиватора шахрайських дій («якщо іншим це вдається, то чому б не спробувати і мені?»). Так, результати дослідження економічних злочинів та шахрайства свідчать, що 17% організацій в Україні страждають від шахрайства, пов'язаного саме з неетичною професійною поведінкою [45, с. 14];

викорінювати схеми непрозорого обліку і звітності та ймовірних фінансових маніпуляцій у компанії (підписання чистих бланків організації «на всяк випадок» тощо).

Проте, на наше тверде переконання, в сучасних умовах українським організаціям необхідно передусім максимально зосередити зусилля, спрямовані на боротьбу із фінансовим шахрайством, саме на усуненні можливостей для вчинення шахрайських дій.

Загалом серед найбільш поширених та найбільш ефективних форм запобігання і протидії шахрайським діям в українських компаніях експерти виокремлюють: системи внутрішнього контролю щодо запобігання шахрайству серед персоналу організації та внутрішній аудит фінансової звітності, наголошуючи при цьому, що власниками бізнесу нині явно недооцінюються «зовнішні форми контролю (зовнішній аудит, залучення зовнішніх консультантів для проведення незалежних розслідувань); скажімо, досвід залучення зовнішніх консультантів для незалежних розслідувань мають лише 10% українських організацій» [128].

Стосовно використання першої з форм запобігання та протидії шахрайським діям (система внутрішнього контролю) зазначимо, що її використовує практично кожна третя українська організація [45, с. 15]. Однак тут варто акцентувати, що застосування механізмів внутрішнього контролю в компанії (які самі по собі автоматично не здатні виявляти абсолютно усі факти шахрайства) слід обов'язково поєднувати із контролем за дотриманням цих норм безпосередньо керівництвом компанії, оскільки частими є випадки обходу механізмів внутрішнього контролю саме з боку топ-менеджменту, який може бути у змові із не зовсім «чистими на руку» співробітниками (так, з-поміж шахрайств, скоєних співробітниками вітчизняних організацій, частка шахрайств, вчинених їхнім вищим керівництвом, упродовж останніх двох років «різко зростає – з 27% у 2016 році до 55% у 2018 році» [45, с. 15]).

Стосовно застосування іншої форми запобігання шахрайським діям (аудит фінансової звітності) відмітимо, що тут насамперед необхідно запроваджувати «такий внутрішній контроль, який гарантуватиме надійність фінансової звітності, результативність і ефективність операцій, а також їх відповідність законам та нормативно-правовим документам» [167, с. 87]. Для цього в організації має бути розроблена ефективна система управління ризиками, що можуть спричинити істотні викривлення/перекручення у фінансовій звітності, із застосуванням «ризикоорієнтованого підходу до виявлення та встановлення підозрілих трансакцій і операцій, який полягає у

зборі інформації, ідентифікації та оцінці ризиків і подальшому реагуванні на результати цієї оцінки» [167, с. 87].

На жаль, змушені констатувати, що інститут цивільно-правової відповідальності за неналежний бухгалтерський облік та недостовірну фінансову звітність в Україні на сьогоднішній день практично не розвинений, що, на наш погляд, насамперед спричинено не стільки недосконалістю чинного законодавства, скільки відсутністю культури формування і використання фінансової звітності для прийняття економічних рішень. В Україні така культура лише починає формуватися [251].

Загалом задля мінімізації умов вчинення корпоративного фінансового шахрайства («можливість» у «піраміді шахрайства») вважаємо за необхідне:

– створити ефективну систему внутрішнього контролю, що сприятиме профілактиці і виявленню фактів зловживань та формуванню у співробітників компанії усвідомлення того, що їхні дії можуть бути перевірені в будь-який час. Служби внутрішнього аудиту та/або безпеки компанії проводять ретельне розслідування причин і способів зловживання, координують проведення розслідування, визначають необхідність вчинення тих чи інших дій, а також відповідають за вибір методів та визначення масштабів розслідування з наступним оприлюдненням результатів розслідування у відповідному інформаційному листі. При цьому додатково серед напрямів діяльності зазначеного підрозділу виокремимо: надання необхідної консультаційної підтримки керівництву організації на стадії формування і впровадження окремих норм, правил і стандартів контрольних процедур; формування рекомендацій стосовно посилення контрольних заходів з метою попередження випадків фінансового шахрайства і доведення наявної інформації до вищого керівництва організації;

– проводити політику «відкритих дверей» або «гарячої лінії» паралельно із запровадженням спеціальних програм, які забезпечуватимуть збір та аналіз наявних сигналів і повідомлень щодо ймовірних шахрайських дій та заохочуватимуть передачу співробітниками відомостей про здійснення в

компанії таких зловживань. При цьому керівництво організації має забезпечити формування у колективі атмосфери, при якій співробітники розумітимуть невідворотність наслідків для них у випадку будь-яких шахрайських діянь. Доцільним у зазначеному контексті вважаємо також проходження спеціального тренінгу із розпізнавання найтипівіших і найважливіших симптомів фінансового шахрайства;

– перевіряти персонал на предмет наявності ознак, які свідчать про різку зміну способу і стилю життя співробітників компанії, абсолютно непорівнянних із можливостями їхніх законних доходів, що дозволить виявляти шахрайські дії на ранній стадії їх вчинення;

– з метою зниження корупційних ризиків в організаціях доцільно впроваджувати інноваційну кадрову політику з добре продуманою системою мотивації персоналу та орієнтацією на відповідну зміну лояльного до корупційних діянь сучасного українського менталітету;

– здійснювати періодичні (принаймні піврічні або хоча б річні) форензик-аудити – незалежні фінансові розслідування за такими напрямками: «судовий облік (forensic accounting); аудит шахрайства (fraud audit) та ризик-менеджмент у сфері шахрайства (fraud risk management); пошук і повернення активів (asset tracking and recovery); ІТ-форензик (IT-forensic); виявлення та запобігання легалізації злочинних доходів (money laundering detection and prevention)» [68, с. 25], які проводять аудиторські, консалтингові та аутсорсингові фірми як усередині компанії, так і за її межами з метою виявлення фінансових ризиків чи доказових фактів стосовно шахрайської діяльності з боку працівників, що дає можливість відслідковувати переміщення фінансових ресурсів у компанії (принагідно зазначимо, що хоча, згідно чинного законодавства України, наразі доказової сили в суді форензик не має, проте його результати можна легалізовувати через покази свідків, здійснення бухгалтерських експертиз та інші наявні на сьогодні організаційно-правові та економічні механізми). Оскільки послуга форензик передбачає участь фахівців з різних спеціальностей (бухгалтерів, аудиторів,

спеціалістів із фінансових розслідувань, експертів у сфері інформаційних технологій, структурного аналізу і математичного моделювання, юристів тощо), то у зазначеному контексті надзвичайно важливим вважаємо здійснення системної підготовки відповідних фахівців у закладах вищої освіти України з видачею професійного сертифікату, що підтверджуватиме рівень їхніх фахових компетентностей;

- проводити постійний моніторинг операційного середовища в компанії та періодично відслідковувати дії її співробітників (у тому числі і топ-менеджменту) з перспективою подальшої ротації кадрів;

- по можливості мінімізувати готівкові платежі в організації;

- залучати зовнішніх фахівців у сфері протидії фінансовому шахрайству, адже переконані, що саме незаангажований погляд стороннього фахівця наявну в організації систему контролю за бізнес-процесами сприятиме формуванню якісних превентивних механізмів протидії шахрайським схемам;

- створити ефективну систему відповідальності співробітників компанії через трудовий і колективний договори та правила внутрішнього трудового розпорядку в організації;

- запровадити матеріальну відповідальність усього колективу за зловживання окремого працівника.

Для ефективної протидії ситуації, коли співробітники виправдовують для себе вчинене ними шахрайство («виправдання» у «піраміді фінансового шахрайства»), на нашу думку, варто насамперед зосередити зусилля на формуванні сприятливого середовища, яке позитивно впливатиме на їхню поведінку, а саме корпоративній культурі. Для цього доцільним вважаємо проведення опитувань, створення фокус-груп, поглиблені інтерв'ю із співробітниками, їх безперервне навчання та розвиток компетенцій тощо. Адже коли працівники чітко розуміють, що саме є неприйнятним і чому, то їм, звичайно ж, буде набагато важче виправдовувати для себе шахрайські дії.

Нині у світовій практиці надзвичайно популярними є новаторські підходи до попередження фінансового шахрайства через програми «комплаєнс» (здебільшого у великих компаніях), що в широкому розумінні охоплюють політику корпоративної етики, повідомлення про порушення, збереження конфіденційності даних, врегулювання конфлікту інтересів тощо. Відтак переконані, що правильно побудована та ефективно функціонуюча система комплаєнсу дасть можливість українським компаніям не лише відповідати міжнародним стандартам корпоративного управління, але й мінімізувати ймовірні ризики фінансового шахрайства.

Однак, як свідчить статистика, українські організації, на превеликий жаль, все частіше скорочують власні інвестиції у розвиток етики та комплаєнсу. Так, частка респондентів Всесвітнього дослідження економічних злочинів та шахрайства 2018 року, які відповіли, що мають офіційну програму професійної етики та комплаєнс, зменшилася «з 75% у 2016 році до 59% у 2018 році» [45, с. 15]. Водночас лише близько 40% українських компаній, де впроваджена така програма, відповіли, що вона містить відповідні заходи для протидії шахрайству загалом.

Відтак вважаємо, що у завершеному вигляді система протидії фінансовому шахрайству в організаціях має включати в себе сукупність тісно взаємодіючих між собою контрольних підрозділів, до якої входять: підрозділ внутрішнього аудиту, служба безпеки, підрозділ комплаєнсу та юридичний відділ, адже, на наше тверде переконання, кожна із вищенаведених складових системи протидії фінансовому шахрайству є вкрай необхідною, виконуючи свою специфічну функцію. Так, підрозділ комплаєнс, будучи свого роду системою раннього попередження шахрайства, виявляє ризик-індикатори, які сигналізують про порушення в тому чи іншому бізнес-процесі. За наявності в таких порушеннях ознак фінансового шахрайства, одразу ж залучається служба внутрішнього аудиту, яка поглиблено розслідує стан справ у бізнес-процесах, де були зафіксовані такі порушення. Якщо ж при проведенні аудиту підозри підтверджуються, то до процесу залучають службу безпеки

компанії. При цьому працівники юридичного відділу можуть підключатися на будь-якому з етапів протидії фінансовому шахрайству для юридичного забезпечення доказової сили зібраних у ході розслідування та безпосередньо у суді доказів [326, с. 75].

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що з метою формування ефективної політики протидії корпоративному фінансовому шахрайству доцільним є проведення таких основних заходів:

- формування та оприлюднення чіткої і відкритої програми протидії фінансовому шахрайству в організації, оскільки переконані, що на сьогодні не існує більш ефективного інструменту, ніж створювана і підтримувана на усіх рівнях нетерпимість до фактів корпоративного фінансового шахрайства;

- постійна ротація окремих категорій співробітників, адже можливість тривалий час перебувати на одній посаді сприяє налагодженню довірчих відносини із певним контрагентами організації, а відтак і збільшує ризики ймовірних шахрайських дій;

- формування власної методики стосовно каналів отримання інформації щодо ймовірних махінацій. У цьому контексті досить ефективними можуть бути неформальні бесіди із співробітниками, анонімне опитування, запровадження «гарячої лінії» як за допомогою електронної поштової скриньки, так і веб-ресурсів у мережі Інтернет чи звичайної паперової скриньки для пошти;

- використання усіх можливих правових інструментів (укладання трудових договорів, договорів про конфіденційність і матеріальну відповідальність, трудових контрактів та статутних документів, кодексів корпоративної етики тощо) для документування і чітко врегулювати питань, пов'язаних із запобіганням фінансовому шахрайству в організаціях;

- розроблення чіткої та прозорої політики санкцій за вчинення шахрайських дій (скажімо, розголошення фактів шахрайства серед інших співробітників, доведення справи до суду тощо), які можуть бути

виправданими як з економічної точки зору, так і ментально стимулювати працівників до належної етичної поведінки.

При цьому варто наголосити, що вищенаведені заходи матимуть позитивний ефект не лише для фінансового стану компанії, але і для її репутації на ринку [21].

У контексті реалізації державної політики протидії фінансовому шахрайству надзвичайно актуальним у сучасних умовах є вжиття заходів щодо запобігання шахрайським діям і на фінансовому ринку України.

На нашу думку, першочерговим кроком у цій сфері має стати створення єдиної інформаційної бази щодо випадків шахрайства на фінансовому ринку України. Адже не секрет, що «обмін інформацією стосовно підозрілих випадків та проведення спільних розслідувань є доволі ефективними засобами боротьби із посяганнями на кошти фінансових установ» [259, с. 59]. Однак при цьому варто враховувати той факт, що, ймовірно, не усі фінансові установи прагнуть брати участь у створенні таких баз даних, зважаючи на побоювання втрати клієнта через поширення інформації про нього. Проте переконані, що керівництво таких установ має зважити усі «за» і «проти» такого кроку та прийняти усвідомлене рішення, беручи до уваги ймовірні втрати від зреалізованих шахрайських схем.

Вважаємо, що формування єдиної інформаційної бази стосовно реальних та потенційно можливих шахрайських дій на фінансовому ринку України доцільно закріпити за проанонсованим раніше Бюро фінансових розслідувань або ж Бюро економічної безпеки, до основних завдань котрого слід віднести: моніторинг та ведення бази даних стосовно наявних випадків із ознаками фінансового шахрайства; моніторинг законодавства і судової практики та популяризація навчально-методичної й інформаційної літератури щодо протидії шахрайству; перевірка на ймовірне шахрайство підозрілих випадків разом із усіма зацікавленими сторонами; обов'язкове оприлюднення інформації про роботу Бюро фінансових розслідувань на офіційному сайті та в соціальних мережах з метою ознайомлення

громадськості із основними напрямками щодо запобігання і протидії цьому негативному явищу (адже переконані, що саме бездіяльність держави у цій сфері провокуватиме інформаційну асиметрію та подальше поширення шахрайських схем на теренах України).

При цьому важливо наголосити, що пріоритетними у зазначеному контексті мають стати саме «дії на випередження (тобто профілактика шахрайства шляхом усебічного інформування користувачів фінансового ринку про можливі шахрайські схеми) і підвищення загального рівня фінансової грамотності населення» [368, с. 771] та рівня ощадно-інвестиційної культури наших співвітчизників.

Важливим, на нашу думку, також є системний і постійний контроль засобів комунікації, за допомогою яких здійснюються фінансові операції та документообіг на фінансовому ринку України; уніфікація стандартів документації і процедур насамперед через «запровадження Міжнародних стандартів фінансової звітності та створення єдиної інформаційної системи даних для формування статистичної, регуляторної і фіскальної звітності» [368, с. 770]; підвищення стандартів розкриття інформації в інтересах споживачів фінансових послуг; запровадження належних перевірок наявних і потенційних клієнтів, а також бізнес-проектів, під які надається фінансування; розроблення та постійне оновлення програмного забезпечення, яке б підвищувало інформаційну безпеку фінансових операцій на ринку і максимально звужувало можливості для шахрайських дій.

Упевнені, що ефективній діагностиці та попередженню системних ризиків на фінансовому ринку України сприятиме і «впровадження консолідованого нагляду за фінансовим сектором на основі принципів IOSCO, IAIS, Basel III, Solvency II, EIOPA, BIS» [368, с. 770].

Невідкладної державної уваги, на думку фахівців, потребує і досить поширена в Україні «практика видачі кредитів із використанням надзвичайно високої ставки, що є ні чим іншим, як прямим обманом позичальників, агресивним методом продажів, використанням необізнаності позичальників у

фінансових питаннях та заплутаними договірними умовами» [208]. Відтак, відсутність законодавчого обмеження процентних ставок за кредитами для населення (а звертаються за кредитами насамперед незаможні люди) та дозволена чинним законодавством система заохочення кредитних працівників (яка вимірюється відсотком від суми виданих кредитів), цілком слушно можна вважати «шахрайством, про яке держава поінформована!» [208]. Тож з метою усунення такої ситуації доцільним є встановлення єдиних правил споживчого кредитування для усіх учасників фінансового ринку, з обмеженням при цьому максимальної ставки за кредитами із можливістю (у випадку недотримання встановлених правил кредитування) позбавлення ліцензії недобросовісних кредитних організацій.

Проте слід акцентувати, що які б заходи не застосовувала держава, все ж вона не буде здатною повністю захистити споживачів фінансових послуг від ризику бути втягнутими у різного роду шахрайські схеми, якщо насамперед вони самі не будуть зацікавлені у цьому, адже переконані, що основною причиною поширення фінансового шахрайства є насамперед низький рівень фінансової грамотності населення. Відтак вважаємо, що українці повинні володіти принаймні мінімальними фінансовими знаннями та проявляти належну обачність при виборі об'єктів для вкладення своїх заощаджень, пам'ятаючи про те, що інвестиційні ризики завжди мають бути «розумними». З цією метою доцільним бачиться:

впровадження курсів або занять з фінансової грамотності (бодай факультативних) у закладах освіти України усіх рівнів, державних установах, компаніях, організаціях тощо;

популяризація інформаційно-роз'яснювальних матеріалів у засобах масової інформації у тісній взаємодії із правоохоронними органами та відповідними регуляторами;

розроблення і ухвалення Кодексу стандартів і правил діяльності на фінансовому ринку в межах відповідних асоціацій;

пропаганда основ фінансової грамотності та «здорового способу фінансового мислення» [71, с. 47] як важливої суспільної цінності у сучасних умовах розвитку національної економіки.

Також переконані, що у системі запобігання і протидії фінансовому шахрайству надзвичайно важливу роль має відігравати саме її фінансово-інформаційна складова, оскільки оприлюднення інформації про наявні та потенційно можливі шахрайські схеми у перспективі обмежуватиме обсяги поглинання ними фінансових ресурсів довірливих громадян.

Не секрет, що наявність та активне використання міжнародної комп'ютерної мережі Інтернет, яка є абсолютно відкритим середовищем, що дає можливість її користувачам здійснювати різного роду дії та операції, останнім часом спровокувала появу різноманітних злочинних діянь, у тому числі й пов'язаних із фінансовим шахрайством.

Відтак з метою ефективного об'єднання зусиль щодо протидії фінансовому шахрайству у кіберпросторі серед першочергових заходів виокремимо:

удосконалення та подальший розвиток створеного платформою «Exchange-online» так званого спільного «чорного» списку шахрайських рахунків із детальною інформацією про конкретних злочинців та злочини. Цей список наразі активно поповнюють банки, платіжні веб-сервіси, небанківські організації-учасниці Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем «ЄМА» та онлайн-магазини, що є надзвичайно важливо в сучасних реаліях;

розробку необхідного нормативно-правового та програмного забезпечення для скорочення часу отримання кіберполіцією потрібної від фінансових установ інформації для виявлення та якнайшвидшого блокування рахунку злочинця. Адже, зважаючи на складнощі процедури надання такої інформації для ведення слідства (наявність письмового запиту, листа-відповіді тощо), шахраї мають значно більше шансів не бути спійманими та уникнути покарання (принагідно зазначимо, що наразі на базі платформи

«Exchange-online» уже апробована та знаходиться на стадії пілотної експлуатації нова система CrimeCheck, яка допомагає скоротити час взаємодії кіберполіції і банків у цій важливій справі);

формування та активацію інформаційної бази знань щодо найважливіших і найтипівіших маркерів сучасних кіберзлочинів, у тому числі пов'язаних і з фінансовим шахрайством. Адже не секрет, що недостатні знання стосовно механізмів та видів наявних і потенційних кіберзлочинів ускладнюють визначення фінансового шахрайства та розуміння його найвагоміших наслідків, що дає можливість шахраям тривалий час залишатися непокараними. З метою усунення цієї ситуації експерти Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем «ЄМА» розробили веб-додаток Investigate-online – своєрідну онлайн-енциклопедію із детальною довідковою інформацією щодо головних ознак, найбільш поширених схем та потенційних наслідків шахрайства з платіжними картками та банкоматами. Там же планується подати нові алгоритми взаємодії банків і правоохоронних органів для запобігання та розслідування кіберзлочинів. Доступ до енциклопедії наразі мають співробітники кіберполіції і банків, а у найближчому майбутньому доступ до неї також отримають слідчі, співробітники прокуратури та студенти профільних вищих навчальних закладів [280].

Важливо наголосити, що специфіка сучасної кіберзлочинності насамперед полягає у тому, що для боротьби із нею (зокрема і для протидії фінансовому шахрайству, яке вчиняється із використанням відкритих комп'ютерних мереж) вкрай актуальним є міжнародне посилення співпраці у цій сфері. Відтак надзвичайно важливим у нинішніх реаліях має стати поглиблення практичної складової міжнародного співробітництва з питань боротьби з кіберзлочинністю загалом та кібершахрайством зокрема насамперед у частині оперативного обміну наявною інформацією між державами (причому така співпраця має обов'язково передбачати наявність

угод про видачу кібершахраїв та надання відповідної взаємної правової допомоги і консультацій із зазначених питань) [356, с. 94].

Проте слід пам'ятати, що найефективнішим способом боротьби із будь-якими злочинами загалом та фінансовим шахрайством зокрема є їх недопущення і попередження із одночасним моніторингом причин та умов, які сприяють їх вчиненню.

У контексті мінімізації проявів інтернет-шахрайства сьогодні уже звичними стали попередження громадян щодо необхідності виявляти належну обережність і обачність насамперед при наданні стороннім особам будь-якої інформації про паролі доступу до власного інвестиційного рахунку, номери банківських рахунків, номери кредитних карток та іншу конфіденційну інформацію (за винятком ситуацій, коли є абсолютна впевненість у тому, що отримувач такої інформації діє на цілком законних підставах і її розкриття вкрай необхідне для здійснення угоди) [368, с. 770].

Відтак громадянам з метою убезпечення від крадіжки фінансового номера доцільно:

уникати передзвонів на невідомі номери, як би наполегливо вони цього не домагалися, адже така цікавість може дорого коштувати;

у якості фінансового номера, пов'язаного з платіжною картою (рахунком), користуватися окремим номером, відмінним від використовуваного у повсякденному житті;

у жодному разі не «засвічувати» свій фінансовий номер, який використовується для входу в онлайн-банкінг, отримання банківських смс-паролів тощо;

по можливості перевести фінансовий номер на «контракт», оскільки контрактний номер викрасти без відома власника практично неможливо [140].

Для протидії фішингу в мережі Інтернет необхідно: постійно розробляти й удосконалювати новітнє програмне забезпечення та антивірусні програми; створювати системи автентифікації інтернет-адрес для перевірки

відповідності введеної користувачем адреси дійсному серверу; більш широко розповсюджувати інформацію про відомі види Інтернет-шахрайства користувачами Інтернету [266, с. 233].

На сьогодні в Україні існує також гостра необхідність у розробленні ефективних заходів щодо запобігання фінансовому шахрайству в інвестиційно-будівельній сфері. З цією метою вважаємо за доцільне першочергово:

створити міжвідомчу координаційну раду стосовно напрацювання комплексу пропозицій із системного удосконалення законодавчої бази щодо гарантованого захисту прав інвесторів на первинному ринку житла та пропозицій стосовно практичного виконання відповідних правових приписів для органів влади. Такі нескладні і до того ж некоштовні (за умови раціональної організації) заходи сприятимуть покращенню вкрай негативної ситуації, що склалася у вітчизняній будівельній галузі, оскільки інвестори матимуть певні гарантії отримання житла через відповідність умов договору фактичним реаліям; прозорість ринку нерухомості зменшить корупційний ризик будівництва, а отже і ціну на житло, що нині є надзвичайно важливим для пересічних громадян [98, с. 147];

сформувати крос-функціональну команду професіоналів із досвідом фінансово-економічного аналізу та фінансових розслідувань, які, разом із фахівцями інженерно-будівельної галузі та, у випадку виникнення спорів, юридичними консультантами, захищатимуть інтереси вітчизняних інвесторів житла [366].

Необхідно зазначити, що у квітні 2020 року в Україні вступила в силу нова редакція Закону «Про публічні закупівлі» [240], що задекларувала масштабне оновлення процесу публічних закупівель через систему Prozorro. Зокрема, з цього моменту: усі закупівлі від 50 тис грн і до порогової суми відбуватимуться в системі Prozorro та з елементом аукціону; зросла відповідальність за грубі порушення тендерного законодавства, яка поширюватиметься не на закупівельників, а безпосередньо на керівників

установ; з'явилися ефективніші інструменти для закупівель (відтепер бізнес має 24 години, щоб виправити несуттєві помилки в тендерній пропозиції; у замовників є можливість відхилити пропозиції з аномально низькою ціною, якщо її не обґрунтують; запрацював Prozorro Market – онлайн-магазин, де в кілька кліків можна придбати невеликі партії найбільш ходових для держзамовників товарів); бізнесу повертається плата за задоволену скаргу, а для замовників працюють додаткові запобіжники від тендерного тролінгу та штучного блокування процедур; розпочався процес професіоналізації публічних закупівель завдяки поступовому переходу з тендерних комітетів до уповноважених осіб [254].

Однак, незважаючи на певні новації, система публічних закупівель в Україні все ще потребує подальшого удосконалення, зокрема у контексті:

прийняття рішень під час розгляду Антимонопольним комітетом України скарг шляхом запровадження єдиних підходів до вирішення питань, що стосуються найбільш поширених порушень, які оскаржуються;

демонополізації ринку електронних майданчиків у сфері публічних закупівель;

формування ефективного механізму взаємодії контролюючих органів у сфері публічних закупівель з метою протидії шахрайським діянням у цій підгалузі фінансових відносин;

запровадження електронної системи обміну інформацією у сфері публічних закупівель для ефективнішої організації системи фінансового контролю.

Досить великі надії на покращення ситуації у сфері боротьби із шахрайством з фінансовими ресурсами держави вітчизняні науковці та практики покладають на задеклароване створення Бюро фінансових розслідувань – « нової цивільної служби, відповідальної за розслідування фінансових злочинів проти держави для заміни нинішньої податкової міліції та консолідації всіх повноважень із боротьби з фінансовими злочинами проти держави в одному агентстві » [232] або ж (у новій редакції) Бюро економічної

безпеки. Передбачається, що цей орган посяде проміжне місце між нинішніми службами державного фінансового контролю і правоохоронними органами, адже його фахівці поєднуюватимуть у собі, з одного боку, спеціалізовані фінансові знання та напрацьовані роками в державних фінансових контролюючих органах методи документування фінансових порушень, а з іншого боку — оперативність в організації контрольної роботи, притаманну правоохоронцям. Законодавець переконаний, що «прийняття Закону призведе до більш ефективної діяльності правоохоронних органів у сфері формування та використання фінансових ресурсів держави та її економічної безпеки, і як наслідок, зменшення тіньового бізнесу в Україні та збільшення податкових надходжень, оптимізації правоохоронних органів» [232].

Принагідно відмітимо, що у зазначеному контексті досить слушною є пропозиція стосовно «диференціації кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 Кримінального кодексу України) з виокремленням «надання завідомо неправдивої інформації банкам або іншим кредиторам із метою одержання кредитів (частина 1), органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування або Національному банку України з метою отримання державних фінансових ресурсів, які надаються на умовах повернення, а також субсидій, субвенцій або дотацій (частина 2) та для отримання пільг щодо податків (частина 3)» [337, с. 12]. Водночас переконані, що задля більш жорсткої протидії незаконному заволодінню бюджетними коштами необхідно «розкрадання бюджетних коштів» винести в окрему норму Кримінального кодексу України (ст. 191–1) або ж до чинної редакції ч. 3 ст. 191 Кримінального кодексу України додати, як кваліфікуючу обставину, «вчинення посягань на кошти державного або місцевих бюджетів» (що безпосередньо належатиме до компетенції проанансованого раніше Бюро економічної безпеки).

Варто також акцентувати, що надзвичайно гострою в Україні продовжує залишатися проблема фінансових пірамід або так званих «неконтрольованих інвестиційних схем» чи «скам-проектів», які набувають стрімкого поширення у нинішніх вітчизняних реаліях. Тож з метою протидії масштабуванню різного роду пірамідальних схем необхідним є вжиття таких заходів [182, с. 125]:

- превентивне дослідження ринку, що дає можливість попереджати виникнення пірамідальних схем, та виявлення (шляхом постійного моніторингу інтернет-середовища) суб'єктів, які надають фінансові послуги без відповідної ліцензії;

- посилення контролю за видачею ліцензій і нагляду за подальшою діяльністю суб'єктів надання фінансових послуг (у тому числі тих, які діють в інтернет-просторі);

- встановлення більш жорстких вимог до реклами фінансових послуг та заборони реклами структур які у своїй діяльності використовують пірамідальні схеми;

- постійне вжиття заходів, направлених на підвищення фінансової грамотності населення та його убезпечення від вкладення коштів у відповідні компанії, зокрема шляхом ведення пропаганди, спрямованої на розкриття сутності пірамідальних схем;

- законодавче закріплення статусу споживачів фінансових послуг тощо.

У зазначеному контексті варто наголосити, що «у зв'язку з недосконалістю вітчизняного законодавства організатори та безпосередні учасники пірамідальних схем зазвичай уникають будь-якої відповідальності в Україні, адже у державних органів надто обмеженими є можливості щодо запобігання і протидії таким злочинам. Однією з причин вищезначеної ситуації (окрім, звичайно, недосконалості чинного законодавства) також є й те, що «пірамідальні» компанії нерідко «реєструються в інших країнах і через відсутність належної взаємодії з фінансовими та правоохоронними органами відповідних держав ймовірність ідентифікації шахраїв та повернення коштів

до України є надзвичайно низькою» [268]. Відтак вкрай необхідним у цьому напрямку є усунення наведених вище недоліків і виявлення та жорстке обмеження в українському законодавстві такого різновиду фінансового шахрайства як фінансові піраміди.

Відчизняні учені з метою ідентифікації пірамідальних схем пропонують здійснювати математичне моделювання функціонування фінансових пірамід і подальший статистико-математичний аналіз їхньої діяльності, що дозволить за зовнішніми ознаками визначити, якою мірою ту чи іншу організацію слід вважати фінансовою пірамідою. Скажімо, науковці [124] радять використовувати так звані «коефіцієнти пірамідальності» (формула 3.1) за певний період часу:

$$K_{\text{пірам}} = \max \left(\frac{\text{Днов}}{\text{Двир} + \text{Днов}}, \left(\frac{\text{Вст}}{\text{Ввир} + \text{Вст}} \right) \right), \quad (3.1)$$

де Днов – дохід, отриманий за рахунок внесків нових членів;

Двир – дохід, отриманий від «виробничої» діяльності;

Вст – витрати на обслуговування старих клієнтів;

Ввир – «виробничі» витрати.

Тобто, чим більше коефіцієнт наблизиться до 1, тим чіткіше у діяльності такої організації проявлятимуться ознаки фінансової піраміди.

Інші учені рекомендують використовувати так звану «модель функціонування фінансової піраміди, яка дає змогу розділити час її існування на дискретні періоди» [226, с. 104-105]. Так, О. Підхомний стверджує, що «на основі порівняно невеликого числа формул шляхом ітерацій можна розраховувати динаміку низки взаємопов'язаних показників, що стосуються фінансової піраміди: заощадження, обсяг ресурсів фінансової піраміди, дохід її організаторів тощо» [226, с. 104]. Водночас науковець наголошує, що при цьому можна використовувати як детермінований варіант моделі, так і враховувати чинник випадковості. З метою онаочнення реалізації своєї моделі у програмі Microsoft Excel О. Підхомний наводить відповідні графіки, наголошуючи, що «модель базується на припущенні, що, залежно від рівня атакуючого потенціалу фінансової піраміди, до неї залучається деяка частка наявних в економіці заощаджень. Рівень атакуючого потенціалу залежить від

характеру рекламування фінансової піраміди, рівня конкуренції за гроші населення між різними фінансовими пірамідами, стійкості людей проти відповідного маніпулятивного впливу. Ідеї вкладень у фінансову піраміду поширюються подібно до інновацій або медіавірусів, тому тут досить доречно використовувати S-подібну логістичну криву» [226, с. 104-105].

Сподіватимемося, що вітчизняні високопосадовці дослухаються до рекомендацій фахівців і, зрештою, сформулюють ефективний механізм запобігання діяльності фінансових пірамід, здатний забезпечити збереження заощаджень, які в цей складний час ще залишилися у пересічних громадян.

Відтак, зважаючи на домінуючу роль держави у процесі попередження і мінімізації фінансового шахрайства та враховуючи те, що це явище має під собою певне підґрунтя (економічне, психологічне, правове), провокується певними причинами та має відповідні передумови («піраміда фінансового шахрайства»), ознаки (обман та зловживання довірою, навмисність дій, висока інтелектуальна складова таких злочинів, добровільна передача жертвою своєї власності або права на неї шахраям), спричиняє низку негативних наслідків (втрата заощаджень громадян, доходів бюджету та ресурсів компаній), які можна розрахувати на основі кількісної (економіко-математичні методи і моделювання) та якісної (репутація, інвестиційна привабливість, атмосфера в колективі) оцінок, а також беручи до уваги види і типи фінансового шахрайства, способи й інструменти реалізації шахрайських дій (детально описані у підрозділі 1.3), методи ідентифікації і прогнозування ймовірних шахрайських дій (економіко-математичні, аналітичні, психофізичні), способи виявлення (підказка/натяк, зовнішній і внутрішній аудити, експертиза документів, ІТ-контроль тощо) та методи попередження і мінімізації фінансового шахрайства (інституційно-організаційні, фінансово-економічні, нормативно-правові, адміністративні, програмно-технічні, інформаційно-освітні, морально-етичні (вплив суспільної думки)), побудуємо теоретико-концептуальну модель реалізації державної політики у сфері попередження і мінімізації фінансового шахрайства в Україні (рис. 3.2).

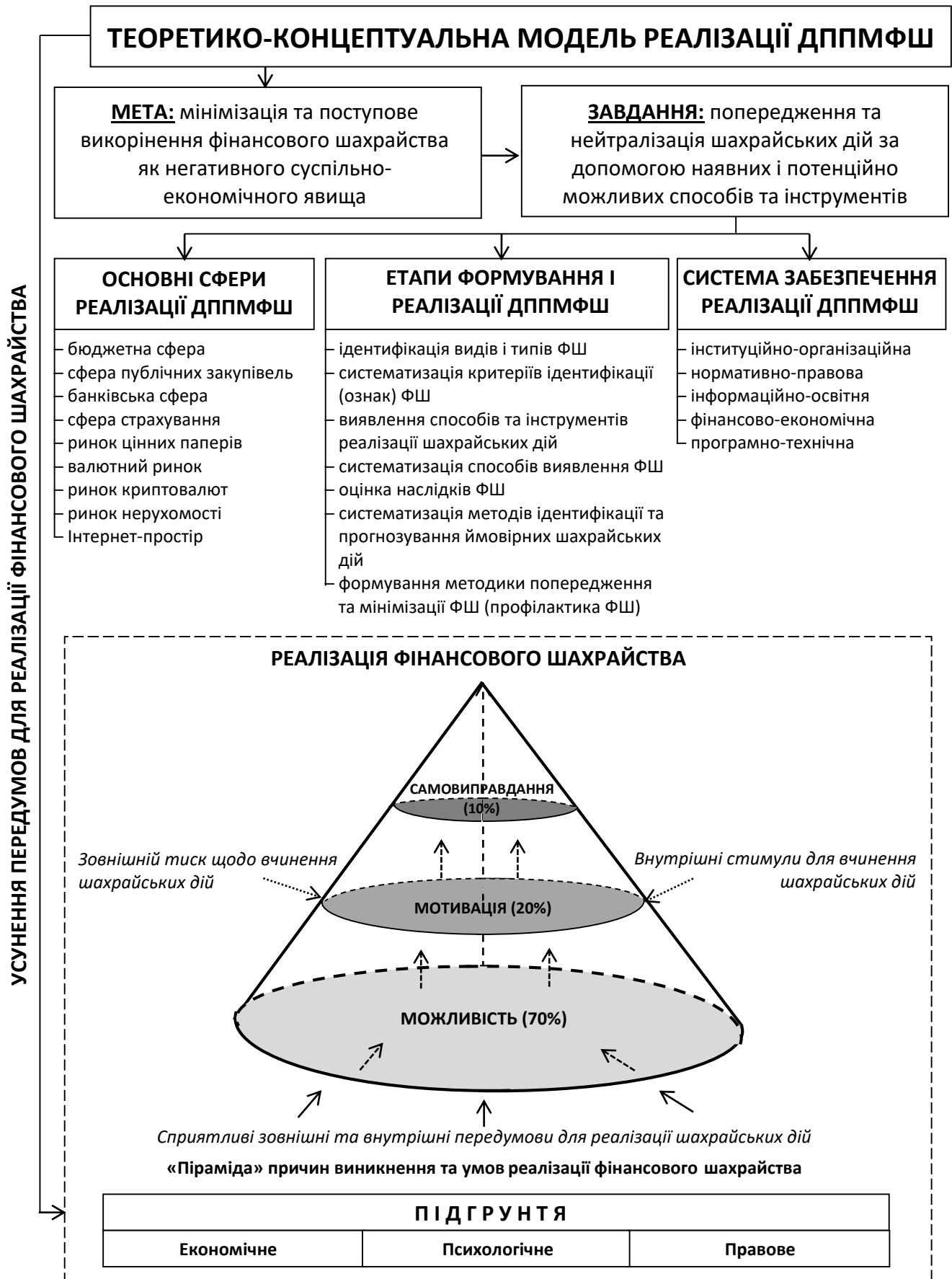

Рис. 3.2. Теоретико-концептуальна модель реалізації державної політики у сфері попередження і мінімізації фінансового шахрайства (ДППМФШ)*

Принагідно зазначимо, що оскільки фінансова злочинність (у тому числі і пов'язана з фінансовим шахрайством) у сучасних умовах все частіше виходить за межі національних кордонів, то і протидіяти їй стає дедалі важче. Відтак переконані, що боротьба із такими злочинами має стати міждержавною справою, тим паче що фінансове шахрайство здійснюється переважно організованими (у тому числі і наднаціональними) злочинними угрупованнями. У зв'язку з цим, на думку Т. Мудряк, «необхідно створити окремі регіональні структури для організації протидії фінансовому шахрайству. Для ефективної їх роботи необхідно створити єдину базу даних осіб, які вчинили або схильні вчинити кримінальні правопорушення у фінансовій сфері» [189, с. 167]. При цьому у процесі протидії фінансовому шахрайству слід враховувати вплив доволі суперечливих факторів: збереження державного суверенітету й неприпустимість втручання у внутрішні справи держав; неминуче самообмеження суверенітету держав при компромісних домовленостях і угодах; дотримання основних прав і свобод громадян, що гарантуються міжнародними правовими актами [189, с. 170].

Насамкінець акцентуємо, що загальна спрямованість протидії шахрайству має бути зорієнтована передусім на його профілактику, тобто усунення потенційних можливостей для вчинення шахрайських дій, адже набагато ефективніше попередити злочин, аніж його виявляти та знешкоджувати негативні наслідки. Саме цю обставину слід брати до уваги при формуванні програм щодо протидії фінансовому шахрайству. А система заходів такої протидії має бути максимально науково обґрунтованою та практично вивіреною, а також вирізнятися комплексністю підходів і реальною взаємодією усієї системи фінансових та правоохоронних органів з обов'язковим залученням громадянського суспільства до цих процесів. При цьому надзвичайно важливо, щоб така програма не була лише відповіддю на шахрайські посягання, а мала чітко виражений попереджувальний вплив та була зорієнтованою на викорінення можливостей для вчинення різного роду шахрайських посягань.

Висновки до розділу 3

На основі вищевикладеного зроблено такі висновки.

1. Дослідження зарубіжного досвіду протидії фінансовому шахрайству довело, що кожна цивілізована країна світу намагається максимально захистити власну фінансову систему від злочинних (у тому числі і шахрайських) посягань. Причому у реалізації такого прагнення дієвими інструментами, що набувають істотного превентивного і компенсаційного значення, є передусім заходи економічного, правового та морально-психологічного характеру.

2. Для виявлення і протидії корпоративним шахрайствам у зарубіжній практиці використовують такі найбільш поширені інструменти: compliance (сукупність законодавчих норм, внутрішніх політик і регламентів компанії, яких повинен дотримуватися кожен співробітник, причому у розвинених країнах світу наявність у компанії системи комплаєнс контролюється на рівні держави); щорічний аудит фінансової звітності (процедура, що дозволяє упевнитися в прозорості, достовірності та повноті відображених у бухгалтерському обліку операцій, а також зіставити їх з первинними документами); whistle blowing system (WBS) (система зворотного зв'язку, що дає можливість за допомогою людей, які працюють на підприємстві, ідентифікувати шахрайські дії з боку третіх осіб); in-house інструменти (наявність у компанії зовнішнього фінансового контролера, підпорядкованого безпосередньо акціонеру або власнику, який є максимально незаангажованим, а значить ефективнішим, ніж корпоративні структури). Світовий досвід доводить, що найкраще вищенаведені методики працюють за умови їх комплексного і регулярного застосування.

3. Соціально-економічна та політична нестабільність формують сприятливе підґрунтя для поширення проявів шахрайських схем на теренах України. Нині фінансове шахрайство є суттєвою загрозою зокрема і для вітчизняного бізнесу. Наголошено, що у сучасних реаліях цифрові технології

створюють для компаній і нові загрози та виклики й нерідко можуть використовуватися для реалізації різного роду шахрайських схем, серед яких кібератаки, корпоративне шпигунство та багато інших. Однак сучасні технології можуть стати і вагомим інструментом для захисту вітчизняних організацій, держави і громадян від шахрайських посягань. Тому вкрай необхідним визнано розроблення спеціального програмного забезпечення, яке б дозволило максимально пришвидшити процес ідентифікації ризиків фінансового шахрайства і визначати оптимальні алгоритми дій ризик-менеджерів в українських компаніях.

4. У контексті реалізації державної політики протидії фінансовому шахрайству надзвичайно актуальним у нинішніх умовах є вжиття заходів щодо запобігання шахрайським діям і на фінансовому ринку України. Першочерговим кроком у цій сфері має стати створення єдиної інформаційної бази щодо випадків шахрайства на фінансовому ринку України. Причому формування єдиної інформаційної бази стосовно реальних та потенційно можливих шахрайських дій на фінансовому ринку України доцільно закріпити за проанонсованим раніше Бюро фінансових розслідувань (в останній редакції – Бюро економічної безпеки), до основних завдань котрого слід віднести: моніторинг та ведення бази даних стосовно наявних випадків із ознаками фінансового шахрайства; моніторинг законодавства і судової практики та популяризація навчально-методичної й інформаційної літератури щодо протидії шахрайству; перевірка на ймовірне шахрайство підозрілих випадків разом із усіма зацікавленими сторонами; обов'язкове оприлюднення інформації про роботу Бюро на офіційному сайті та в соціальних мережах з метою ознайомлення громадськості із основними напрямками щодо запобігання і протидії цьому негативному явищу.

5. Сьогодні в Україні існує також гостра необхідність у розробленні ефективних заходів щодо запобігання фінансовому шахрайству в інвестиційно-будівельній сфері. З цією метою доцільно: створити міжвідомчу координаційну раду стосовно напрацювання комплексу пропозицій із

системного удосконалення законодавчої бази щодо гарантованого захисту прав інвесторів на первинному ринку житла, а також рекомендацій стосовно практичного виконання відповідних правових приписів для органів влади; сформувати крос-функціональну команду професіоналів із досвідом фінансово-економічного аналізу та фінансових розслідувань, які, разом із фахівцями інженерно-будівельної галузі та, у випадку виникнення спорів, юридичними консультантами, захищатимуть інтереси інвесторів житла.

б. Надзвичайно актуальною в Україні продовжує залишатися проблема фінансових пірамід, які набувають масового поширення в сучасних умовах. Відтак з метою протидії масштабуванню різного роду пірамідальних схем доцільним є вжиття таких заходів: превентивне дослідження ринку, що дає можливість попереджати виникнення пірамідальних схем, та виявлення (шляхом постійного моніторингу інтернет-середовища) суб'єктів, які надають фінансові послуги без відповідної ліцензії; посилення контролю за видачею ліцензій і нагляду за подальшою діяльністю суб'єктів надання фінансових послуг (у тому числі тих, які діють в інтернет-просторі); встановлення більш жорстких вимог до реклами фінансових послуг та заборони реклами структур, які у своїй діяльності використовують пірамідальні схеми; постійне вжиття заходів, направлених на підвищення фінансової грамотності населення та його убезпечення від вкладення коштів у відповідні компанії, зокрема шляхом ведення пропаганди, спрямованої на розкриття суті пірамідальних схем; законодавче закріплення статусу споживачів фінансових послуг тощо.

Основний зміст розділу викладений у працях автора: [115; 318; 320; 321; 322; 323; 324; 326; 327; 329; 404].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі обґрунтовано теоретико-концептуальні засади фінансового шахрайства як деструктивного економічного феномену, виокремлено критерії ідентифікації та сформовано практичні рекомендації щодо векторів його мінімізації в сучасних умовах. Результати проведеного дослідження дали змогу сформулювати такі висновки і пропозиції науково-теоретичного та прикладного характеру.

1. Нинішня соціально-економічна та політична нестабільність формують сприятливе підґрунтя для поширення різного роду шахрайських схем на теренах України. Однак, незважаючи на величезні негативні суспільно-економічні наслідки, ця проблема залишається однією з найменш досліджених у сучасній фінансовій науці. Натомість у зарубіжних країнах проблема фінансового шахрайства знаходиться у центрі уваги не лише учених-фінансистів, але й службовців відповідних урядових структур. Тож у дисертаційній роботі проблеми фінансового шахрайства досліджувалися насамперед з точки зору економіки та фінансів з одночасним використанням надбань інших наукових напрямів (юриспруденції, соціології, психології тощо). Відтак під фінансовим шахрайством пропоновано розуміти сукупність економічних відносин, які реалізуються юридичними або фізичними особами (як правило, без насильницьких дій) у процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів (доходів) шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем з метою отримання економічної та/або іншої вигоди (особистої, корпоративної чи на користь третіх осіб).

2. Важливим елементом ідентифікації фінансового шахрайства є виявлення основних причин (передумов існування) цього явища, серед яких: можливість, мотивація та самовиправдання шахрайських дій, що відображені у авторській «піраміді» причин виникнення та умов реалізації фінансового шахрайства. Серед усього розмаїття причин фінансового шахрайства виокремлено такі основні їх групи: причини соціально-економічного,

морально-психологічного, нормативно-правового та інфраструктурно-організаційного характеру, а також віктимність (віктимогенність) поведінки українських громадян. У дисертації акцентовано, що фінансове шахрайство чинить негативний вплив на економіку країни, завдаючи їй загалом та добробуту її громадян зокрема багатомільйонних збитків.

3. Зважаючи на те, що прояви шахрайських дій є досить різноманітними й такими, що постійно модифікуються та удосконалюються, у дисертації систематизовано різновиди фінансового шахрайства (залежно від об'єкта шахрайських дій; за сферою реалізації; за способом вчинення; за способом (інструментами) реалізації) та сформовано узагальнену його типологізацію за інституційними секторами економіки й залежно від об'єкта шахрайських дій, що сприятиме виявленню найбільш «чутливих» до фінансового шахрайства секторів національної економіки та визначенню пріоритетних напрямів і конкретних заходів протидії цьому негативному явищу в сучасних реаліях.

4. В умовах стрімкого ускладнення бізнес-процесів та недосконалої структури управління ними однією із надзвичайно гострих і болючих проблем стала проблема активізації проявів корпоративного шахрайства у вітчизняних організаціях. Серед найвагоміших факторів, що «підживлюють» корпоративне фінансове шахрайство, виокремлено: специфіку людської природи, високий рівень корупції і недосконалість судової системи, недостатність фінансової мотивації працівника та його девіантну поведінку, складність фінансово-економічних зв'язків усередині організації, недосконалу систему контролю співробітників, безпечність і надмірну довірливість керівників. А серед найбільш типових виокремлено такі види корпоративного фінансового шахрайства: шахрайство зі сторони керівників та менеджерів організацій; шахрайство зі сторони постачальників; розтрата або крадіжки зі сторони найманих працівників; шахрайство зі сторони замовника або клієнта; афери з інвестиціями; шахрайство змішаного типу. Найбільш поширеними способами виявлення шахрайства в Україні є системи

внутрішнього контролю щодо запобігання шахрайству серед персоналу різного рівня та внутрішній аудит фінансової звітності. При цьому зовнішні форми контролю (зовнішній аудит, залучення зовнішніх консультантів для проведення незалежних розслідувань) є недооціненими.

5. Специфіка функціонування фінансового ринку (велика концентрація готівкових і безготівкових коштів, блискавичність проведення фінансових транзакцій, розмаїття фінансових послуг та інструментів із різним рівнем захищеності й ліквідності, стрімке поширення інтернет-технологій та зростання клієнтської бази) формують сприятливе підґрунтя для реалізації різного роду шахрайських схем на фінансовому ринку України. Дослідження способів реалізації шахрайських схем на ринку банківських і страхових послуг, ринку цінних паперів, валютному ринку, ринку криптовалют, ринку Forex та ринку нерухомості засвідчило велику їх розмаїтість, складність та стрімку модифікацію, що зумовлює необхідність вироблення комплексу заходів щодо боротьби із такими фінансовими злочинами як рівні держави загалом, так і фінансових інституцій зокрема.

6. Серед численних різновидів шахрайських схем, які реалізуються нині в Україні, вагому частку займають ті, що мають безпосередній стосунок до низки маніпуляцій із фінансовими ресурсами держави. Під шахрайством з фінансовими ресурсами держави запропоновано розуміти сукупність економічних відносин між юридичними або фізичними особами та державою в процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів держави, які реалізуються шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем з метою отримання економічної або/та іншої вигоди і призводять до втрати (зменшення, недоотримання) бюджетних ресурсів внаслідок незаконного (нецільового) їх використання. Доведено, що в Україні найбільш поширеними видами шахрайства з фінансовими ресурсами держави є: нецільове використання бюджетних коштів; ухилення від сплати податків; шахрайство у сфері державних закупівель; фальсифікація фінансової звітності; незаконне привласнення активів; корупція і

хабарництво. З метою виявлення та попередження випадків шахрайства з фінансовими ресурсами держави рекомендовано уніфікувати процедуру здійснення фінансового контролю шляхом створення в Україні проанонсованих раніше Бюро фінансових розслідувань (у новій редакції – Бюро економічної безпеки) та посилити заходи фінансового впливу на порушників бюджетного законодавства з метою мінімізації уникнення відповідальності за вчинені шахрайські дії з ресурсами держави.

7. Аргументовано, що в сучасних умовах способи вчинення фінансового шахрайства стрімко удосконалюються, а аферисти, нерідко маскуючись під цілком добросовісні компанії, урізноманітнюють свою діяльність «цікавими» для пересічних громадян атрибутами. При цьому лєвова частка таких шахраїв працює на засадах мережевого маркетингу, що реалізується насамперед у формі фінансових пірамід. У роботі цей вид шахрайства позиціоновано як найбільш соціально та фінансово небезпечний, оскільки він пов'язаний із великою кількістю потерпілих та значними фінансовими збитками. Під фінансовою пірамідою запропоновано розуміти систему організації фінансових відносин (зазвичай під виглядом «надприбуткового» інвестиційного проекту чи іншого виду діяльності без створення доданої вартості), учасниками яких (нерідко – із застосуванням прийомів психологічного впливу) стають особи за умови внесення ними фінансових чи нефінансових активів, дохід на які виплачується, як правило, за рахунок внесків нових учасників. Наголошено, що нині все частіше на зміну традиційним фінансовим пірамідам приходять інтернет-піраміди, які охоплюють велику кількість користувачів, діють анонімно, швидко розповсюджують інформацію і для участі у яких найчастіше необхідно просто переказати кошти на рахунок представника без жодних договорів. У роботі виокремлено найтипівіші ознаки фінансових пірамід, зокрема: пропозиція неймовірної прибутковості; відсутність ліцензій та наявність безлічі «грамот» від різноманітних рейтингових організацій і виставок; гучні гасла типу «стовідсоткове повернення коштів» з апелюванням до фактів

участі в піраміді відомих чи популярних людей; наявність партнерських винагород за нових учасників; спроби активного залучення нових учасників шляхом проведення семінарів, розіграшів цінних призів, спільних походів тощо; відсутність попереджень про ризики або твердження про відсутність ризиків взагалі; акцент на негайності вкладення коштів; розташування юридичних адрес у кількох юрисдикціях; показове використання сучасних комп'ютерних технологій та офісних приміщень.

8. Аналіз зарубіжного досвіду протидії фінансовому шахрайству довів, що від цього виду злочину потерпають практично усі країни світу. Однак держави з хорошою інвестиційною репутацією та чітко визначеними стратегічними орієнтирами сталого розвитку намагаються постійно удосконалювати заходи щодо попередження та мінімізації фінансового шахрайства. Як свідчить досвід цих країн, у сучасних умовах недостатньо просто криміналізувати такі злочини, нині необхідно сприяти тому, щоб інформація про переміщення фінансових потоків була максимально прозорою. До того ж, регулятори фінансових ринків повинні не лише тісно співпрацювати між собою, але й попереджати будь-які випадки уникнення покарання за шахрайські дії.

9. У сучасних умовах важливим фактором, що сприяє стрімкому поширенню фінансового шахрайства в Україні, є відсутність чіткої заборони фінансового шахрайства на законодавчому рівні. Проте ані прийняття відповідних нормативно-правових актів, ані будь-які економічні реформи не будуть здатними сповна захистити громадян від різного роду шахрайських дій, якщо безпосередньо самі громадяни не прагнутимуть убезпечити себе і свої родини від шахрайських посягань. І роль держави у вирішенні цієї проблеми є надзвичайно вагомою. Відтак у дисертації сформовано теоретико-концептуальну модель реалізації державної політики у сфері попередження і мінімізації фінансового шахрайства в Україні, яка дає можливість комплексно протидіяти цьому негативному явищу та змістити вектор державної фінансової політики не лише на відшкодування завданих

громадянам і державі збитків, але й на поступове формування передумов для унеможливлення реалізації шахрайських схем у майбутньому. Обгрунтовано, що систему заходів щодо захисту від ймовірних шахрайських дій слід впроваджувати за трьома основними напрямками: мінімізація причин фінансового шахрайства («мотивація» у «піраміді фінансового шахрайства»), мінімізація умов для вчинення такого шахрайства («можливість» у «піраміді фінансового шахрайства») та унеможливлення раціонального обґрунтування шахрайських діянь («виправдання» у «піраміді фінансового шахрайства»).

10. У роботі наголошено, що в Україні однією із вагомих причин стрімкого поширення фінансового шахрайства є низький рівень фінансової грамотності населення. Відтак з метою його підвищення доцільним визнано: впровадження курсів або занять з фінансової грамотності у закладах освіти України усіх рівнів, державних установах, компаніях, організаціях тощо; популяризацію інформаційно-роз'яснювальних матеріалів у засобах масової інформації у тісній взаємодії із правоохоронними органами та відповідними регуляторами; розроблення і ухвалення Кодексу стандартів і правил діяльності на фінансовому ринку в межах відповідних асоціацій; пропаганду основ фінансової грамотності та «здорового способу фінансового мислення» як важливої суспільної цінності. У системі запобігання і протидії фінансовому шахрайству важливу роль також відведено її інформаційній складовій, оскільки оприлюднення інформації про наявні та потенційно можливі шахрайські схеми у перспективі обмежуватиме обсяги поглинання ними фінансових ресурсів довірливих громадян.

11. Аргументовано, що сучасна система заходів щодо протидії фінансовому шахрайству має бути максимально науково обґрунтованою та практично вивіреною, а також вирізнятися комплексністю підходів і реальною взаємодією усієї системи фінансових та правоохоронних органів з обов'язковим залученням громадянського суспільства до цих процесів. Адже без активного реагування усіх учасників фінансового ринку, державних діячів і чиновників, власників і менеджменту організацій, а також громадян

неможливими будуть позитивні зміни в економіці загалом та у контексті мінімізації ризиків фінансового шахрайства зокрема.

Основні результати дослідження впроваджено у практичну діяльність Фінансового відділу Чернівецької обласної ради, Департаменту регіонального розвитку Чернівецької обласної державної адміністрації, Акціонерного товариства «БАНК СІЧ», Товариства з обмеженою відповідальністю «Українська будівельна компанія «Мрія», Ради адвокатів Чернівецької області, а також у навчальний процес Тернопільського національного економічного університету (Додаток П).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 10 найбільших фінансових аферистів світу. URL : <http://news.finance.ua/ua/~5/130/all/2012/10/28/290149>
2. Автореферати дисертацій. Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/suak/corp.exe?&I21DBN=SLIR&P21DBN=SLIR&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=RES0000011
3. Агасандян Г. «Финансовые пирамиды» и проблема дефицита госбюджета. Рынок ценных бумаг. 2000. № 8. С. 32–34.
4. Алгазин А.И. Туризм – рай для страховых мошенников. URL : <http://www.spravkaschet.com/?page=afera&list=1>
5. Амеліна О.В. Креативний облік та маніпулювання фінансовою звітністю. Вісник Львівської комерційної академії. 2011. Вип. 35. С. 9-12.
6. Аникин А.В. История финансовых потрясений. От Джона Ло до Сергея Кириенко. М.: Олимп-бизнес, 2000. 193 с.
7. Анісімов Г.М. Зловживання довірою як спосіб вчинення злочину: поняття і кримінально-правове значення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук: спец 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Х., 2003. 20 с.
8. Аркуша Л.І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: характеристика, виявлення, розслідування. Одеса : Юридична література, 2010. 375 с.
9. Бабенко-Левада В.Г., Скірко М.А. Заборона фінансових пірамід як шлях до припинення шахрайств на ринку фінансових послуг. Ефективна економіка. 2014. №5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3038>

10. Банах С., Немоскальов А. Шахрайство, вчинене способом фінансової піраміди (українські реалії). Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 3 (7). С. 74-77.
11. Башкова Д.О. Використання креативних методів обліку при складанні корпоративної звітності. Економічний форум. 2013. № 4. С. 241-245.
12. Белянин А.В., Исупова О.Г. «Финансовые пирамиды» в переходной экономике с точки зрения теории игр. Российская программа экономических исследований: научный доклад. 2000. №10. 77 с. URL : www.eerc.ru; <http://195.28.33.75/>
13. Бенцлер Ю. Фінансові піраміди. URL : www.mestnye.politiko.ua/blogpost61523
14. Бобров Є.А. Аналіз діяльності неконтрольованих інвестиційних схем. Фінанси України. 2013. №4. С. 98-105.
15. Бордун Л.О. Шахрайство та злочини у банківській сфері. URL : <http://libfor.com/index.php?newsid=2875>
16. Борьба с корпоративным мошенничеством. Deloitte. URL : <https://www.deloitte.com/assets/Dcom-Russia/Local%20Assets/Documents/roundtable.pdf>
17. Бостан Л.М., Кохановська О.І. Історико-правові основи шахрайства як кримінально караного діяння. URL : <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=18804&chapter=1>
18. Британские мошенники выманивают ПИН-коды от карточек по телефону. URL : <http://www.securitylab.ru/news/386922.php>
19. Брус С., Бублик Є. Стережіться пірамід. Урядовий кур'єр. 20 травня 2015 р. №88. С. 6.
20. Брюханов М.Ю. Искажения в финансовой отчетности: как выявить мошенничество. Финансовый директор. 2006. №6. С. 44-54.
21. Бура О.В., Добровольська І.І. Фінансове шахрайство в Україні та заходи протидії. URL : <http://libfor.com/index.php?newsid=2879>

- 22.Бурцев А. Аномальные цифры финансовых махинаций. URL : <http://www.buhgalteria.ru/article/2522/>
- 23.Бушан О.П. Кредитно-фінансове шахрайство та особливості його розслідування. Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. Вип. 5. X. : Право, 2002. С. 74–95.
- 24.Бюджетний кодекс України : Закон України за № 2456-VI від 8 липня 2010 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
- 25.Вавулин Д.А., Федотов В.Н. Финансовые пирамиды: понятие, механизм функционирования, примеры из мировой и отечественной практики, трансформация в условиях финансового кризиса. Финансы и кредит. 2009. №29 (365). С. 56-61.
- 26.Ванг У. Как не стать жертвой хакеров и мошенников в Internet. М.: ДиаСофтЮП, 2005. 400 с.
- 27.Василинчук В.І. Типові способи необґрунтованого одержання кредитів при вчиненні шахрайств з фінансовими ресурсами та шляхи їх розслідування. Право України. 2000. № 10. С. 28–31.
- 28.Василинчук В.І., Черней В.В., Коряк В.В. Організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері державних закупівель : монографія. К.: ДП «Розвиток», 2013. 223 с.
- 29.Васильчишин О.Б. Бюро фінансових розслідувань: необхідність та вітчизняні реалії. Інфраструктура ринку. 2020. №44. URL : <http://www.market-infr.od.ua/uk/44-2020>
- 30.Васильчишин О.Б. Рейдерство як різновид фінансового шахрайства: вітчизняні реалії. Причорноморські економічні студії. 2020. Вип. 54. С.
- 31.Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

32. Великобританія втрачає через фінансове шахрайство 48,6 млрд. дол. на рік. URL : <https://news.finance.ua/ua/news/-/184878/velykobrytaniya-vtrachaye-cherez-finansove-shahrajstvo-48-6-mlrd-dol-na-rik>
33. Виговська Н.Г., Грицишен Д.О. Шахрайство з фінансовими ресурсами: порядок побудови, перевірки та доведення ревізійних версій. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу : Міжнародний збірник наукових праць. 2006. Вип. 1 (4). С. 251-260.
34. Види шахрайства з картками. URL : <https://www.otpbank.com.ua/privateclients/pay-cards/informations/cards.php>
35. Видимошенництва. URL : <https://www.sravni.ru/enciklopediya/info/vidy-moshennichestva/>
36. Віктимність. Відкрита енциклопедія Вікіпедія. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>
37. Вітка Ю. Нерегульовані фінансові послуги та фінансові злочини: фінансові піраміди, банківські картки. URL : http://finrep.kiev.ua/download/agenda_fl_nov2012_ua.pdf
38. Вітка Ю. Фінансова піраміда – це лише один із видів шахрайства. URL : <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=80794>
39. Вовченко О.В. Україні новий бум фінансових пірамід. URL : https://antikor.com.ua/articles/53937-v_ukrajini_novij_bum_finansovih_piramid
40. Возняк Г.В. Порухення та зловживання в управлінні фінансовими ресурсами на місцевому рівні в умовах децентралізації. [Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки](#). 2020. Том 1. № 21. С. 173-181.
41. Возняк Г.В. Фінансове шахрайство в бюджетній сфері: економічна сутність і різновиди. Бізнес Інформ. 2020. №4 (507). С. 334-337.

42. Волеводз А.Г., Дамирчиев Э.И.-О. Правовые основы и некоторые организационные механизмы борьбы с экономическим мошенничеством в Европейском союзе. Международное уголовное право и международная юстиция. 2008. № 4. С. 3-16.
43. Вороницька-Гайдак Н. Кримінальний кодекс України можуть доповнити новими статтями. URL : <https://blog.liga.net/user/nvoronitskaya-gaydak/profile>
44. Все про шахрайські схеми в бізнесі та шахраїв! Частина 1. URL: <https://olenachumachenko.com/%D0%B2%D1%81%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%88%D0%B0%D1%85%D1%80%D0%B0%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D1%81%D1%85%D0%B5%D0%BC%D0%B8-%D0%B2-%D0%B1%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81%D1%96-%D1%82%D0%B0-%D1%88/>
45. Всесвітнє дослідження економічних злочинів та шахрайства 2018 року: результати опитування українських організацій. Виведення шахрайства з тіні. URL : <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/economic-crime-survey.html>
46. В Україні склали чорний список недобросовісних забудовників. URL : http://ipress.ua/news/spysok_budivelnyk_4555.html
47. В Україну прийшла нова «фінансова піраміда»: обіцяють дохід 200%. URL : <https://uazmi.org/news/post/ehdkcRNI31bODdynGqAQ8u>
48. Гадойбоев С.А. Попередження правопорушень у банківській сфері. URL: https://www.naiiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/n2001_4/gadoiboev
49. Гайдай В.Я. Історико-правовий аналіз виникнення та становлення сучасного поняття «шахрайство» у вітчизняній правничій науці. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.

2005. Вип. 31. С. 215-221. URL :
http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2005_31_42

- 50.Глебов О.А. Актуальные методы противодействия мошенничеству. Банковское дело. 2014. № 9. С. 74–76.
- 51.Глушков В.О., Коваленко П.М. Шахрайство на фінансових ринках у біржовій торгівлі: правовий та кримінологічний аналіз. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2008. 280 с.
- 52.Гнилицкая Л.В. Манипулирование учетными данными – угроза экономической безопасности предприятия. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. 2011. №3 (15). С. 5-14.
- 53.Голов С.Ф. Креативний облік – загроза професії та суспільству. Бухгалтерський облік і аудит. 2011. №1. С. 32-41.
- 54.Голов С.Ф. Креативний облік: творчість чи шахрайство? Економічні науки. Серія: Облік і фінанси. 2010. Вип. 7 (25). Ч. 1. С. 360-367.
- 55.Головіна В.П. Розслідування шахрайств з грошово-кредитними ресурсами у банківській сфері на початковому етапі. Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС. Спец. вип. : у 2 ч. Ч. 1 : Нове кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство та завдання юридичної підготовки кадрів ОВС України. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2002. С. 146–149.
- 56.Горбачов О.В. Предмет і межі доказування у справах про злочини у небанківських кредитно-фінансових структурах. Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Харків, 15–16 грудня 1998 р.). Харків, 1999. С. 256–259.
- 57.Гречаник Л. Фінансове шахрайство та протидія йому у компаніях. Фінансовий ринок України. 2010. №4. С. 24-26.
- 58.Данн А. Жулики, мошенники, аферисты: наставления простофилям и инструкции мошенникам : Кн. 1. СПб.: Политехника, 1996. 185 с.

59. Дацюк В.Б. Особливості суспільної небезпечності фінансових пірамід із застосуванням методів нетрадиційного шахрайства: кримінологічний аспект. Закарпатські правові читання. Т.2. С. 360-367.
60. Дацюк В.Б. Увага! Шахраї на ринку праці в Закарпатті! / Інтернет-видання ProZak.info. 21 лютого 2016 року. URL : <http://prozak.info/>
61. Дело о финансовой пирамиде «King's Capital» передано в суд. . URL : <http://delo.ua/finance/delo-finansovoj-piramide-kings-capital-peredano-v-sud-210121>
62. Дегтяр Я. Нецільове використання бюджетних коштів: теорія та практика. Підприємництво, господарство і право. 2017. №1. С. 159-164.
63. Держфінпослуг попереджає про незаконність діяльності «фінансових пірамід». URL : <http://4vlada.com/ukraine/12449>
64. Десять найбільших фінансових аферистів світу / FINANCE.UA. URL : <http://news.finance.ua/ua/news/-/290149/10-najbilshyh-finansovyh-aferystiv-svitu>
65. Димитриади Г.Г. Модели финансовых пирамид: детерминированный подход. М., 2002.
66. Димитриади Г.Г. Модель финансовых пирамид. М.: Эдиториал УРСС, 2002. 32 с.
67. Добрик Л. Виявлення і розкриття шахрайських схем у сфері страхування як невід'ємний елемент забезпечення економічної безпеки. Ефективна економіка. 2016. №4. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4900>
68. Долбнева Д.В. Шляхи трансформації системи боротьби з економічними злочинами в Україні з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу. ScienceRise. Серія «Економічні науки». 2019. №2-3 (55-56). С. 21-27.

- 69.Дубровський В. Рейтинг схем ухилення від податків: на чому український бюджет “втрачає” найбільше. URL : <https://voxukraine.org/uk/rejting-shem-uhilennya-vid-podatki-ina-chomu-ukrayinskij-byudzheth-vtrachaye-najbilshe/>
- 70.Дудоров О., Богушко О. Шахрайство з фінансовими ресурсами: врахування банківської специфіки при кваліфікації злочину. Підприємництво, господарство і право. 1999. № 6. С. 38–43.
- 71.Євчук Л.А. Правові основи фінансового шахрайства: причини розквіту та соціально-економічні наслідки. Наукові праці. Серія: Економіка. 2015. Вип. 253. Том 265. С. 44-48.
- 72.Ємельянов М.В. Зарубіжний досвід кримінально-правової протидії шахрайству. Право і суспільство. 2012. №6. С. 171-175.
- 73.Єрмошенко А.М. Страхове шахрайство як джерело виникнення загроз у взаємодії страховиків і банків. URL : http://nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/pprbsu/texts/2009_27/09_27_16.pdf
- 74.Єрмошенко М.М. Механізм впливу банків і страхових організацій на зниження тіньових грошових потоків: [монографія] / М.М. Єрмошенко, О.В. Чижов, Л.В. Сорокіна, А.М. Єрмошенко; за наук. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка. К.: НАУ, 2014. 304 с.
- 75.Жилкина М.С. Страхование мошенничества. М. : Волтерс Клувер, 2005. 141 с.
- 76.З 2009 року фінансові піраміди «розвели» українців на мільярди доларів. URL : <http://gazeta.ua/articles/business/ z-2009-roku-finansovipiramidi-rozveli-ukrajinciv-na-milyardidolariv/510409>
- 77.Завгородний М.А. Мошенничество в финансовой сфере как угроза информационной и экономической безопасности государства. История национальной безопасности России : сборник 3-й Всероссийской заочной научной конференции. СПб. : Нестор, 2005. С. 257–261.

78. Заєць І.В. Бібліометричний аналіз дисертаційних досліджень, присвячених проблемам шахрайства в Україні та Російській Федерації. Міжнародний збірник наукових праць. 2012. Вип. 2 (19). С. 194-200.
79. Заєць І.В. Шахрайство в господарському процесі українських підприємств. Вісник Житомирського державного технологічного університету. 2010. № 3(53) URL : http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2010_3_1/18.pdf
80. Заєць О.М. Правопорушення у сфері страхування під час розслідування страхових випадків. Південноукраїнський правничий часопис. 2010. №2. С. 242-244.
81. За створення фінансових пірамід каратимуть. URL : http://ipress.ua/news/za_stvorennya_finansovyh_piramid_karatymut_5089.html
82. [Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України / Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат юстиції УРСР. Харків: Друк. «Вукопспілки», 1922. 1147 с.](#)
83. Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за грудень 2018 року. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113655&libid=100820
84. Звіт про результати роботи Державної аудиторської служби України, її міжрегіональних територіальних органів та управлінь в областях за 2018 рік. URL : <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/139470>
85. Звіти про результати діяльності органів Державної аудиторської служби України за 2004–2017 роки. URL : <http://www.dkrs.gov.ua/>
86. Звіти Рахункової палати України за 2004–2017 роки. URL : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/32826>

- 87.Звіт Рахункової палати за 2018 рік. К, 2019. 157 с. URL : https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2018/ZVIT_RP_2018.pdf
- 88.Зельдіс В.В. Регулювання діяльності операторів ринку Forex: запобігання шахрайству. Фінанси України. 2015. №2. С. 98-110.
- 89.Золота лихоманка фінансових пірамід в Україні: Evert Network і Evo Binary. URL : <http://readonline.com.ua/economic/14615-zolota-lihomanka-finansovih-piramid-v-ukrayini-evert-network-i-evo-binary/>
- 90.Золотухін І.І. Шахрайство з використанням «фінансових пірамід» як транснаціональний злочин. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2000. Вип. 12. Ч. 2. С. 63-67.
- 91.Зубок М.І., Яременко С.М. Протидія шахрайству в системі економічної безпеки банку. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : економічна. 2011. №2. С. 191-202.
- 92.Інформування про результати роботи Держфінмоніторингу за 2018 рік. URL : http://www.sdfm.gov.ua/news.php?news_id=3774&lang=uk
- 93.Інформаційні матеріали до дискусії «Фінансові піраміди: чи спроможна держава захистити від них громадян та фінансову систему?» URL : http://finrep.kiev.ua/download/infopaper_pc_14aug12_ua.pdf
- 94.Інформація щодо підготовлених Держфінмоніторингом та переданих до Національного антикорупційного бюро України узагальнених матеріалів та додаткових узагальнених матеріалів з 01.01.2018 по 31.12.2018 року. URL : http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2019/20190719/Informazia%20na%20sait%20po%20NABU_01.07.2019.pdf
- 95.Калюжний Р.А., Гавловський В.Д., Андрущенко І.Г. Окремі питання протидії шахрайству у сфері страхування. Боротьба з

- організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2007. Вип. 17. С. 57-68.
96. Каменський Д.В. Фінансове шахрайство у США: деякі питання кримінальної відповідальності. Форум права. 2013. №1. С. 379-385.
97. Каплюк Г., Блохтур А. Як захиститися від фінансової піраміди? URL : <http://glavcom.ua/articles/4949.html>
98. Капніст Г. Віктимність інвестора як чинник фінансового шахрайства на первинному ринку житла: характеристика та шляхи зниження. Підприємництво, господарства і право. Серія : Кримінологія. 2017. №7. С. 145-147.
99. Каракулов А.Б., Смоліков Р.Ф. Основні напрямки зниження ризику кредитних операцій з точки зору запобігання нелегальної фінансової діяльності. Вісник НТУ «ХП». 2013. №55 (1028). С. 196-198.
100. Кармазіна М. Українські політичні партії: 2013. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2014. №1 (69). С. 127-184.
101. Карпіловський Д. Як відрізнити криптовалюту від фінансової піраміди. URL : <https://biz.nv.ua/ukr/experts/jak-vidrizniti-kriptoaljuta-vid-finansovoji-piramidi-2201880.html>
102. Карпович О.Г. Актуальные уголовно-правовые проблемы с финансовым мошенничеством : монография. М.: ЮНИТИ-ДАНА; М.: Закон и право, 2011. 271 с.
103. Касьяненко А.М. Фінансова відповідальність за порушення бюджетного законодавства : дис. ...канд. юрид. наук. Ірпінь, 2015. 209 с.
104. Квятковский А. 70 % случаев страхового мошенничества в Украине приходится на автострахование. URL : <http://forinsurer.com/public/11/10/24/4406?hl>

105. Кедрова Д.В., Герасименко Л.В. Фінансова піраміда як спосіб шахрайства: поняття та ознаки. 2015. С. 161-164. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua>
106. Киберпреступники масово атакують українські банки. URL : <http://www.securitylab.ru/news/395550.php>
107. Кириленко О., Русін В. Напрями мінімізації фінансових шахрайств у сфері публічних закупівель. Світ фінансів. 2020. Вип. 2. С.
108. Кіберполіція викрила шахраїв, які імітували торги на фінансових біржах. 21 травня 2019 р. URL : <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpolicziya-vykryla-shaxrayiv-yaki-imituvaly-torgy-na-finansovyx-birzhax-2092/>
109. Кіберполіція фіксує збільшення випадків шахрайств, вчинених під виглядом інвестування на фінансових ринках. 15 лютого 2019 р. URL : <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpolicziya-fiksuye-zbilshennya-vypadkiv-shaxrajstv-vchynenyx-pid-vyglyadom-investuvannya-na-finansovyx-rynках-603/>
110. Кізіма Т., Кізіма А. Ідентифікація причин та потенційних наслідків фінансового шахрайства. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2019. Вип. 2 (92). С. 47-56.
111. Кізіма Т., Кізіма А. Шахрайство з фінансовими ресурсами держави: типологізаційний аспект. Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 10 вересня 2019 року). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 308 с. С. 131-133.
112. Кізіма Т.О. Ідентифікація фінансового шахрайства: світовий досвід і вітчизняні реалії. Проблеми і перспективи сучасного розвитку фінансів, обліку та банківської діяльності : матеріали II

- Міжнародної науково-практичної конференції, (Дніпро, 18 березня 2019 року). Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. С. 66-67.
113. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку : монографія. К.: Знання, 2010. 431 с.
114. Кізіма Т., Хамига Ю. Фінансове шахрайство: теоретична концептуалізація та економічне підґрунтя. Світ фінансів. 2019. Вип. 2 (59). С. 109-123.
115. Кізіма Т.О., Хамига Ю.Я. Шахрайство з фінансовими ресурсами територіальних громад: сутність, види та напрями мінімізації. Управління фінансами територіальних громад: теорія і практика ; за заг. ред. О. Кириленко. Тернопіль : Економічна думка, 2019. 280 с. С. 246-257.
116. Кізіма Т. Шахрайство з фінансовими ресурсами держави: сутність та основні види. Економічний і соціальний розвиток України у XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації : збірник тез доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції, (Тернопіль, 9-10 квітня 2019 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 152-154.
117. Клапків Ю. Аналіз соціально-економічних мотивів участі в фінансових пірамідах. Страхова справа. 2016. №4 (64). С. 42-44.
118. Клапків Ю. Конфлікт інтересів у діяльності страхових посередників. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка». 2017. Вип. 2 (8). С. 171 – 176.
119. Клапків Ю.М. Специфіка поширення фінансових продуктів в умовах діяльності фінансових пірамід. Другі наукові читання пам'яті С.І. Юрія : збірник наукових праць (Тернопіль, 28 листопада 2016 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 51-54.

120. Климко Т.Ю., Мельник О.О. Корпоративне шахрайство: реалії сучасності. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2015. Вип. 2 (46). С. 185-190.
121. Клочко В.М. Іноземний досвід кримінально-правової охорони ринку цінних паперів. Науковий вісник національної Академії внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 275-282.
122. Князєв С. Фінансова піраміда як спосіб шахрайства на ринку фінансових послуг. Право та управління. 2011. № 1. С. 204–211.
123. Князєв С.М. Фінансова піраміда: поняття та криміналістичні ознаки. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2011. №1. С. 30-37.
124. Коваленко А.В., Уртенев М.Х., Чагаров Р.Х. Математическое моделирование деятельности финансовой пирамиды. Часть 1. Основные понятия. Научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. 2012. №82 (08). URL : <http://ej.kubagro.ru/2012/08/pdf/29.pdf>
125. Коваленко В.В., Анапольська А.І. Розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. 224 с.
126. Коваленко П.М. Запобігання шахрайству на фінансових ринках у біржовій торгівлі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук: спец 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2005. 21 с.
127. Ковбель А. Про шахрайство в українських компаніях – 2017. URL : <https://biz.nv.ua/ukr/experts/shahrajstvo-v-ukrajinskih-kompanijah-sprijnattja-top-menedzhmentu-1717029.html>
128. Ковбель А. Про шахрайство в українських компаніях. URL : <https://kreston-gcg.com/ua/shahrajstvo-v-ukrajinskih-kompanijah/>

129. Ковбель А. Шахрайство в компанії: що потрібно знати бізнесу?
URL : <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-pravovye-soveti-67-moshennichestvo-v-kompanii-chto-nuzhno-znat-biznesu>
130. Ковбель А. Шахрайство всередині компанії. Як захиститися?
URL : <https://biz.nv.ua/ukr/experts/shahraystvo-vseredini-kompaniji-yak-zahistitisya-50009055.html>
131. Ковтун Н. Методи індикативної оцінки можливого шахрайства у фінансовій сфері. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». 2011. Вип. 123. С. 11-15.
132. Козлов Д.Н., Левин В.В. Система предотвращения мошенничества как составляющая кредитного конвейера. Банковское кредитование. 2013. № 2 (48). С. 15–25.
133. Колодізев О. М., Коцюба О. В. Зростання ролі банків як суб'єктів первинного фінансового моніторингу на етапі мінімізації ризиків відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом. Банківська справа. 2018. №1-2 (147). С. 24-40.
134. Колодізев О. М., Коцюба О. В. Шахрайство із платіжними картками: сучасний стан і заходи протидії. Бізнес Інформ. 2019. №3. С. 315–321.
135. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року. URL : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=18563297>
136. Конвенція щодо захисту фінансових інтересів Європейських співтовариств: Акт Ради ЄС від 26 липня 1995 року. URL : www.liga.net
137. Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України за №158-р від 24 травня 2005 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/158-2005-%D1%80>

138. Корнівська В.О. Формування фінансової культури українського населення в контексті мінімізації ринкової асиметрії. Економіка і прогнозування. 2011. № 4. С. 117–126.
139. Кравченко О.В. Психологічні особливості шахрайства: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія». Х., 2005. 21 с.
140. Крадіжка фінансового номера. Схеми шахрайства. URL : <https://minfin.com.ua/ua/2018/09/07/34821145/>
141. Криворучко Л.С., Назаренко П.Г. Групи способів вчинення фінансових шахрайств, як елемент криміналістичної характеристики злочинів даного виду. URL : http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/1363/1/Nazarenko_Groups_ways_to_commit_financial_fraud.pdf
142. Кримінальний Кодекс України від 28 грудня 1960 року. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html
143. Кримінальний Кодекс України : Кодекс за №2341-III від 5 квітня 2001 р. (зі змінами і доповненнями). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
144. Криушенко Л.І. До питання класифікації способів шахрайства в банківській сфері. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Право. 2015. Вип. 20. С. 261-266.
145. Криушенко Л.І. Особливості виявлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування шахрайства в банківській сфері. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2016. Вип. 39. Т.2. С. 94-99.
146. Кришевич О. В. Способи шахрайств в банківській сфері: кримінально-правовий аспект. Кримінальне право і криминологія. 2012. № 2 (23). С. 112–116.

147. Кротков А.П. Все великие аферы, мошенничества и финансовые пирамиды: от Калиостро до Мавроди. М.: Астроль: Русь-Олимп, 2010. 251 с.
148. Курман А.В. Способы совершения мошенничества с финансовыми ресурсами. Проблемы законности : республик. міжвідом. наук. зб. Вип. 47. Х., 2001. С. 181–186.
149. Курман О.В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Х., 2002. 20 с.
150. Курман О.В. Особливості виявлення та перевірки інформації щодо шахрайства з фінансовими ресурсами. Підприємництво, господарство і право. 2008. № 4. С. 123–125.
151. Курман О.В. Проблеми розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. Проблеми законності : республик. міжвідом. наук. зб. Вип. 67. Х. : НЮАУ, 2004. С. 157–163.
152. Курман О.В. Специфіка отримання початкової інформації щодо шахрайства з фінансовими ресурсами. Проблеми законності : республик. міжвідом. наук. зб. Вип. 72. Х., 2005. С. 167–172.
153. Ларичев В.Д. Как уберечься от мошенничества в сфере бизнеса : практическое пособие. М.: Юрист, 1996. 128 с.
154. Ларичев В.Д. Преступления в сфере банковского кредитования и методика их предупреждения / В.Д. Ларичев и др. М.: Дело и Сервис, 2012. 272 с.
155. Ларичев В.Д., Спирин И.М. Коммерческое мошенничество в России. Способы совершения. Методы защиты. М. : Экзамен, 2001. 256 с.
156. Лебединець Т. Роль внутрішнього аудиту в запобіганні та виявленні шахрайства. Незалежний аудитор. 2013. №7 (18). С. 366-369.

157. Левшиц Д.Ю. Уголовная ответственность за финансовое мошенничество по законодательству России и зарубежных стран: автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 2007. 21 с.
158. Легенчук С.Ф. Креативний облік в національній системі бухгалтерського обліку. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу : Міжнародний збірник наукових праць. 2009. Вип. 2 (14). С. 88-101.
159. Лещук К.Б., Редько Ю.А. Криміналістична характеристика шахрайств, вчинених у сфері обігу цінних паперів. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2008. № 41. С. 139-145.
160. Лисевич М. Вкладники озолотили аферистів. Голос України. 28 лютого 2017 р. №38. С. 3.
161. Мавроди: МММ-2011 будет работать несколько десятилетий. Русская Служба Новостей. 10.01.2011. URL : <http://www.rusnovosti.ru/news/127857>
162. Мавр сделал своё дело. Lenta.ru. 25.12.2016. URL : <https://lenta.ru/articles/2016/12/25/mavrodo>
163. Макаренко О. Спритність рук: топ-схеми шахрайства в банках. URL : <https://finclub.net/ua/blogs-all/sprytnist-ruk-topskhemy-shakhraistva-v-bankakh.html>
164. Маккей Ч. Наиболее распространенные заблуждения и безумства толпы. М. 1998.
165. Маковецька В.В. Вплив шахрайства на фінансовий результат групи ризиків страхування автотранспорту. URL : <http://forinsurer.com/public/06/03/07/2199?hl>
166. Малеваный Е.Ф., Аноприенко А.Я. Моделирование финансовых пирамид на базе клеточных автоматов. Информационные управляющие системы и компьютерный мониторинг (ИУС и КМ

- 2011) : материалы II всеукраинской научно-технической конференции. (Донецк, 12–13 апреля 2011 г.). Донецк : ДонНТУ, 2011. Т. 2. С. 137 – 141.
167. Мамишев А.В. Ризикоорієнтований підхід до виявлення аудиторами фінансових шахрайств і злочинів із відмивання грошей. Фінанси України. 2013. №4. С. 80-88.
168. Масштабы киберпреступности в Украине. URL : <https://ema.com.ua/cybercrime-in-ukraine-video>
169. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков: Консум, 1999. 480 с.
170. МВС розкрило статистику збитків через шахрайство з банківськими картками в Україні. URL : <http://biz.nv.ua/ukr/finance/mvs-rozkrilo-statistiku-zbitkiv-z-zakartkovogoshahrajstva-v-ukrajini-68143.html>
171. Мельник С.С. Абстрактна модель фінансового шахрайства в комерційному банку. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 24 (2). С. 69-73.
172. Мельник С.С. Вплив фінансового шахрайства на фінансову безпеку комерційного банку. Інтелект XXI. 2017. №2. С. 253-259.
173. Мельник С.С. Механізми боротьби з фінансовим шахрайством у комерційному банку. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 26-2. С. 97-102.
174. Мельник С.С. Сутність фінансового шахрайства в комерційному банку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. № 6 (ч. 2). С. 91–95.
175. Мельник С.С. Типологія фінансового шахрайства в українських комерційних банках. Вісник Університету банківської справи. 2017. №1 (28). С. 65-70.

176. Мельников О. Шляхи протидії корупції у сфері державних закупівель. Актуальні проблеми державного управління. 2016. №1. С. 44-49.
177. Методичні рекомендації щодо здійснення інспектування органами Державної фінансової інспекції від 14.12.2011 р. №90. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN2011.html
178. Михальчишина Л.Г., Калашник В.В. Внутрішній аудит у запобіганні помилок і шахрайства на підприємстві. Збірник наукових праць ВНАУ. 2012. №2 (64). С. 96-99.
179. Міжнародний стандарт аудиту № 240 «Відповідальність аудитора у відношенні шахрайства в ході аудиту фінансової звітності». URL : <http://www.mia.kiev.ua/ua/books.html>
180. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг / Аудиторська палата України. Ч. 1. Вид. 2016–2017 рр. URL : <https://www.apu.net.ua/component/content/article/2-uncategorised/1151miznarodni-standarti-kontrolyu-yakosti-2016-2017>
181. MMM закон не писаний. ВКурсе. 2013.04.13. URL : <http://vkurse.ua/ua/business/mmm-zakon.html>
182. Мовчан Р.О., Дудоров О.О., Дацюк В.Б. Кримінально-правова протидія створенню фінансових пірамід в Україні: сучасний стан і перспективи вдосконалення. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. №2. С. 108-127.
183. «Моделі протидії» фінансовому шахрайству. URL : <http://5fan.ru/wievjob.php?id=83198>
184. Мойсик В.Р. Кримінальна відповідальність за шахрайство з фінансовими ресурсами в Україні : посіб. К., 2010. 243 с.
185. Мордванюк Я.В. Фінансовий механізм регулювання проблемної заборгованості комерційного банку. Вісник Чернігівського

- державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2013. № 2. С. 351-359.
186. Мошенничество в украинских компаниях. Текущая ситуация. Механизмы противодействия : Отчет по результатам исследования 130 компаний в Украине, 2017. URL : <https://kreston-gcg.com/>
187. Мошенничество с фактами 2017 : окончательный обзор мошенничества в платежной индустрии Великобритании. URL : <https://www.financialfraudaction.org.uk/fraudfacts17/>
188. Мудряк Т.О. Криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України. Серія : Економіка, право. 2012. №3 (58). С. 255-260.
189. Мудряк Т.О. Міжнародне співробітництво правоохоронних органів щодо криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки. 2014. Вип. 3. Т. 3. С. 166-171.
190. Мудряк Т.О. Особливості розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. Міжнародний юридичний вісник : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2014. Вип. 1. С. 128-133.
191. Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / за ред. проф. В.Ю. Шепітька. Х.: Право, 2010. 168 с.
192. Мысловский Е.Н. Уголовно-правовые и криминологические проблемы современных нетрадиционных форм мошенничества: на примере финансовых пирамид «МММ», Русский дом «Селенга», «Тибет», «Хопер» : дис. канд., юрид. наук : спец. 12.00.08. М., 2003. 305 с.

193. Назар Ю.С., Проць І.М. Адміністративна та фінансово-правова відповідальність за порушення бюджетного законодавства. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 172 с.
194. Назар Ю.С. Фінансово-правова протидія нецільовому використанню бюджетних коштів як захід боротьби з корупцією. Протидія корупції: європейський досвід та українські реалії : тези міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 20-21 квітня 2012 р.). Львів: ЛьВДУВС, 2012. С. 121-124.
195. Названі глобальні ризики для економіки в 2019 році. URL : <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/nazvany-globalnye-riski-2019-goda-1207298.html>
196. Найзухваліші фінансові афери світу. URL : <http://www.rate1.com.ua/ua/ekonomika/finansy/867/>
197. Найпоширеніші способи шахрайства в автострахованні. URL : <http://carsgen.net/samyie-rasprostranennyye-sposobyi-moshennychestva-v-avtostrahovanyu>
198. Найпоширеніші шахрайства, пов'язані з грошима і фінансами. URL : <http://groshi-v-kredit.org.ua/najposhyrenishi-shahrajstva-povyazani-z-hroshyma-ta-finansamy.html>
199. Начало пути Бернарда Мейдоффа. URL : <http://finfact.org/piramidy/piramida-bernardameidoffa>
200. НБУ: Ситуация в банке «Михайловский» – это чистой воды мошенничество. URL : http://biz.censor.net.ua/events/3005237/nbu_situatsiya_v_banke_34mihayilovskiyi34_eto_chistoyi_vody_moshennichestvo
201. Недострой Киева и пригорода: Что делать инвестору? URL : <http://www.business.ua/videoconf/past/26159/?page=media>
202. Нежданов И.Ю. Мошенничество персонала. URL : <http://union.kz/ru/biz/kadbez/006kad/>

203. НКЦПФР виявила нових шахраїв на фінансовому ринку України. 10 вересня 2019 р. URL : <https://ua.news/ua/nktsbfr-vyyavyla-novyh-moshennykov-na-fynansovom-rynke-ukrayny/>
204. НКЦПФР попередила інвесторів про ризики. 12 лютого 2019 р. URL : <http://finpost.com.ua/news/11912>
205. НКЦПФР попереджає інвесторів про ризики втрати грошей в «Центрі біржових технологій» та «ISRAEL INVESTMENTS LTD». 25 квітня 2019 р. URL : <https://www.nssmc.gov.ua/2019/04/25/nktsbfr-poperedzha-nvestorv-pro-riziki-vtrati-grosheyv-vtsentr-brzhovih-tehnologyv-ta-israel-investments-ltd/>
206. Новий тлумачний словник української мови : в 4. т. / За ред. В. Яременко, О. Сліпущко. К.: Аконіт, 2000. Т. 4. 966 с.
207. Оксентюк Л. Фінансові піраміди: теоретичне та практичне функціонування. URL : <https://naub.oa.edu.ua/2015/%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%96%D0%B4%D0%B8-%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B5-%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B0/>
208. Орлова О. Скільки коштує ліцензія на фінансове шахрайство? URL : <http://www.korosten-info.com/razdel/novosti/skilki-koshtuye-licenziya-na-finansove-shaxrajstvo>
209. Ормоциадзе М. Роберт Флетчер снова процветает в Украине. URL : <http://forbes.net.ua/business/1408121-robert-fletcher-snova-procvetaet-v-ukraine>
210. Осадин А. Финансовый рынок и особенности расследования мошенничества : [учеб. пособ. для МВД]. М. : МВД, 1998. 160 с.

211. Осадча О.О. Основні аспекти формування та відображення інформації щодо фінансових результатів у сучасних облікових концепціях. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Економіка». 2013. Вип. 1(61). С. 152-161.
212. Основные типы финансовых пирамид. URL : <http://www.uspeh-lab.ru/osnovnye-tipy-finansovykh-piramid>
213. Особливості кваліфікації та організація розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним одержанням банківського кредиту : метод. рек. [С. С. Чернявський, О. Ю. Татаров, М. О. Заремба та ін.]. К., 2012. 64 с.
214. Остап'юк Н.А., Процюк О.В. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів: проблеми ідентифікації суб'єкта. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2013. № 3 (59). С. 353-359.
215. Офіційний сайт Української міжбанківської Асоціації членів платіжних систем ЕМА Fraud Digest. URL : <https://ema.com.ua/fraud-digest-25-05-2017>
216. Охрімчук Т.В. Способи вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами. Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : III Всеукраїнська наук.-практ. конф. (23 квітня 2010 р.). Запоріжжя : Юридичний ін-т ДДУВС, 2010. Ч. II. С. 94–96.
217. Паламар Д.С. Подія шахрайства з фінансовими ресурсами як елемент предмета доказування. Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., (м. Запоріжжя, 30 жовт. 2009 р.) : у 2 ч. Ч. 1. Запоріжжя, 2009. С. 89–93.

218. Паламар Л. Усунення умов, що сприяють учиненню злочинів, пов'язаних із незаконним отриманням банківських кредитів. Підприємництво, господарство і право. 2011. №3. С. 106-109.
219. Панкратьев В. Корпоративное мошенничество. Предупреждение, защита, расследование. Бизнес Энтропия. URL : <http://bizentropy.biz/articles/58-korporativnoe-moshennichestvopreduprezhdenie.html>
220. Пантелеєва О. С. Шахрайство у сфері обліку та шляхи його усунення на досвіді США. Управління розвитком. 2012. № 4. С. 51–52.
221. Пасочник В. У держави з МММ нібито й нема проблем? Дзеркало тижня. 18-22 травня 2012 р. №28.
222. Петренко П. Поняття та класифікація злочинів у банківській сфері. Юридичний журнал. 2010. № 3. С. 47–49.
223. Петренко П.Д. Тактичні особливості проведення огляду місця події під час розслідування посадових злочинів у банківській сфері. Юридичний журнал. 2010. № 12. С. 63–66.
224. Петричко Н.О. Незаконні азартні ігри: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. К, 2010. 258 с.
225. Писарчук І. Виявлення ознак нецільового використання бюджетних коштів, вчинених службовими особами. С. 529-536. URL : <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5701/vnulpurn201685583.pdf>
226. Підхомний О.М. Критерії ідентифікації фінансових пірамід і моделювання їх функціонування. Бізнес Інформ. 2014. №11. С. 102-107.
227. Пластун В.Л. Проблеми страхового шахрайства та практика його усунення. Економіка: проблеми теорії та практики : Зб. наук. праць. Вип. 254: В 6 т. Т. II. Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. С. 477-488.

228. Подосенков Н. С. Риски мошенничества в торговом финансировании. Управление финансовыми рисками. 2015. № 4 (44). С. 270–277.
229. Попов К.Л. Жертва шахрайства: віктимологічне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук: спец 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2007. 20 с.
230. Попова І.М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ. К, 2011. 250 с.
231. Потапенко Х., Залуські В. Фінансові піраміди: правові проблеми ante factum і post factum. URL : https://www.academia.edu/33143768/%D0%A4%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%96%D0%B4%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8_ante_factum_i_post_factum
232. Пояснювальна записка до проекту Закону України Про Бюро фінансових розслідувань від 18 вересня 2019 року № 1208-2. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66887
233. Правонарушения на финансовом рынке: выявление, анализ и оценка ущерба : справочник для сотрудников правоохранительных органов / Я. М. Миркин, И. В. Зубков, Ю. В. Росляк, Ю. С. Сизов, З. А. Лебедева, В. П. Ширяев, Т. В. Тормозова и др. ; под общ. ред. Г. С. Полтавченко. М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. 876 с.
234. Преступления в сфере банковского кредитования и методика их предупреждения / [В.Д. Ларичев, Д.Н. Иконников, И.Н. Борисов, М.С.О. Кязимов, А.В. Ольховская]. М. : Дело и Сервис, 2012. 272 с. (Серия «Юридические консультации», Вып. 6/2011).

235. Проблема страхового шахрайства в Україні. З інтерв'ю керівника МСК «Надра» для Українського фінансового сервера. URL : <http://forinsurer.com/public/02/12/17/165>
236. Проблеми розкриття злочинів у банківській сфері. URL : <https://finpost.com.ua/news/5429>
237. Про бюро економічної безпеки : проект Закону України від 19 лютого 2020 року № 3087. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68182
238. Про бюро фінансових розслідувань : проект Закону України від 18 вересня 2019 року № 1208-2. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66887
239. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України : постанова Правління Національного банку України від 3 серпня 2012 року № 327. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/go/z1434-12>
240. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель : Закон України від 01 січня 2020 року №114-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-20#n395>
241. Про заборону грального бізнесу в Україні : Закон України від 15 травня 2009 року № 1334-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1334-17>
242. Про заборону фінансових пірамід в Україні : Проект Закону України від 3 квітня 2013 року № 2700. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46406
243. Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1490-III. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1490-14/ed20000222>
244. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

245. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1702-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>
246. Про запровадження національного механізму координації взаємодії органів державної влади з метою захисту фінансових інтересів України та Європейського Союзу : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року №1110-2017-п. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1110-2017-%D0%BF>
247. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року №1023-XII. URL : <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>
248. Прокопенко В., Дубина М., Коваленко К. Особливості функціонування фінансових пірамід та їх вплив на розвиток ринку фінансових послуг України. Бізнес Інформ. 2015. №5. С. 226–232.
249. Про публічні закупівлі: Закон України № 922-VIII від 25 грудня 2015 року. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/922-19>
250. Про розгляд Звіту про результати аналізу стану публічних (державних) закупівель у 2017 році : Рішення Рахункової палати від 31 травня 2018 року № 13-1. URL : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16756726/R_RP_13-1_2018.pdf?subportal=main
251. Проскуріна Н.М. Маніпулювання фінансовими результатами: передумови, ознаки та способи виявлення. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2014. №1. С. 110-114.
252. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. №85/96-ВР. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>
253. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова пленуму Верховного Суду України за №10 від 06 листопада 2009 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>

254. Публічні закупівлі: Prozorro працює за новими правилами. URL : <http://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/17328-publichni-zakupivli-prozorro-pratsiue-za-novymy-pravylamy.html>
255. Радинова Т. Ежегодно страховая отрасль из-за страхового мошенничества теряет более 600 млн. грн. URL : <http://forinsurer.com/public/11/06/22/4344>
256. Рашкофф Д. Медиавирус. Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание; [пер. с англ. Д. Борисов.]. М.: Ультра Культура, 2003. 368 с.
257. Редкач В., Куц Я., Огородник О., Шемовнев Г. Афери в сфері нерухомості: схеми, що використовують шахраї. URL : <http://lohotron.in.ua/2018/11/afery-v-sferi-nerukhomosti-skhemy-shcho-vykorystovuiut-shakhray/>
258. Рівень тіньової економіки в Україні сягає 46% ВВП. URL : <https://vezha.net.ua/economy/riven-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini-syagaye-46-vvp/>
259. Роговенко Д.С. Забезпечення протидії шахрайству в сфері фінансових послуг. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. №12. С. 55-60.
260. Розслідування нецільового використання бюджетних коштів : метод. рек. / Чернявський С. С., Василичук В. І., Вознюк А. А. та ін. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – 66 с.
261. Розслідування шахрайств, учинених способом фінансової піраміди : навч. посібн. / С.С. Чернявський, О.Ю. Татаров, В.В. Черней, Р.Р. Кузьмін, С.М. Князєв; ред. : В.В. Коваленко. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2013. 179 с.
262. Роїк О. Шахрайство на підприємстві: як власникові захистити свій бізнес. URL : https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/corporate_fraud_how_owners_can_protect_their_business/

263. Рубан О.О. Фінансові правопорушення як основна загроза фінансовій безпеці страхової компанії. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : Збірник наукових праць. 2012. Вип. 36. С. 237-247.
264. Руснак Л.Р. Концептуальні засади розроблення цільової програми протидії фінансовому шахрайству. Економіка і суспільство. Серія : Економіка та управління національним господарством. 2017. Вип. 10. С. 106-111.
265. Рухнула очередная финансовая пирамида под названием «Меркурий взаимный фонд». URL : https://antikor.com.ua/articles/12031-ruhnula_ocherednaja_finansovaja_piramida_pod_nazvaniem_merkurij_v_zaimnyj_fond
266. Сабадаш В.П. Фішинг як найбільш розвинений вид шахрайства в інтернеті. Університетські наукові записки. 2006. №1 (17). С. 228-233.
267. Савченко О. Що потрібно знати українцям про біткоїн та фінансові піраміди. URL : <https://hvylya.net/analytics/society/bitkoyinta-finansovi-piramidi-v-ukrayini-i-sviti-shho-potribno-znati-ukrayintsyam.html>
268. Савицький В. Виявлено нових шахраїв на фінансовому ринку України. URL : <https://ua.news/ua/nktsbfr-vyyavyla-novyh-moshennykov-na-fynansovom-rynke-ukrayny/>
269. Салайчук О. Шахрайство та протидія йому в автострахованні. Україна фінансова : інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку. URL : http://www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/129.htm
270. Самые крупные мошенничества в США. Кто и как обманывал американцев на миллиарды долларов? URL :

<http://forbes.ua/business/1356162-samyе-kрупnye-moshennichestva-v-ssha/1356163#cut>

271. Сатуев Р.С., Шраер Д.А., Яськова Н.Ю. Экономическая преступность в финансово-кредитной системе. М. : Центр экономики и маркетинга, 2000. 272 с.
272. Сахневич С. Ключові фактори виникнення фінансових маніпуляцій, пірамід та масових спекуляцій. Innovations.com.ua. 2011.01.12. URL : <http://innovations.com.ua/ua/articles/14390/temp>
273. Саяпин А. Предотвращение мошенничества в корпоративном бизнесе банка: практические аспекты. Банковский менеджмент. 2010. № 4. С. 14–18.
274. СБУ затримало трьох найбільших аферистів «Хеліксу» – Нагуту, Фелика і Воронцова. URL : <http://ternopoliany.te.ua/zhittya/17533-sbu-zatrymalo-trokh-naibilshykhaferystiv-kheliksu-nahutu-felyka-i-vorontsova>
275. СБУ: «МММ» причетна до фінансування терористів. Українські новини. 04 липня 2014 року. URL : <http://ukranews.com/ua/news/256>
276. Семенчук І.А. Проблема шахрайства у сфері страхування цивільно-правової відповідальності власників автотранспортних засобів. Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. 2016. Т. 21. Вип. 3. С. 176-179.
277. Сердюк П.Л. Мошенничество в сфере банковского кредитования: уголовно-правовое и криминологическое исследование / под. ред. С.П. Щербы. М.: Юрлитинформ, 2009. 160с.
278. Сибірна Р.І., Сибірний А.В., Хомів О.В. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Економічна. 2016. №2. С. 96-107.

279. Скачко Є. Топ-5 новин в сфері шахрайства з платіжними інструментами. 26 травня 2017 року. URL : <https://pingvin.pro/gadgets/article-gadget/top-5-novyn-v-sferi-shahrajstva-z-platizhnymy-instrumentamy-13.html>
280. Скачко Є. Топ-5 новин в сфері шахрайства з платіжними інструментами. 28 липня 2017 року. URL : <https://pingvin.pro/gadgets/article-gadget/83667.html>
281. Скачко Є. Топ-5 новин в сфері шахрайства з платіжними інструментами. 29 вересня 2017 року. URL : <https://pingvin.pro/gadgets/article-gadget/top-5-novyn-v-sferi-shahrajstva-z-platizhnymy-instrumentamy-15.html>
282. Скачко Є. Fraud news: Топ-5 новин в сфері шахрайства з платіжними інструментами. 6 липня 2017 року. URL : <https://pingvin.pro/gadgets/article-gadget/top-5-novyn-v-sferi-shahrajstva-z-platizhnymy-instrumentamy-14.html>
283. Слабинский Д. В. Мотивы и методы выявления намеренного занижения прибыли как вида мошенничества в финансовой отчетности. Международный журнал. 2012. № 32 (230). С. 31–34.
284. Сметанко О.В. Удосконалення процесу внутрішнього аудиту причин шахрайства в системі корпоративного управління. Економічний форум. 2015. №3. С. 424-430.
285. Смирнова Л., Кошельникова Д. Аудит як засіб боротьби з шахрайством. Економічний аналіз : Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу Тернопільського національного економічного університету, 2010. Вип. 6. 543 с.
286. Соловйов Є. Фінансові піраміди: про взаємну відповідальність держави і громадян. URL : <http://gazeta.dt.ua/finances/finansovi-piramidi-pro-vzayemnu-vidpovidalnist-derzhavi-i-gromadyan-.html>

287. Сосновська О.О., Казак О.О. Актуальні загрози кадровій безпеці сучасних підприємств. Проблеми економіки. 2018. №3 (37). С. 144-150.
288. Справжня В. Глухі кути фінансових пірамід. Персонал плюс. 2008. № 6 (258). URL : <http://www.personal-plus.net/258/2933.html>
289. Стан злочинності в Україні у 2013-2018 роках. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
290. Статистичні дані щодо отриманих Держфінмоніторингом повідомлень про фінансові операції протягом I кварталу 2019 року. URL : http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2019/20190417/Ikv_2019ukr.pdf
291. Стефанюк І.Б. Фінансове шахрайство у III тисячолітті: суть і методика виявлення. Фінансовий контроль. 2009. № 2. С. 28-35.
292. Сухачов О.О. Банківське кредитування як об'єкт посягань злочинних угруповань. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2008. № 19. С. 4-6.
293. Сухонос В.В. Деякі аспекти міжнародного співробітництва у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) злочинних доходів та фінансуванням тероризму. Вісник прокуратури. 2011. № 3. С. 117–122.
294. Сухонос В. Протидія шахрайству з фінансовими ресурсами у банківській сфері. Підприємництво, господарство і право. 2012. №8. С. 160–168.
295. Таганцев Н.С. Курс уголовного права. СПб, 1874. Вып. 1. М.: Юристъ, 2003. 292 с.
296. Твардовский В. Как устроен Forex и нужен ли он? Блог компании ITinvest. URL : <http://habrahabr.ru/company/itinvest/blog/202526/>
297. Твид Л. Психология финансов. М.: ИК «Аналитика», 2002. 376 с.
298. Типологічні дослідження Державної служби фінансового моніторингу України за 2017, 2016, 2015, 2014 роки. URL :

http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180423/Typologia_ukr.pdf

299. Титул III. О злом умысле (De dolo malo). Дигесты или пандекты. Книга первак. Хрестоматия по Всеобщей истории государства и права : в 2 т. / Под ред. К.И. Батыра и Е.В. Поликарповой. М., 1996. Т. 1. 392 с.
300. Туаев А. Особенности организации деятельности правоохранительных органов в борьбе с мошенническими операциями в сфере строительства жилья. Юрист ВУЗа. 2009. №12. С. 43-46.
301. Тюрдьо Н. Фінансові шахрайства у банківській системі. URL : <http://libfor.com/index.php?newsid=2876>
302. Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252
303. Уголовный кодекс Украинской Советской Социалистической Республики. Харьков, 1922. 285 с.
304. Украинцев заманивают в новую финансовую пирамиду (ИНФОГРАФИКА). URL : <http://finance.bigmir.net/budget/34522Ukrainev-zamanivajut-v-novuju-finansovuju-piramidu--INFOGRAFIKA>
305. Україна. Всесвітній огляд економічних злочинів. Кіберзлочини в центрі уваги. URL : https://www.pwc.com/ua/uk/press-room/assets/gecs_ukraine_ua.pdf
306. У Тернополі ще одного підозрюваного в організації фінансової піраміди звільнити під заставу. URL : <http://ternopil.unian.ua/1674426-u-ternopoli-sche-odnogo-organizatora-finansovoji-piramidi-zvilnili-pid-zastavu.html>
307. Усач Б.Ф., Маркевич М.А. Виявлення фактів шахрайства у контексті аудиту фінансових звітів банків. Вісник Житомирського державного технологічного університету. 2010. №3 (53). С. 253-255.

308. Уэллс Дж.Т. Справочник по предупреждению и выявлению корпоративного мошенничества; под научн. ред. М.С. Суханова ; [пер. с англ. М.С. Суханового, Ю.Ю. Смирской, В.Л. Артемова]. М. : Маросейка, 2008. 480 с.
309. Феномен фінансових пірамід. Експерти радять захищатися від подібних шахрайських схем самостійно. Хрещатик. URL : <http://www.kreschatic.kiev.ua/print/art/1346179696.html>
310. Финансовые пирамиды: обманутые вкладчики разделились. URL : http://www.prostobank.ua/finansovyy_gid/investitsii/stati/finansovye_piramidy_obmanutye_vkladchiki_razdelilis
311. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія [А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун, В.С. Домбровський та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.О. Єпіфанова. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.
312. Фінансові піраміди, користуючись стандартною схемою, обдурили більше мільйона довірливих громадян / Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. URL : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/896035>
313. Фінансові піраміди — як вберегтися від шахрайства. URL : http://smi.liga.net/articles/201112-13/3490495-f_nansov_p_ram_di_yak_vberegitsya_v_d_shakhraystva.htm
314. Фойницкий И.Я. Мошенничество по русскому праву. Сравнительное исследование. Электронная библиотека. URL : <http://www.allpravo.ru/library/doc101p/instrum4088>
315. Фонд гарантування звернувся до Генеральної прокуратури України та Національного антикорупційного бюро України. URL : <http://www.fg.gov.ua/news/7732-fondharantuvannia-zvernuvsia-do-heneralnoi-prokuratury-ukrainy-ta-natsionalnoho-antykoruptionsiinoho-biuroukrainy>

316. Фонд гарантування ініціював 900 кримінальних справ проти банкірів. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2016/02/26/583176/>
317. Фрумкін К. Шахрайство та злочини у банківській сфері. Фінансовий ринок України. 2011. № 5. С. 10–12.
318. Хамига Ю. Запобігання фінансовому шахрайству в державному секторі економіки. Corporate Governance: Strategies, Technology, Processes : II International Scientific Conference (Leipzig, Germany, October 26, 2018). Leipzig: Baltija Publishing, 2018. P. 237-239.
319. Хамига Ю.Я. Корупція – основний фактор, який впливає на ризик фінансового шахрайства. Сучасні тенденції розвитку світової економіки: нові виклики та проблеми : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.). Одеса: МГУ, 2019. С. 212-214.
320. Хамига Ю.Я. Методи боротьби з корупцією, яка впливає на ризик фінансового шахрайства в Україні. Проблеми та перспективи сучасного розвитку фінансів, обліку та банківської діяльності : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 18 березня 2019 р.). Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. С. 111-113.
321. Хамига Ю.Я. Напрями детінізації економіки України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2017. Вип. 23, Ч. 1. С.175-178.
322. Хамига Ю.Я. Основні засади протидії фінансовому шахрайству. Актуальні проблеми модернізації фінансової системи України : матеріали X Всеукраїнської студентської наукової конференції (м. Чернівці, 1 листопада 2018 р.). Чернівці: ЧНУ, 2018. С. 123-124.
323. Хамига Ю.Я. Основні заходи протидії фінансовому шахрайству в Україні. Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір : збірник матеріалів III Міжнародної науково-

- практичної конференції (м. Тернопіль, 10 вересня 2019 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 133-136.
324. Хамига Ю.Я. Проблеми фінансового шахрайства в банківській сфері. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 30 листопада 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С. 284-286.
325. Хамига Ю.Я., Сокровольська Н.Я. Корупція як один із чинників, що впливає на ризик фінансового шахрайства. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: «Економіка і управління». 2018. Т. 29 (68). № 6. С. 137-140.
326. Хамига Ю.Я., Сокровольська Н.Я. Протидія фінансовому шахрайству у вітчизняних організаціях. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. Вип. 22. Ч. 3. С. 73-76.
327. Хамига Ю.Я., Сокровольська Н.Я. Фінансове шахрайство: шляхи попередження та методи боротьби. Вісник Одеського національного університету. Серія: «Економіка». 2018. Т. 23. Вип. 6 (71). С. 168-172.
328. Хамига Ю. Фальсифікація фінансової звітності як різновид фінансового шахрайства. Економічний і соціальний розвиток України у XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації : збірник тез доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції, (Тернопіль, 9-10 квітня 2019 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 201-203.
329. Хамига Ю.Я. Шляхи мінімізації тіньової економіки України. Напрями розвитку ринкової економіки на засадах конкурентоспроможності, інноваційності та сталості : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (Запоріжжя, 11

- листопада 2017 р.). Запоріжжя: Запорізька державна інженерна академія, 2017. С. 178-179.
330. Хилюта В.В. Мошенничество в историко-правовом аспекте. URL : <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1299666>
331. Хоменко В.П. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2016. №1 (98). С. 120-132.
332. Хороший И. Мошенничество и обман в бизнесе. URL : <http://www.snilm.com.ua>
333. Худояр О. З 2009 року фінансові піраміди «розвели» українців на мільярди доларів. Gazeta.ua. 7 серпня 2013 року. URL : <http://gazeta.ua/articles/economics/>
334. Царенко Ю.В. Кадровая безопасность компании. Кадровик. Кадровое делопроизводство. 2006. № 7. С. 48–51.
335. Ценова Т.Л. О проблеме финансовых пирамид. Теория и практика общественного развития. 2011. №7. С. 252-254.
336. Черней В.В. Запобігання підрозділами ДСБЕЗ МВС України шахрайству з фінансовими ресурсами. Діяльність підрозділів кримінальної міліції: сучасний стан та перспективи вдосконалення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 12 квіт. 2013 р.). Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 289-291.
337. Черней В.В. Правове та організаційне забезпечення протидії злочинам у сфері державних фінансів. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2014. №2. С. 3-14.
338. Чернишов Г.М. До питання про визначення фінансового шахрайства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. Серія: Право. Вип. 26. С. 230-234.

339. Чернишов Г.М. Кримінологічна характеристика шахрайств в інвестиційно-будівельній сфері. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2014. №10-1. Т. 2. С. 98-101.
340. Чернишов Г.М. Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 246 с.
341. Чернявський С.С., Бондар С.В. Розв'язання проблем протидії шахрайству з фінансовими ресурсами в банківській сфері. URL : http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/VAUMVS/2012_1/cherny.htm
342. Чернявський С. Економічне шахрайство у банківській сфері: щодо аналізу. Право України. 2003. № 7. С. 48-52.
343. Чернявський С. С. Законодавче забезпечення протидії створенню в Україні «фінансових пірамід». Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2012. № 2. С. 3–13.
344. Чернявський С.С., Микитчик А.В. Розслідування шахрайств у сфері фінансування будівництва житла : навч.-практ. посіб. для студ. ВНЗ. К.: Хай-ТекПрес, 2009. 167 с.
345. Чернявський С.С. Наукові основи розробки криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства. Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2008. №6. С. 89-100.
346. Чернявський С.С. Предмет злочинів у сфері господарської діяльності. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2009. № 4 (47). С. 258–266.
347. Чернявський С.С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : автореф. дис. д-ра юрид.

- наук : 12.09.09 / Чернявський Сергій Сергійович; Нац. акад. внутрішніх справ. К., 2010. 34 с.
348. Чернявський С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. К.: «Хай-ТекПрес», 2010. 624 с.
349. Чернявський С.С. Фінансове шахрайство як об'єкт криміналістичного дослідження. Государство и право в условиях глобализации: реалии и перспективы : матер. 2-ой Междунар. науч.-практ. конф. (г. Симферополь, 16-17 апреля 2010 г.). Симферополь, 2010. 529 с.
350. Число мошенничеств в интернете увеличилось вдвое. Forbes – Украина. 2013.09.13. URL : <http://forbes.net.ua/news/1357989-chislo-moshennichestv-v-internete-uvelichilos-vdvoe>
351. Число фишинговых атак значительно розросло. URL : [//www.securitylab.ru/news/385998.php](http://www.securitylab.ru/news/385998.php)
352. «Чорний обнал» і шахрайство: ЗМІ показали, як працює бізнес нардепа Тарути. URL : <https://newsonline24.com.ua/chornij-obnal-i-shaxrajstvo-zmi-pokazali-yak-pracyuye-biznes-nardepa-taruti/>
353. Чорнуцький С.П. Суть і методика виявлення фактів фінансового шахрайства. Економіка та держава. 2011. №7. С. 127-131.
354. Чумарин И.Г. Что такое кадровая безопасность компании? Кадры предприятия. 2003. № 2. С. 34.
355. Чуницька І.І. Заходи запобігання фінансовому шахрайству та легалізація коштів, зароблених злочинним шляхом. Проблеми економіки. 2017. №2. С. 282-291.
356. Шапочка С.В. До питання боротьби з шахрайством, яке вчиняється з використанням можливостей мережі Інтернет. Правова інформатика. 2014. №3 (43). С. 89-95.
357. Шапочка С.В. До питання запобігання окремим видам шахрайства, яке вчиняється з використанням можливостей мережі

- Интернет. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2014. № 1 (32). С. 213-225.
358. Шапочка С.В. Інформаційна безпека та кібершахрайство. Внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці держави : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 2 квітня 2013 р.). К. : ТОВ «Три К», 2013. С. 188-191.
359. Шапочка С.В. Щодо шахрайства, що вчиняється з використанням можливостей мережі Інтернет. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави : матеріали V наук.-практ. конф., (м. Київ, 20 березня 2014 р.). К. : НАСБУ, 2014. С. 226-230.
360. Шаргородська Н.В. Банківська система і банківська діяльність як об'єкти кримінально-правової охорони. Право і суспільство. 2010. № 6. С. 215–220.
361. Шатен П.-Л. Предотвращение отмывания денег и финансирования терроризма : практическое руководство для банковских специалистов / П.-Л. Шатен и др.; пер. с англ. М.: Альпина Паблишерз, 2011. 316 с.
362. Шатковський О. Розвиток законодавства України щодо державних закупівель: від еволюції до революції. Радник в сфері державних закупівель. 2015. № 5 (44). С. 44 – 48.
363. Шатній О. Реформування сфери публічних закупівель заходить у глухий кут. URL : <http://guild.org.ua/2018/07/27/%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B8-%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BF%D1%96/>

364. Шахраї завойовують вашу довіру, а потім крадуть ваші гроші.
URL: <https://www.westernunion.com/ua/ua/fraud-awareness/fraud-types.html>
365. Шахрайство в сфері страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів. URL :
<http://autoadvokat.com.ua/315.html>
366. Шахрайство на будівництві: українські реалії. URL :
<https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2018/fraud-on-construction.html>
367. Шахрайство на фінансовому ринку : практичний посібник з протидії / За ред. В. Фещенка. К., Українське агентство з фінансового розвитку, 2011. 424 с.
368. Шевченко А.М. Зловживання та махінації на ринку фінансових послуг: методи боротьби, засоби протидії. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 7. С. 767–771.
369. Шевчук М.В. Використання бюджетних коштів не за цільовим призначенням: застосування фінансово-правових заходів впливу. Порівняльно-аналітичне право. 2018. №4. С. 364-357.
370. Шейко Л. Финансовые мошенничества: как себя обезопасить.
URL : <https://www.klerk.ru/buh/articles/477145/>
371. Шелест Х.М. Вплив фінансових шахрайств на фінансову безпеку підприємства та заходи їх усунення в сучасних умовах. Наукова думка інформаційного століття : збірник наукових праць. Т. 3. Дніпро, 2017 . С. 52-54.
372. Що таке фінансова піраміда? Як не потрапити в неї і що робити, якщо це вже сталося? <http://itstatti.in.ua/zarobitok-v-interneti/53-shcho-take-finansova-piramida-yak-ne-potrapiti-v-neji-i-shcho-robiti-yakshcho-tse-vzhe-stalosya.html>

373. Юшко С.В. Фінансові шахрайства і зловживання у сфері публічних закупівель та способи протидії їм. Сучасні проблеми економіки і підприємництво. 2018. Вип. 21. С. 118-125.
374. Як розпізнавати фінансові піраміди? URL : <https://biznesua.com.ua/yak-rozpiznavati-finansovi-piramidi/>
375. Яни П.С. Мошенничество и иные преступления против собственности: уголовная ответственность. М., 2002. 136 с.
376. Ярмоленко Ю.В. Економіко-правові умови появи та функціонування фінансових пірамід в Україні. Європейські перспективи. 2013. № 12. С. 173-177.
377. Ярмоленко Ю. Сучасні технології побудови фінансових пірамід. Право і суспільство. 2014. №1. С.176–182.
378. Ярочкин В.И. Безопасность банковских систем. М.: Ось-89, 2004. 416 с.
379. Яхно А. Феномен MMM: як Мавроді вдається водити за носа українців. ТСН.ua. 2013. URL : <http://tsn.ua/groshi/fenomen-mmm-yak-mavrodi-vdayetsya-voditi-za-nosa-ukrayinciv.htm>
380. Annual Report / Coalition Against Insurance Fraud. Washington, DC. 2006. 69 p.
381. Association of Certified Fraud Examiners. What is Fraud? URL : <http://www.acfe.com/fraud-101.aspx>
382. Blanchard O.-J., Watson M. Bubbles, rational expectations and financial markets in P. Wachtel Crises in economic and financial structure. Lexington MA, Heathand Co., 1982. P. 295–316.
383. Carvajal A., Monroe H., Pattillo C., Wynter B. Ponzi Schemes in the Caribbean. IMF Working Paper. 2009. № 95. P. 7.
384. Coenen T. Expert Fraud Investigation: A Step-by-Step Guide. Wiley, 2009.
385. Cressey D. R. Other People's money. Montclair. NJ: Patterson Smith, 1973. 30 p.

386. Criminal Code of the Republic of Austria. URL : <http://www.legislationonline.org/documents/section/criminal-codes>
387. Criminal Law of the People's Republic of China. URL : <http://www.cecc.gov/resources/legal-provisions/criminal-law-of-the-peoples-republic-of-china>
388. Egan J. Check the Currency Risk. Then Multiply by 100. The New York Times. 2005. June 19 URL : <http://online.wsj.com/news/articles/SB120010072930285383>
389. EU Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA 2013). URL : <http://www.europol.europa.eu/content/eu-serious-and-organised-crime-threat-assessment-socta>
390. FBI Reports and publication. URL : <http://www.fbi.gov/stats-services/publications>
391. Fraud and Buildup in Auto Injury Insurance Claims. Insurance Research Council. 2008 Edition. November 2008. URL : <https://www.insurance-research.org/research-publications/fraud-and-buildup-auto-injury-insurance-claims-2008-edition>
392. German Criminal Code. URL : <http://www.legislationonline.org/documents/section/criminal-codes>
393. Global foreign exchange market turnover in 2019 / Bank of International Settlements. Basel, 2019. URL : <https://gaccantabriaoriental.es/global-foreign-exchange-market-turnover-in-2019>
394. Global study on occupational fraud and abuse. Report to the nations 2018. URL : <https://www.acfe.com/report-to-thenations/2018>
395. Grant Thornton International Business Report. URL : <https://www.grantthornton.global/en/press/press-releases-2018/ibr-q1-2018/>
396. Hazel Croall. White collar crime: criminal justice and criminology. Buckingham – Philadelphia, 1994. 127 p.

397. Hyman David A. Health Care Fraud and Abuse: Market Change, Social Norms and the Trust Reposed in the Workmen. *The Journal of Legal Studies*. 2001. №30.2. P. 531–567.
398. Hughes J. Comments on Interim Final Temporary Rule: Retail Foreign Exchange Transactions (Release No. 34-64874, File No. S7-30-11). U. S. Securities and Exchange Commission. Washington, 2013. August 2. URL : <https://www.sec.gov/comments/s7-30-11/s73011-10.pdf>
399. Insurance Bureau of Canada. Cost of Personal Injury Fraud. URL : <http://www.abc.ca/on/>
400. Insurance Fraud / Alan Wilson South Carolina Attorney General. URL : <http://www.scag.gov/insurance-fraud>
401. Insurance Fraud Bureau / Fighting Organized Insurance Fraud. P. 2.
402. Insurance Fraud / FBI. URL : <http://www.fbi.gov/stats-services/publications/insurance-fraud>
403. International Standard on Auditing 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements. URL : <http://www.ifac.org/sites/default/files/downloads/a012-2010-iaasb-handbook-isa-240.pdf>
404. Khamyha Yu. Financial pyramids as a type of financial fraud: theoretical-motivational aspect. *European Journal of Economics and Management*. 2020. Vol. 6, Issue 3. P. 15-22.
405. Kizyma T., Lobodina Z., Khamyha Yu. Fraud with financial resources of the state: types and effect on the shadow economy. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. №2 (29). C. 355-363. (Web of Science).
406. Knutson M.C. The Ponzi Scheme. URL : <http://www.usinternet.com/users/mcknutson/pscheme.htm>
407. Kolodiziev O., Chmutova I., Lesik V. Use of causal analysis to improve the monitoring of the banking system stability. *Banks and Bank Systems*. 2018. Vol. 13, Issue 2. P. 39–53 (Scopus).

408. Krysovatyi A., Vasylychshyn O., Galeshchuk S.. Bitcoin Response to Twitter Sentiments. Research and Industrial Applications: Integration, Harmonization and Knowledge Transfer. Proceedings of the 14th International Conference on ICT in Education. Volume II: Workshops. Kyiv, Ukraine, 2018. P. 160-168. (Scopus). URL : http://ceur-ws.org/Vol-2104/paper_199.pdf
409. Laws and Regulations Covering Multi-Level Marketing Programs and Pyramid Sctmts // Consumer Fraud Reporting. URL : www.consumerfraudreporting.org/pyramidschemes_laws.htm
410. Malyniak B.S., Martyniuk O.M., Kyrylenko O.P. Corruption and efficiency of public spending in states with various public management types. Economic Annals-XXI: Volume 178, Issue 7-8, Pages: 17-27, September 30, 2019. <http://soskin.info/en/ea/2019/178-7-8/Economic-Annals-V178-02> DOI: <https://doi.org/10.21003/ea.V178-02> (Scopus)
411. Mihet R. Effects of Culture on Firm Risk-Taking: A CrossCountry and Cross-Industry Analysis. IMF Working Paper. 2012. URL : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12210.pdf>
412. PricewaterhouseCoopers Украина. Всемирный обзор экономических преступлений. URL : http://www.pwc.com/en_UA/ua/services/forensic/assets/gecs_2011_report_ukraine_rus.pdf
413. Project 2020: Scenarios for the Future of Cybercrime. URL : <https://www.europol.europa.eu/content/project-2020-scenarios-future-cybercrime>
414. Report to the Nations 2018. Global Study on Occupational Fraud and Abuse. / Association of Certified Fraud Examiners. URL : <https://www.acfe.com/report-to-the-nations/2018/>
415. Rowan T.P. Report, Confronting the Pyramid Hazard in the United States, 1998. 165 с.
416. Shapochka S. Preventing Fraud Using Computer Networks. Internal Security. 2013. № 2. P. 63-75.

417. Statute of Frauds (1677). URL :
<http://www.answers.com/topic/statute-of-frauds>
418. Sutherland E.H. Is «White Collar Crime» Crime? American Sociological Review. 1945. Issue 10. P. 132–139.
419. The Fraudsters — How Con Artists Steal Your Money / Pyramids of Sand by Eamon Dillon Merlin Publishing, Ireland. 2008. Ch. 9.
420. Van der Nat P., Keep W. Marketing Fraud: An Approach for Differentiating Multilevel Marketing from Pyramid Schemes. Journal of Public Policy and Marketing. 2002. Vol. 21. № 1. P. 139-151.
421. Voznyak H., Grzebyk M., Yehorycheva S., Pelekhatyy A. Budget control at local level in conditions of financial decentralization in Ukraine: problems and ways of their solution. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2019. Vol. 3, №30. P. 328-339.

Додаток А

Опис та ідентифікація шахрайських ознак роздрібної торгівлі валютами (ринок Forex) в Україні (цитовано за [88, с. 106-108])

У своїх промо-акціях деякі компанії, що надають послуги з організації роздрібної торгівлі валютою й деривативами в Україні, серед іншого пропонують потенційним клієнтам премію в розмірі 10 % за відкриття рахунку на суму від 5 тис. дол. США без обмеження терміну дії депозиту, але при цьому вимагають певного обсягу торгівлі для виведення коштів (на сайті компанії ми з'ясували, що для виведення 500 дол. США бонусу, отриманого з депозиту в 5000 дол., мінімальний обсяг торгівлі має в 7000 разів перевищувати розмір депозиту, тобто 3,5 млн. дол.). Лист із такою пропозицією надійшов на e-mail одного з авторів від київського офісу російської фірми “Інвестиційний холдинг “Альфа Бізнес Консалтинг” у листопаді 2013 р. Ми скористалися нагодою та розпочали дослідження.

Як з'ясувалося, “Альфа Бізнес Консалтинг” (далі — АБК) є, по суті, фронтофісом компанії “NAS Broker”, зареєстрованої в офшорній юрисдикції (на Британських Віргінських островах) у 2013 р., де, власне, й відкриваються клієнтські рахунки. Вона, у свою чергу, входить до складу холдингу “NAS Technologies Ltd”, що згідно з інформацією на офіційному веб-сайті компанії має британську юрисдикцію. За телефоном від головного менеджера по роботі з клієнтами ми як потенційні клієнти отримали пояснення щодо послуг, пропонованих компанією: по суті, це забезпечення можливості спекулятивної торгівлі валютою та CFD (за словами штатного аналітика компанії, з яким менеджер з'єднав для отримання детальнішої інформації, “інноваційного продукту з числа біржових деривативів, що розроблений фахівцями чиказьких бірж”). Після відкриття рахунку в “NAS Broker” дрібний інвестор (мінімальний розмір депозиту для початку торгівлі становить від 1 дол. США) має зробити вибір: персонально управляти власним рахунком чи скористатися послугами фінансового консультанта або керуючого трейдера.

Продовження Додатку А

Звернувшись до офісу компанії (м. Київ, вул. Солом'янська, 15а, оф. 198), одержали стандартний пакет документів для клієнтів: договір про інформаційно-торговельне обслуговування з компанією “NAS Technologies Ltd” (із додатком у вигляді пам'ятки про технічні аспекти персонального управління рахунком); типові договори клієнта з аналітиком та з керуючим трейдером; календар новин валютного трейдингу на два наступних тижні, розроблений фахівцями АБК.

Відповідно до договору з “NAS Technologies” (до речі, з тексту випливає, що компанія має не британську юрисдикцію, як зазначено на її веб-сайті, а офшорну) вона забезпечує клієнта котируваннями, котрі можуть відрізнитися від котирувань eSignal не більш ніж на 0,25 % (eSignal — відома серед фахівців фірма, що спеціалізується на інтерактивних даних, пропонуючи потокову ринкову інформацію в режимі реального часу, новини та аналітику. Передплата на eSignal Premier, найдешевший продукт, придатний для перевірки котирувань валютного ринку в режимі реального часу коштує 145 дол. США на місяць. Отже, переважній більшості роздрібних спекулянтів це джерело даних для перевірки отриманих котирувань не доступне через його вартість. А “NAS Technologies”, навіть дотримуючись договору принаймні в цій частині, має чималий простір для зміни власних котирувань ($\pm 0,25$ % до набору з майже 200 котирувань eSignal Premier) залежно від рівня підготовки та ступеня обережності клієнта), та попереджає про те, що не відповідає за затримки, збої в торгівлі та інші негаразди, пов'язані з ризиком, зумовленим високотехнологічним характером послуг. Вартість послуг компанії в договорі не зазначена.

Договори про надання консультаційних послуг та про управління гарантійно-заставним рахунком клієнта, які укладаються за його бажанням, цікаві тим, що другою стороною в них виступає аналітик або керуючий трейдер — фізичні особи, чії кандидатури пропонують менеджери АБК.

Продовження Додатку А

За словами головного менеджера офісу компанії, всі аналітики є фахівцями відомої кіпрської компанії “Nutty Consulting” (жодних згадувань про котру в Інтернеті ми не знайшли), а більшість керуючих трейдерів працюють у інших, крупніших регіональних офісах самої АБК, розташованих у Казані, Єкатеринбурзі та Уфі (тобто в разі, якщо клієнт захоче оскаржити будь-які дії керуючого рахунком, судовий розгляд відбуватиметься в Татарстані або на Уралі та за законодавством РФ).

Економічний календар, отриманий у офісі АБК, містив перелік значущих новин, які стосувалися переважно публікації статистичної інформації у США та країнах ЄС. До кожної події наводилися відомості про відповідний економічний індикатор і прогноз щодо впливу цієї “новини” на певну валютну пару в зазначені дату й час (відсоткова зміна без довірчого інтервалу). На запитання про джерело цих прогнозів менеджер відповів, що їх за великі кошти купують у партнерської компанії “Nutty Consulting”. Перевірка дат новин, вміщених у календарі, показала, що вони відтерміновані від моменту реальної публікації відповідних індикаторів у середньому на тиждень.

Є підстави вважати, що “прогнози” в зазначений час підтверджуються реальними котируваннями від “NAS Technologies”. Відтак АБК і залежні від неї консультанти розкривають кінцевого споживача маркет-мейкеру “NAS Technologies” та здійснюють профілювання клієнтської бази за “рівнем складності” і “ступенем обережності” (готовність клієнта до додаткового поповнення депозиту, з одного боку, та ймовірність вилучення решти коштів, — з другого), а котирування “NAS Technologies” змінюються відповідно до одержаної інформації про клієнта.

Додаток Б

Таблиця Б1

Способи вчинення шахрайських дій за видами страхування [263, с. 245]

Вид страхування	Способи шахрайських дій страхувальників
Моторнотранспортне страхування (ОСЦПВВНТЗ, КАСКО, “Зелена карта”)	- страхування уже розбитих транспортних засобів; - завищення суми завданого збитку; - організація фіктивного викрадення автомобіля з подальшим його перепродажем за кордоном; - навмисне надання неповної або неправдивої інформації про автомобіль; - інсценування дорожньо-транспортної пригоди; - страхування “двійника” (номерні знаки з розбитого автомобіля прикріплюють до автомобіля, який є об’єктом страхування); - завищення вартості запасних частин, які використовуються для ремонту автомобіля після ДТП; - навмисне “підставляння” старого автомобіля під новий та інсценування таким чином ДТП; - навмисна фальсифікація звітності стосовно укладених договорів міжнародного страхування “Зелена картка” та надання страхувальником неправдивої інформації; - неправомірне використання “Зелених карток” у декількох ДТП; - зазначення пошкоджених деталей, які не стосуються страхової події; - навмисний підпал власником свого застрахованого від пожежі автомобіля; - схема “swoop and squat”; - неправдива інформація стосовно сфери використання автомобіля, що впливає на розмір страхового тарифу; - проблема “title washing”
Майнове страхування	- інсценування пожеж застрахованого нерухомого майна; - інсценування затоплення приміщень; - завищення справжньої вартості зіпсованого майна страхувальника; - надання неправдивої інформації про об’єкт страхування
Медичне страхування	- інсценування нещасного випадку, що організовується за участі страхувальника та медичних працівників; - призначення дорогих та часто непотрібних ліків застрахованим пацієнтам; - виставляння рахунків за лікарські препарати, які не покриваються страховими полісами пацієнтів; - навмисна реєстрація неправильної кількості додаткових візитів пацієнтів
Страхування життя	- інсценування вбивства застрахованої особи; - вбивство, скоєне з метою отримання страхового відшкодування; - вбивство особи, схожої на страхувальника; - використання тіла іншої людини для отримання страхової виплати; - інсценування безвісти зниклого страхувальника у результаті нещасного випадку
Страхування туризму	- підроблення медичної документації за начебто проведене лікування та здійснені витрати за кордоном; - змова іноземних лікарів з туристичною фірмою; - махінації з бланками страхування; - продаж страхових полісів туристам, які планують займатися екстремальними видами спорту та їдуть в екзотичні країни, заздалегідь не попередивши про це страховика; - махінації представників туристичних фірм з пластиковими полісами
Страхування відповідальності (крім ОСЦПВВНТЗ)	- шахрайські дії управлінського персоналу при укладенні угод D&O; - шахрайство під час страхування ризику неповернення кредиту

Типові приклади реалізації шахрайських схем на страховому ринку України*

Шахрайська схема	Коротка характеристика
укладення договору страхування за завищеною ціною	класичне страхування майна здійснюється за страховим тарифом в рамках 0,08-2,0%, а у договорі страхування майна зазначено від 2-3%. Різниця — це так звані зайві гроші, які страхова компанія може перевести зі свого рахунку
«страховий відкат»	змова менеджерів страхової компанії й власника об'єкта, що страхується. У цьому випадку об'єкт спочатку страхується по завищеній ціні, а топ-менеджер компанії, що страхує, одержує класичний «відкат». Інколи може бути й зворотний варіант: «відкат» отримує співробітник страхової компанії або її оцінювач, навпаки, за занижену суму страховки
перестраховування за кордон	така схема може використовуватись і в межах країни. Договір страхування перестраховується за кордоном, кошти цілком на законних підставах направляються в іноземну компанію, найчастіше зареєстровану на території офшорної юрисдикції. Сплату за полісом страхування здійснює афілійована зі страховою компанією фірма. Цілями таких злочинів є зменшення оподаткованого прибутку на величину страхових внесків, значна частина отриманих коштів може бути використана як за кордоном так і для повернення в країну. Розкрити таку схему й довести злочинність використаного механізму вкрай важко, практично неможливо
використання страхової компанії для переведення грошей у готівку	страхувальником виступає керівник або власник юридичної особи, який по зговору зі страховиком, укладає договір страхування майна, здійснюючи страховий платіж. При цьому маючи в цій страховій компанії договір страхування від нещасного випадку оформлений на власну особу. Якщо «страховий випадок» настає, отримується відшкодування в розмірі менше за розмір страхування майна підприємства, а різниця залишається у вигляді винагороди страховику
купівля нового підприємства	у межах, наприклад, фінансово-промислової групи, відбувається капіталізація страхової компанії, яка з часом купує цінні папери підприємства і стає його власником (співвласником). Таку схему часто використовують банки й страхові компанії, які утворюють фінансову групу для купівлі підприємств
легалізація кримінальних доходів через страхову компанію	здійснюється шляхом змови страхувальника і страховика. Предметом схеми є укладання фіктивного договору страхування. Купується поліс на страхування здоров'я на велику суму «брудних» грошей. Інценізується побутова травма лише на папері, отримується страхове відшкодування яке є цілком легальним доходом

* Складено за матеріалами джерела [67]

Додаток В**Загальні показники роботи Державної аудиторської служби
України у 2018 році**

Як і в попередні роки, діяльність органів державного фінансового контролю у 2018 році була спрямована на забезпечення належного рівня фінансово-бюджетної дисципліни в державі.

Впродовж січня – грудня 2018 року проведено майже 2,0 тис. заходів державного фінансового контролю (у тому числі понад 1,6 тис. ревізій та перевірок, 382 державні фінансові аудити) на підприємствах, в установах та організаціях різних форм власності. Проведені контрольні заходи засвідчили, що і надалі залишається досить розповсюдженою негативна практика використання державних ресурсів з порушеннями законодавства.

Так, у 2015–2017 роках органами Держаудитслужби (Держфінінспекції) щороку охоплювалось контролем в середньому 549,4 млрд грн фінансових та матеріальних ресурсів, у 2018 році під час ревізій та перевірок досліджено використання майже 392,9 млрд грн. В розрахунку ж на 1 перевірений об'єкт відповідний показник зріс в 1,2 раза – з 208,8 млн грн у 2015 році до 254,1 млн грн у 2018 році (рис. 1).

Орієнтування заходів державного фінансового контролю на охоплення найбільш ризикових сфер у діяльності підприємств, установ і організацій та дослідження значних фінансових потоків дозволило забезпечити належну результативність заходів контролю.

При цьому суттєво покращено результативність ревізій та перевірок – сума виявлених втрат ресурсів у середньому на один перевірений об'єкт контролю за 2018 рік становить майже 1,5 млн гривень.

Загалом за результатами ревізій та перевірок виявлено втрат фінансових і матеріальних ресурсів на понад 2,2 млрд гривень.

Відповідна динаміка наведена на рис. 2.

Обсяги охоплених контролем фінансових та матеріальних ресурсів у 2015 - 2018 роках

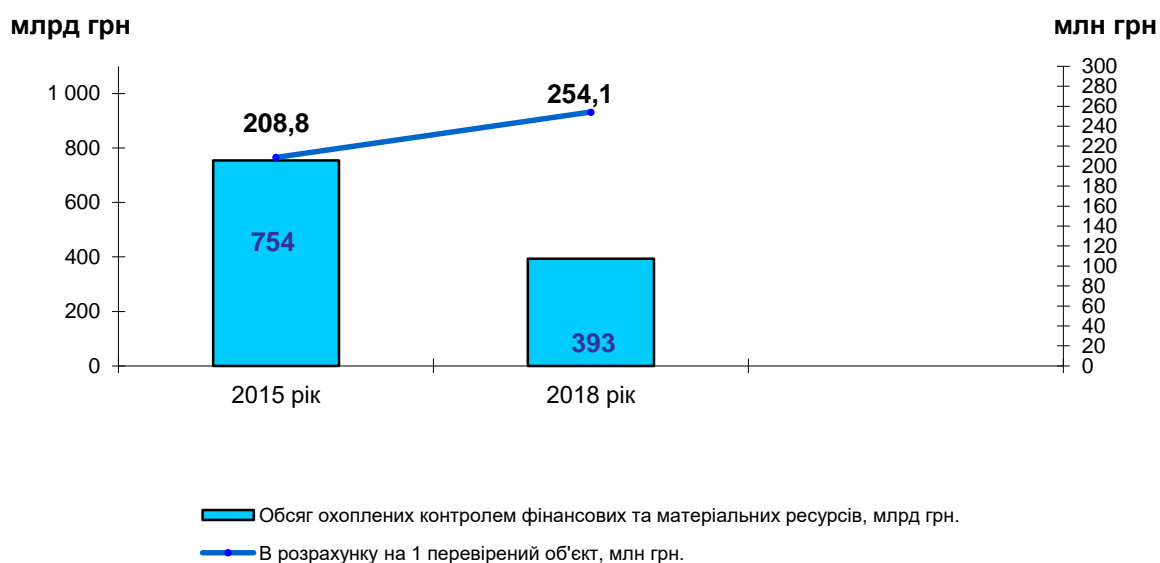

Рис. 1

Динаміка обсягів порушень, що призвели до втрат ресурсів, виявлених органами Держаудитслужби (Держфінінспекції) протягом 2016-2018 років

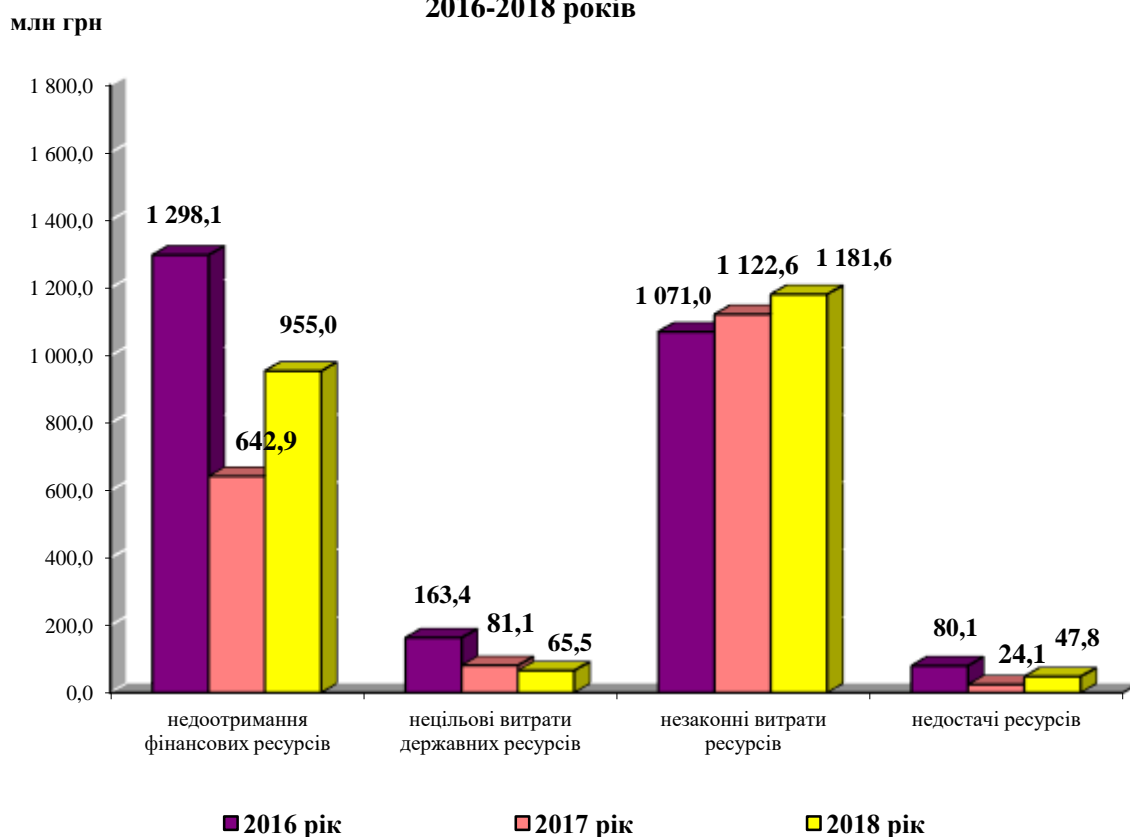

Рис. 2

Зокрема, внаслідок неправомірних дій окремих керівників, реалізації товарів, робіт та послуг за заниженими цінами, безоплатного надання в оренду природних і матеріальних ресурсів тощо бюджетами усіх рівнів, бюджетними установами та організаціями, підприємствами втрачена можливість отримати належні їм доходи на суму майже 955,0 млн грн, у тому числі бюджетами – понад 305,8 млн гривень.

На понад 1,2 тис. підприємств, в установах і організаціях встановлено майже 1,3 млрд грн незаконних і не за цільовим призначенням проведених витрат та недостач матеріальних і фінансових ресурсів, у тому числі понад 788,1 млн грн – за операціями з бюджетними коштами.

Співвідношення зазначених порушень наведено на рис. 3.

Структура порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, виявлених органами Держаудитслужби за 2018 рік

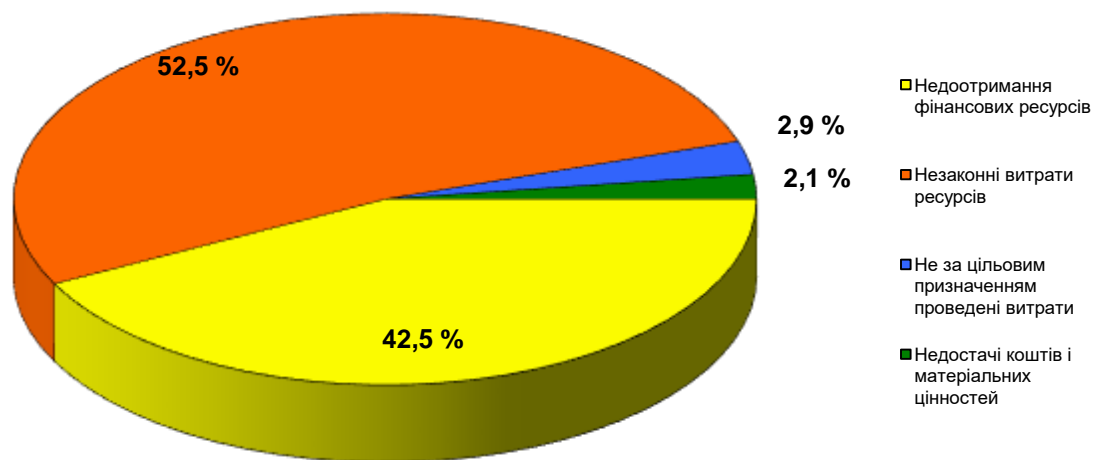

Рис. 3

Найбільш масштабними та розповсюдженими фінансовими порушеннями, які призвели до втрат ресурсів, є:

- реалізація суб'єктами господарювання товарів, робіт чи послуг (крім користування, оренди) безоплатно або за заниженими цінами – понад 533,4 млн грн;

- списання коштів на видатки/витрати без отримання товарів, робіт чи послуг або в обсягах, вищих від їх фактичної вартості – майже 445,3 млн грн;
- незаконні витрати внаслідок оплати завищеної вартості виконаних робіт та/або наданих послуг, а також завищення кількості чи вартості придбаних товарів – понад 321,9 млн грн;
- ненарахування і неперерахування (неповне перерахування) надходжень до загального та спеціального (крім спецфонду бюджетних установ) фондів бюджету – 249,0 млн грн;
- проведення незаконних (зайвих) виплат заробітної плати – понад 110,9 млн грн;
- втрата доходів через списання дебіторської заборгованості – майже 64,1 млн грн;
- покриття за рахунок загального фонду кошторису витрат спеціального фонду (без відновлення касових видатків загального фонду) – майже 61,0 млн грн;
- незаконні виплати фізичним особам (компенсацій, допомог, пільг та субсидій, пенсій, стипендій), в тому числі які не мали права на їх отримання або у завищених розмірах – близько 59,9 млн грн;
- безпідставне покриття витрат фізичних або юридичних осіб, в тому числі при відсутності в обліку дебіторської заборгованості – понад 49,0 млн грн;
- нецільові витрати – 48,3 млн грн;
- недостачі коштів та матеріальних цінностей – понад 47,8 млн грн;
- недоотримання суб'єктами господарювання належних надходжень за майно, надане у користування, оренду – понад 47,8 млн грн;
- понаднормове списання по обліку матцінностей, що відсутні в наявності – 37,9 млн грн;
- сплата внесків до державних цільових фондів за незаконно виплаченою заробітною платою або за завищеною ставкою збору – майже 35,1 млн грн;

- зайве виділення (отримання) бюджетних коштів юридичним особам, одержувачам внаслідок завищення відповідних розрахунків або які не мали права на їх отримання – понад 14,2 млн грн;
- незаконне відчуження майна – майже 13,5 млн грн;
- недоотримання доходів від реалізації бюджетними установами безоплатно товарів, послуг від господарської діяльності – понад 11,6 млн грн;
- здійснення за рахунок бюджету одного рівня видатків, які відповідно до бюджетного законодавства мають здійснюватись з бюджету іншого рівня – понад 11,4 млн грн;
- ліквідація (знищення, розбирання) майна, проведена всупереч законодавству – майже 10,8 млн грн;
- реалізація за заниженою вартістю або безоплатно послуг (крім адміністративних), які надаються на платній основі – понад 10,6 млн грн;
- невідображення в обліку та неотримання дебіторської заборгованості за послуги, які надаються на платній основі – майже 6,8 млн грн, тощо.

Основними причинами таких порушень є низька якість внутрішнього контролю та безвідповідальність багатьох розпорядників бюджетних коштів та керівників підприємств, установ і організацій при прийнятті управлінських рішень.

Держаудитслужбою здійснюється системний контроль за усуненням виявлених контрольними заходами недоліків і порушень та повнотою виконання вимог її органів.

Так, для належного реагування на факти порушень до правоохоронних органів у 2018 році передано 889 ревізійних матеріалів. За результатами розгляду матеріалів контрольних заходів протягом звітного року розпочато 523 досудових розслідування, крім того долучено до кримінальних проваджень 453 матеріали заходів державного фінансового контролю (рис. 4).

Стан взаємодії органів державного фінансового контролю з правоохоронними органами протягом 2016 - 2018 років

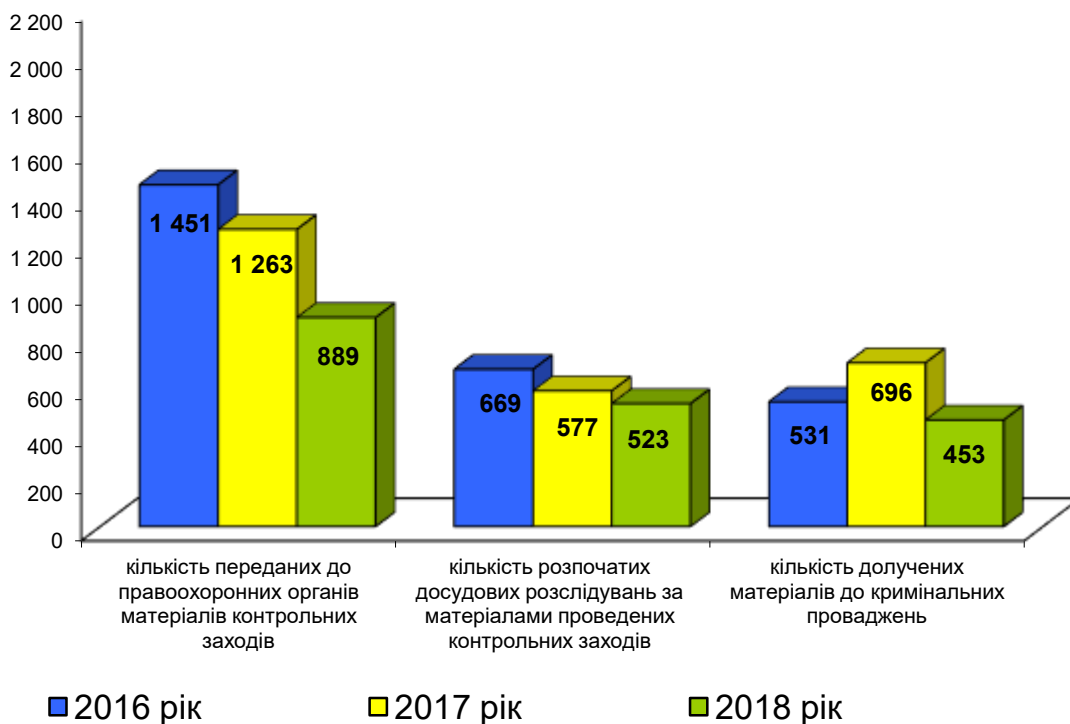

Рис. 4

При цьому відсоток кількості розпочатих досудових розслідувань до кількості переданих до правоохоронних органів матеріалів ревізій становить 58,8 %, а з урахуванням долучених матеріалів заходів державного фінансового контролю до існуючих кримінальних проваджень таке співвідношення становить 109,8 %.

Завдяки вжитим заходам протягом 2018 року Держаудитслужба, її міжрегіональні територіальні органи забезпечили відшкодування втрат фінансових і матеріальних ресурсів на загальну суму майже 960,3 млн грн. Так до бюджетів, бюджетних установ і організацій та підприємств надійшло понад 286,0 млн грн, а також забезпечено відшкодування і поновлення незаконних, нецільових витрат та недостач ресурсів на загальну суму близько 674,3 млн грн. Зокрема:

- проведено виконавцями додаткових робіт, надано послуг або поставлено товарів – на суму понад 183,3 млн грн;
- проведено взаємозаліків поточних витрат та коригування розрахунків загалом на суму майже 99,2 млн грн;
- зменшено бюджетних асигнувань/призначень розпорядникам бюджетних коштів (в тому числі самостійно органами управління об'єктів контролю під час ревізії) за порушеннями щодо зайвого виділення бюджетних коштів – на суму понад 46,1 млн грн та за порушеннями щодо нецільового використання бюджетних коштів – на 39,8 млн грн;
- повернуто коштів на рахунки підприємства, установи чи організації державної та комунальної форми власності – понад 39,9 млн грн;
- повернуто коштів до місцевих бюджетів (крім спеціального фонду бюджетних установ) – майже 37,5 млн грн, а також повернуто коштів до державного бюджету (крім спеціального фонду бюджетних установ) – близько 35,3 млн грн;
- відшкодовано за рахунок спеціального фонду незаконні витрати, проведені із загального фонду кошторису установи, організації (що мали проводитись за спецфондом) – понад 26,3 млн грн;
- утримано зайво виплачених коштів по заробітній платі з осіб, які отримали їх безпідставно (зайво) за їх заявами – майже 19,4 млн грн;
- повернуто незаконно відчужене майно державної та комунальної власності – на майже 18,2 млн грн;
- відкориговано розрахунки з фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування (в тому числі зараховано в рахунок майбутніх платежів) – на понад 16,5 млн грн;
- стягнуто коштів з винних осіб (в т.ч. по сумах зайво виплаченої заробітної плати) – майже 12,7 млн грн;
- повернуто матеріальних цінностей (на суму нестачі) – майже 5,3 млн грн;

- надійшло доходів до державного бюджету (крім спеціального фонду бюджетних установ) – майже 148,7 млн грн;
- надійшло додаткових доходів до місцевих бюджетів (крім спеціального фонду бюджетних установ) на суму понад 47,7 млн грн;
- надійшло доходів на рахунки підприємств (установ, організацій) державної форми власності – більше 40,3 млн грн та комунальної форми власності – понад 11,3 млн грн;
- надійшло доходів до спеціального фонду бюджетних установ і організацій, що фінансуються з державного бюджету – понад 9,4 млн грн, а також що фінансуються з місцевих бюджетів – майже 5,8 млн грн тощо.

В тому числі, протягом січня – грудня 2018 року органами Держаудитслужби забезпечено наповнення державного та місцевих бюджетів за закріпленими відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 106 "Деякі питання ведення обліку податків, зборів, платежів та інших доходів бюджету" (зі змінами) кодами бюджетної класифікації загалом на суму понад 286,8 млн грн, що у 1,2 раза перевищує відповідні дані 2017 року.

Значну увагу органи Держаудитслужби приділяють персональній відповідальності посадових осіб за порушення фінансово-бюджетної дисципліни.

У 2018 році за порушення фінансової дисципліни до адміністративної відповідальності (за статтями 164-2, 166-6, 164-12 та 164-14 КУпАП) загалом притягнуто понад 4,4 тис. посадових осіб на загальну суму адміністративних штрафів близько 1,2 млн гривень.

До дисциплінарної відповідальності в звітному періоді притягнуто 569 посадових осіб, з яких 68 – звільнено із займаних посад, до матеріальної відповідальності – 339 осіб.

Задля спонукання об'єктів контролю до виконання вимог щодо відшкодування виявлених втрат фінансових та матеріальних ресурсів, органами Держаудитслужби пред'явлено до суду в інтересах держави 38

позовів на суму близько 8,4 млн грн. Крім того, ініційовано 374 цивільних позови перед органами прокуратури, об'єктом контролю або його органом управління, іншим державним органом.

Протягом 2018 року органами Держаудитслужби подано 937 висновків та пропозицій щодо застосування фінансових санкцій. У цілому ж минулого року за результатами заходів державного фінансового контролю у 92 випадках призупинено бюджетні асигнування, у 680 – зупинено операції з бюджетними коштами та 57 розпорядникам зменшено бюджетні призначення/асигнування на суму 11,8 млн гривень.

Про результати ревізій, якими виявлено порушення законодавства, інформуються органи управління об'єкта контролю задля належного реагування. Минулого року органами Держаудитслужби направлено майже 1,7 тис. інформацій про результати заходів державного фінансового контролю, за результатами розгляду яких прийнято 1,2 тис. управлінських рішень.

Результати контрольних заходів висвітлено у понад 13,6 тис. матеріалах, опублікованих у центральних та місцевих засобах масової інформації, виступах по телебаченню, у Інтернет-мережі, по радіомовленню тощо.

Поряд з наведеним, протягом січня – грудня 2018 року проведено 382 державних фінансових аудити, а саме: 73 аудити місцевих бюджетів, 97 аудитів виконання бюджетних програм та 212 аудитів діяльності суб'єктів господарювання.

З початку звітнього року державними фінансовими аудитами охоплено фінансових і матеріальних ресурсів на загальну суму понад 679,5 млрд гривень.

Проведеними державними фінансовими аудитами виявлено неефективних управлінських дій (рішень) або ризикових операцій, що призвели або можуть призвести до упущених вигод, неотриманих доходів чи непродуктивних/зайвих витрат на загальну суму понад 15,5 млрд гривень.

У результаті належного реагування об'єктів контролю на рекомендації державних аудиторів протягом січня – грудня 2018 року упереджено втрат фінансових і матеріальних ресурсів внаслідок неефективних управлінських дій (рішень) або ризикових операцій на суму майже 463,0 млн гривень.

За результатами державних фінансових аудитів надано близько 3,9 тис. пропозицій, при цьому виконано та впроваджено майже 2,2 тис. пропозицій.

Основні результати державних фінансових аудитів, проведених органами державного фінансового контролю у 2018 році, наведені на рис. 5.

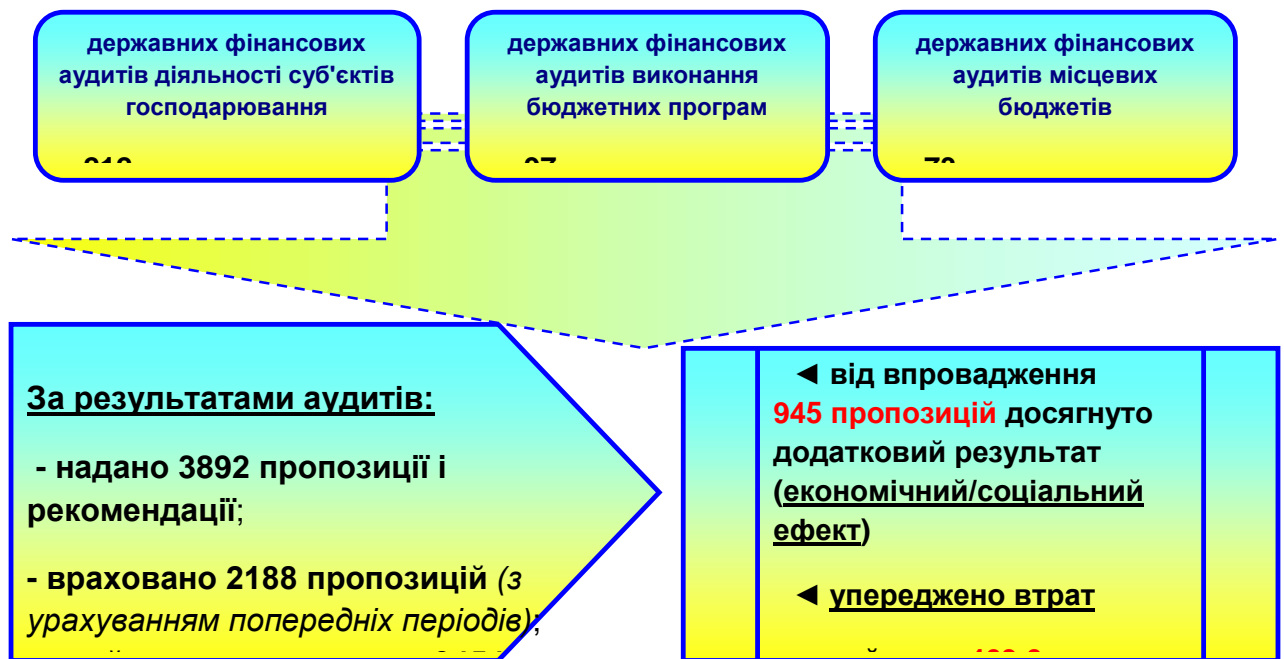

Рис. 5

Органами Держаудитслужби до правоохоронних органів за їх зверненням у звітному періоді передано 80 аудиторських звітів. Своєю чергою правоохоронними органами у січні – грудні 2018 року за матеріалами проведених таких заходів розпочато 22 досудових розслідування.

За результатами державних фінансових аудитів керівниками центральних і місцевих органів влади, підприємств, установ та організацій прийнято 658 управлінських рішень.

Додаток Г

Таблиця Г.1

Відомості про виявлені Державною аудиторською службою України порушення,
що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів у 2018 році

ПОКАЗНИКИ	Код рядка	Кількість (фактів, об'єктів)	Сума, всього, тис. грн	Державні ресурси			Комунальні ресурси			
				всього, тис. грн	у т. ч. кошти державного бюджету, тис. грн	у т. ч. кошти державних цільових фондів, тис. грн	у т. ч. майно, тис. грн.	всього, тис. грн	у т. ч. кошти місцевих бюджетів, тис. грн	у т. ч. майно, тис. грн.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1. Обсяг охоплених контролем фінансових та матеріальних ресурсів (всього), у тому числі:	100	x	392 893 157,00	292 417 067,85	96 761 757,43	2 743 532,77	59 449 182,82	91 485 688,37	74 999 140,33	13 319 743,64
- ревізіями	101	x	382 468 149,31	288 983 684,18	96 617 806,74	2 743 532,77	59 219 691,44	84 538 270,52	68 891 443,92	12 971 906,45
- перевітками закупівель	102	x	304 340,34	43 500,00	0,00	0,00	43 500,00	260 840,34	15 852,75	34 700,00
- комісійними перевітками	103	x	3 464 229,75	2 949 443,56	66 711,80	0,00	185 991,38	514 786,19	23 236,80	313 137,19
- моніторингами закупівель	104	x	6 656 437,60	440 440,11	77 238,89	0,00	0,00	6 171 791,32	6 068 606,86	0,00
2. Обсяг охоплених контролем процедур закупівель (всього), у тому числі:	110	x	78 587 295,76	57 595 804,70	27 285 073,38	63 156,08	73 500,00	20 942 247,89	20 016 369,29	34 700,00
- ревізіями	111	x	71 626 517,82	57 111 864,59	27 207 834,49	63 156,08	30 000,00	14 509 616,23	13 931 909,68	0,00
- перевітками закупівель	112	x	304 340,34	43 500,00	0,00	0,00	43 500,00	260 840,34	15 852,75	34 700,00
- комісійними перевітками	113	x	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
- моніторингами закупівель	114	x	6 656 437,60	440 440,11	77 238,89	0,00	0,00	6 171 791,32	6 068 606,86	0,00
3. Виявлено порушень законодавства, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів	200	1 260	2 249 979,69	1 681 377,56	623 651,51	4 829,61	70 493,45	542 124,21	470 314,24	16 380,51
3.1. Недоотримано фінансових ресурсів (всього), у тому числі:	210	678	954 992,60	758 884,31	153 105,74	111,73	X	195 140,49	152 729,09	X
- загальним фондом бюджету	211	353	156 275,74	130 657,44	130 657,44	x	X	25 618,30	25 618,30	X

- спеціальним фондом бюджету	212	341	149 559,09	22 448,30	22 448,30	x	X	127 110,79	127 110,79	X
із них спецфондом бюджетних установ і організацій	213	246	54 777,95	20 173,29	20 173,29	0,00	X	34 604,66	34 604,66	X
- суб'єктами господарювання державного та комунального сектору	214	150	183 618,01	139 907,13	0,00	0,00	0,00	42 743,08	331,68	0,00
3.2. Проведено витрат з порушенням законодавства (всього), у тому числі:	220	1 218	1 294 987,09	922 493,25	470 545,77	4 717,88	70 493,45	346 983,72	317 585,15	16 380,51
- у бюджетних установах і організаціях	221	879	690 252,50	400 399,64	376 731,87	0,00	22 180,73	289 852,86	275 637,78	14 215,08
- у суб'єктів господарювання державного та комунального сектору	222	300	513 849,34	452 142,62	30 173,04	1 452,44	48 245,49	36 619,79	21 436,30	2 153,95
3.2.1. Нецільові витрати державних ресурсів (всього), у тому числі:	230	114	65 490,39	42 604,44	36 873,11	0,00	0,00	22 885,95	22 885,95	0,00
- у бюджетних установах і організаціях	231	107	59 397,13	36 810,66	35 930,33	0,00	0,00	22 586,47	22 586,47	0,00
- у суб'єктів господарювання державного та комунального сектору	232	4	4 982,58	4 683,10	0,00	0,00	0,00	299,48	299,48	0,00
3.2.2. Незаконні витрати (всього), у тому числі:	240	1 190	1 181 647,74	858 380,80	433 670,66	4 717,88	48 996,49	320 713,68	294 584,42	13 189,68
- у бюджетних установах і організаціях	241	867	621 695,08	357 641,67	340 799,54	0,00	16 235,42	264 053,41	252 936,53	11 116,88
- у суб'єктів господарювання державного та комунального сектору	242	283	470 238,09	431 958,82	30 173,04	1 452,44	32 753,84	36 149,20	21 136,82	2 061,32
3.2.3. Недостачі (всього), у тому числі:	250	275	47 848,96	21 508,01	2,00	0,00	21 496,96	3 384,09	114,78	3 190,83
- у бюджетних установах і організаціях	251	189	9 160,29	5 947,31	2,00	0,00	5 945,31	3 212,98	114,78	3 098,20
- у суб'єктів господарювання державного та комунального сектору	252	85	38 628,67	15 500,70	0,00	0,00	15 491,65	171,11	0,00	92,63
4. Виявлено порушень законодавства у сфері закупівель (всього), у тому числі:	300	93	929 338,45	729 265,38	368 109,94	33 953,00	0,00	183 582,25	153 967,67	0,00
- ревізіями	301	40	476 701,01	386 699,54	307 000,57	33 953,00	0,00	90 001,47	90 001,47	0,00
- перевітками закупівель	302	0	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
- комісійними перевітками	303	0	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
- моніторингами закупівель	304	53	452 637,44	342 565,84	61 109,37	0,00	0,00	93 580,78	63 966,20	0,00

Додаток Д

Таблиця Д.1

Відомості про виявлені Державною аудиторською службою України
порушення при використанні державних ресурсів у 2018 році (у розрізі областей)

(тис. грн.)

№ п/п	Найменування області	Недоотримано фінансових ресурсів		Незаконні витрати ресурсів		Нецільові витрати ресурсів		Недостачі ресурсів	
		виявлено	усунуто	виявлено	усунуто	виявлено	усунуто	виявлено	Усунуто
1	Вінницька	1 509,03	2 011,62	9 957,21	12 578,22	1 008,30	1 008,30	2 065,15	9,27
2	Волинська	1 871,45	980,15	21 949,67	10 955,18	9 209,33	9 209,33	3,76	3,23
3	Дніпропетровська	2 131,51	4 208,98	47 237,77	20 826,39	0,00	539,29	139,38	493,47
4	Донецька	7 399,52	7 850,85	15 816,07	14 772,02	0,00	0,00	499,63	294,67
5	Житомирська	4 151,85	451,81	13 494,03	8 999,73	2 312,69	2 339,49	28,18	6,24
6	Закарпатська	1 351,78	203,69	19 760,09	7 415,05	980,27	0,00	1 136,42	21,63
7	Запорізька	395,72	34 162,12	26 688,34	18 296,72	2 112,65	1 875,58	49,95	10,83
8	Івано-Франківська	374,63	490,04	2 163,94	2 653,83	4 941,55	1 892,05	28,76	28,90
9	Кіровоградська	12 693,14	2 035,19	15 511,78	14 709,35	0,00	0,00	88,63	0,62
10	Луганська	1702,06	326,73	10242,68	11071,2	0,00	0,00	0,41	0,41
11	Львівська	12 481,36	7 219,68	37 196,15	15 988,15	6 624,70	6 624,70	3 500,25	8 406,90
12	Миколаївська	46 410,14	18 625,25	33 647,22	16 633,68	0,00	1,63	1,60	1,60
13	Одеська	128 443,47	#####	49 173,20	39 084,24	0,00	0,00	1 213,32	60,00
14	Полтавська	12 473,47	915,34	19 007,67	15 977,56	0,00	0,00	4 714,15	3,58

15	Рівненська	2 229,31	3 658,72	12 424,46	9 412,25	0,00	0,00	1,16	19,47
16	Сумська	1 790,99	2 052,97	4 949,33	7 223,80	132,27	0,00	10,47	0,00
17	Тернопільська	298,92	100,72	17 518,33	10 922,46	3 476,08	3 056,93	614,82	1,42
18	Харківська	5 472,72	3 763,00	60 575,13	19 626,33	413,64	0,00	893,17	63,82
19	Херсонська	1 252,05	347,97	28 430,20	25 339,55	0,00	1 057,01	3,11	3,11
20	Хмельницька	211,47	155,81	9 232,41	9 001,36	0,00	0,00	4,70	21,47
21	Черкаська	4 238,54	6 536,77	14 557,96	21 512,84	880,33	880,33	88,75	0,78
22	Чернівецька	873,68	322,23	7 076,29	4 216,45	4 851,00	1 185,08	6,46	3,60
23	Чернігівська	2 382,66	1 010,59	16 274,68	8 305,14	1 852,33	1 811,58	3,03	8,94
24	м. Київ та Київська область	36 433,18	2 086,91	74 720,68	9 178,65	3 241,11	423,16	332,14	189,24
	Всього	288 572,65	#####	567 605,29	#####	42 036,25	31 904,46	15 427,40	9 653,20
	Держаудитслужба	470 311,66	1 082,46	290 775,51	26 654,06	568,19	115,88	6 080,61	2 740,44
	Разом	758 884,31	#####	858 380,80	#####	42 604,44	32 020,34	21 508,01	12 393,64

Таблиця Д.2

Відомості про виявлені Державною аудиторською службою України
 порушення при використанні комунальних ресурсів у 2018 році (у розрізі областей)

(тис. грн.)

№ п/п	Найменування області	Недоотримано фінансових ресурсів		Незаконні витрати ресурсів		Нецільові витрати ресурсів		Недостачі ресурсів	
		виявлено	усунуто	виявлено	усунуто	виявлено	усунуто	виявлено	усунуто
1	Вінницька	3724,98	3498,13	14200,16	7136,96	1664,49	2009,28	131,26	124,61
2	Волинська	1904,45	461,12	6581,70	6024,53	310,68	205,69	19,03	19,03
3	Дніпропетровська	2081,80	2974,21	28575,32	20171,26	0,00	21,30	9,70	22,00
4	Донецька	4766,60	2100,77	6771,63	4877,31	98,48	137,87	29,15	12,57
5	Житомирська	3670,72	3557,22	6921,54	4611,79	23,18	23,18	71,93	66,44
6	Закарпатська	3154,88	1426,62	4150,72	4010,02	0,00	0,00	27,15	27,15
7	Запорізька	786,82	526,54	11596,67	5008,91	1929,43	2418,62	0,00	0,00
8	Івано-Франківська	6938,17	10358,61	9701,78	10019,35	176,02	143,20	23,76	20,49
9	Кіровоградська	3039,90	2254,22	7880,74	3948,90	447,30	0,00	314,27	171,24
10	Луганська	1771,48	904,80	5963,16	5093,23	1866,10	181,97	152,19	0,02
11	Львівська	5500,64	3504,19	30973,72	15796,39	750,12	750,12	390,73	263,23
12	Миколаївська	1259,00	811,41	17019,27	14039,96	426,75	0,00	12,63	1,79
13	Одеська	9878,95	7399,60	23160,08	13210,08	1512,54	1493,44	78,59	57,86
14	Полтавська	1827,84	2733,35	5772,93	4084,39	912,29	912,29	930,17	930,17
15	Рівненська	2079,83	666,50	8620,51	4326,57	1068,39	182,82	4,65	4,65

16	Сумська	10175,06	2402,01	2644,09	2659,20	0,00	1459,35	0,55	1,33
17	Тернопільська	7743,62	7569,22	5952,16	4725,33	705,06	255,95	122,50	122,50
18	Харківська	2269,41	1240,77	19374,85	8329,93	27,70	27,70	22,81	11,18
19	Херсонська	4228,54	860,32	10483,64	6280,47	2146,12	8991,05	95,50	7,13
20	Хмельницька	1119,34	1962,72	18209,45	11651,93	113,59	113,59	195,25	95,21
21	Черкаська	4444,56	1595,58	19605,42	17520,08	384,43	584,27	123,38	20,13
22	Чернівецька	4420,42	653,85	10784,76	10215,04	1705,20	200,71	51,84	34,68
23	Чернігівська	2440,17	1115,00	12714,62	11123,81	1323,48	211,21	24,85	24,85
24	м. Київ та Київська область	93426,61	11356,47	31619,65	18973,23	5294,60	5591,82	478,76	231,69
	Всього	182653,79	71933,23	319278,57	213838,67	22885,95	25915,43	3310,65	2269,95
	Держаудитслужба	12486,70	218,69	1435,11	358,68	0,00	0,00	73,44	0,70
	Разом	195140,49	72151,92	320713,68	214197,35	22885,95	25915,43	3384,09	2270,65

Таблиця Д.3

Відомості про контрольні заходи Державної аудиторської служби України
у бюджетних установах і організаціях у 2018 році (у розрізі областей)

(тис. грн.)

№ п/п	Найменування області	Перевірено установ і організацій	Кількість установ і організацій, в яких виявлено фінансові порушення (всього)	Недоотримано фінансових ресурсів	Виявлено незаконних витрат ресурсів		Виявлено нецільових витрат ресурсів		Виявлено недостач ресурсів	
					кількість установ, організацій	сума	кількість установ, організацій	сума	кількість установ, організацій	сума
1	Вінницька	44	38	1 232,41	34	22 121,74	6	2 672,79	88	2 118,52
2	Волинська	36	36	474,04	30	14 646,13	4	9 520,01	6	19,86
3	Дніпропетровська	48	44	806,40	42	44 929,60	0	0,00	4	11,25
4	Донецька	40	38	433,15	36	18 712,90	1	98,48	6	178,90
5	Житомирська	40	38	2 022,65	37	14 075,04	4	2 335,87	20	74,36
6	Закарпатська	39	34	175,79	34	14 774,16	1	79,99	9	42,01
7	Запорізька	31	28	272,09	28	34 780,29	6	4 042,08	1	3,00
8	Івано-Франківська	39	35	268,48	34	10 242,57	4	5 117,57	7	21,27
9	Кіровоградська	35	27	1 682,00	25	20 580,61	1	447,30	9	402,28
10	Луганська	27	23	84,64	22	8108,14	5	1866,1	2	74,12
11	Львівська	82	58	2 364,84	58	35 035,19	11	7 374,82	7	1 861,03
12	Миколаївська	17	14	285,38	13	11 272,81	1	426,75	5	12,73
13	Одеська	62	58	3 236,53	53	45 754,89	9	1 512,54	14	1 171,71

14	Полтавська	33	30	722,69	30	14 988,28	5	912,29	3	930,17
15	Рівненська	28	26	234,69	23	15 190,42	3	1 068,39	4	3,43
16	Сумська	32	32	680,60	28	6 340,77	1	132,27	2	10,92
17	Тернопільська	37	34	451,84	31	18 211,26	7	3 944,19	10	737,32
18	Харківська	66	64	1 289,92	61	67 591,01	2	441,34	21	16,90
19	Херсонська	35	33	436,82	32	35 183,07	2	2 146,12	6	95,50
20	Хмельницька	28	26	219,50	25	19 975,68	3	113,59	5	170,84
21	Черкаська	49	46	3 913,69	46	30 667,22	5	1 264,76	7	123,38
22	Чернівецька	28	25	1 146,27	22	15 818,33	4	1 705,20	5	58,30
23	Чернігівська	42	36	1 291,31	34	23 868,60	6	3 175,81	6	17,78
24	м. Київ та Київська область	80	72	29 983,85	67	41 180,13	14	8 473,18	12	571,86
	Всього	998	895	53 709,58	845	584 048,84	105	58 871,44	259	8 727,44
	Держаудитслужба	29	38	1 068,37	22	37 646,24	2	525,69	6	432,85
	Разом	1027	933	54 777,95	867	621 695,08	107	59 397,13	265	9160,29

Додаток Е

Таблиця Е.1

Динаміка основних показників діяльності органів державного фінансового контролю в Україні у 2009-2018 роках

№ п/п	Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Перевірено підприємств, установ і організацій (кількість, всього)	15335	14333	12473	8938	5980	21334	3612	2408	1817	1546
	з них бюджетних установ і організацій	(65 %) 10009	(66 %) 9431	(64 %) 8001	(59%) 5289	(65%) 3896	(77%) 16431	(63%) 2266	(65%) 1578	(62,8%) 1141	(66,4%) 1027
2	Виконано доручень Секретаріату Президента України, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України	1835	2116	1767	1748	2077	1774	1560	1586	1504	1469
3	Виявлено незаконних і нецільових витрат, недостач грошових коштів і матеріальних цінностей	1976,5	32593,3	3888,6	2914,3	2413,1	4424,4	3080,1	1314,5	1638,3	1295,0
	в т. ч. бюджетних коштів	1339	7639,4	1554	1288,6	1221,6	1743,7	1003,3	780,4	817,9	788,1
4	Відшкодовано і поновлено незаконних, нецільових витрат, недостач грошових коштів і матеріальних цінностей	1008,8	1059,8	7537,1	1195,9	1084,1	737,3	549,1	470,2	562,7	674,3
5	Відшкодування в %	51	3,3	193,8	41	44,9	16,7	17,8	35,8	34,3	52,1
6	Недоотримання фінансових ресурсів	1459	2533,7	1519,2	813,6	1276	3159,4	790,5	1298,1	642,8	955,0
7	Надходження фінансових ресурсів	437,5	691,7	653,7	731,5	389,9	252,9	203,8	141,3	225,2	286,0
8	Надходження в %	30	27,3	43	89,9	30,6	8	25,8	10,9	35,0	29,9

9	Передано ревізійних матеріалів на розгляд правоохоронним органам (кількість, всього)	6186	6229	5446	2659	2613	2182	1952	1451	1263	889
10	Притягнуто до дисциплінарної, матеріальної відповідальності (кількість осіб, всього)	13829	10745	10512	7553	8819	4891	2878	1852	1428	908
	в тому числі звільнено із займаних посад	109	96	146	666	1762	584	265	134	141	68
11	Притягнуто до адміністративної відповідальності (кількість осіб)	35781	30614	29820	22030	22523	15446	10214	5449	4142	3413
12	Загальна сума накладених адміністративних штрафів	6,9	6,5	8,2	6,4	6,5	4,1	2,6	1,8	1,1	1,2
13	Фактично внесено адміністративних штрафів	6,3	5,8	7	5,2	5,1	3,3	2,2	1,2	1,0	1,0
14	% фактично внесених сум адмін.-стягнень відносно накладених	91,3	89,2	85,5	81,3	79,2	80,5	84,6	68,3	86,9	86,4
15	Прийнято постанов, рішень, наказів управлінських рішень	17558	15127	14360	9070	7629	5071	3103	2176	1564	1209
16	Висвітлено матеріалів ревізій та перевірок в ЗМІ за власним поданням або зверненням (кількість)	18761	19532	20923	19424	25222	20094	18024	15134	17466	13643

Таблиця Е.2

Динаміка основних показників роботи міжрегіональних територіальних органів
Державної аудиторської служби України у 2018 році

№ п/п	Найменування області	Проведено ревізій фінансово-господарської діяльності, перевірок державних закупівель та комісійних перевірок	Перевірено підприємств, установ, організацій	Виявлено порушень щодо недоотримання фінансових ресурсів	Забезпечено надходження фінансових ресурсів	Рівень надходження фінансових ресурсів	Виявлено фінансових порушень, що призвели до незаконних, нецільових витрат та недостач	Відшкодовано незаконних та нецільових витрат, недостач	Рівень відшкодування
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Вінницька	69	69	5 234,01	5 514,49	105,4	29 026,57	22 866,64	78,8
2	Волинська	46	46	3 775,90	1 441,27	38,2	38 074,17	26 416,99	69,4
3	Дніпропетровська	72	71	4 213,31	7 183,19	170,5	75 962,17	42 073,71	55,4
4	Донецька	54	54	12 166,12	9 951,62	81,8	23 214,96	20 094,44	86,6
5	Житомирська	75	74	7 822,57	4 009,03	51,2	22 851,55	16 046,87	70,2
6	Закарпатська	49	47	4 506,66	1 630,31	36,2	26 054,65	11 473,85	44,0
7	Запорізька	43	43	1 182,54	34 688,66	2933,4	42 377,04	27 610,66	65,2
8	Івано-Франківська	53	51	7 312,80	10 848,65	148,4	17 035,81	14 757,82	86,6
9	Кіровоградська	46	44	15 733,04	4 289,41	27,3	24 665,91	19 326,58	78,4

10	Луганська	31	31	3473,54	1231,53	35,5	18224,54	16346,83	89,7
11	Львівська	123	117	17 982,00	10 723,87	59,6	79 435,67	48 194,89	60,7
12	Миколаївська	40	39	47 669,14	19 436,66	40,8	51 107,47	30 678,66	60,0
13	Одеська	86	82	138 322,42	120 634,99	87,2	75 137,73	53 905,62	71,7
14	Полтавська	47	47	14 301,31	3 648,69	25,5	54 290,77	21 907,99	40,4
15	Рівненська	44	42	4 309,14	4 325,22	100,4	22 119,17	13 945,76	63,0
16	Сумська	44	42	11 966,05	4 454,98	37,2	7 736,71	11 364,28	146,9
17	Тернопільська	41	39	8 042,54	7 669,94	95,4	28 388,95	19 084,59	67,2
18	Харківська	101	101	7 742,13	5 003,77	64,6	81 307,30	28 058,96	34,5
19	Херсонська	46	46	5 480,59	1 208,29	22,0	41 158,57	41 678,32	101,3
20	Хмельницька	55	52	1 984,31	2 118,53	106,8	28 675,70	20 999,56	73,2
21	Черкаська	61	61	8 683,10	8 132,35	93,7	36 464,22	40 518,43	111,1
22	Чернівецька	36	36	5 294,10	976,08	18,4	24 475,55	15 855,56	64,8
23	Чернігівська	55	54	4 822,83	2 125,59	44,1	32 192,99	21 485,53	66,7
24	м. Київ та Київська область	140	138	130 174,09	13 483,09	10,4	116 076,06	34 591,28	29,8
	Всього	1 457	1 426	472 194,24	284 730,21	60,3	996 054,23	619 283,82	62,2
	Держаудитслужба	154	120	482 798,36	1 301,15	0,3	298 932,86	54 979,16	18,4
	Разом	1 611	1 546	954 992,60	286 031,36	30,0	1 294 987,09	674 262,98	52,1

Основні підходи до трактування науковцями сутності фінансової піраміди*

Автор	Визначення фінансової піраміди
<i>як схеми (форми) організації бізнесу</i>	
Д. Вавулін і В. Федотов	«схема організації бізнесу, в якій дохід виплачується за рахунок вкладень все нових учасників» [25, с. 56]
В. Прокопенко, М. Дубина та К. Коваленко	«форма організації бізнесу, яка не передбачає виробництва товарів чи надання послуг, забезпечує своє існування за рахунок обов'язкових, постійних членських внесків чи інших платежів, які не використовуються для провадження легальної, з позиції законодавства, фінансової діяльності з метою отримання доходу, а використовуються для збагачення насамперед засновників таких схем шляхом перерозподілу коштів, акумульованих у процесі діяльності фінансової піраміди, на користь незначної кількості учасників, і супроводжується існуванням ошуканих споживачів фінансових послуг таких структур» [248, с. 226]
<i>як системи економічних відносин</i>	
О. Підхомний	«система економічних відносин циклічного характеру з неминучим етапом краху, що виникають при отриманні доходів одними учасниками за рахунок внесків інших без створення доданої вартості» [226, с. 103]
<i>як установи, підприємства, організації, приватної компанії</i>	
Ю. Ярмоленко	«установа або підприємство, яке у своїй діяльності використовує схему заволодіння чужим майном або коштами шляхом обману та/або зловживання довірою під виглядом економічно вигідного проекту, членство в якому можливе виключно за умови здійснення платежів на користь установи, що дає змогу іншим членам організації та безпосередньо організаторам отримувати прибуток» [377, с. 178]
В. Справжня	«організація, членство в якій набувається за умови внесення певних платежів, внесків чи іншої оплати і дає змогу отримувати прибуток членам організації залежно від кількості залучених ними учасників» [288]
А. Белянін та О. Ісупова	«приватна компанія, що залучає депозити приватних осіб під обіцянку виплати високих доходів, які багатократно перевищують середньоринкові ставки» [12]
О. Анікін	«фінансове підприємство, яке залучає кошти інвесторів завдяки високому доходу, що сплачується (переважно або повністю) з нових надходжень від інших інвесторів (вкладників)» [6, с. 75]
Н. Петричко	«організація, членство в якій набувається за умови здійснення внесків у вигляді грошових коштів, майна або матеріальних цінностей, що дозволяє одним її членам одержувати повний або частковий прибуток за рахунок інших членів, які ними залучаються, і через це виникає ризик припинення існування такої організації та заподіяння майнової шкоди кожному її наступному члену» [224, с. 219-220]
В. Коваленко	«організації, метою діяльності яких є отримання прибутку від залучення нових учасників, а умовою вступу та участі у цій організації – внесення коштів за членство» [261, с. 44]
<i>як операцій з фінансовими активами</i>	

Ю. Ярмоленко	«будь-які операції з фінансовими активами (кошти, цінні папери, боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів тощо), які здійснюються фізичними або юридичними особами з метою набуття або можливості набуття вигоди для себе чи інших осіб за рахунок перерозподілу активів інших осіб, зокрема без провадження фактичної господарської діяльності (в тому числі з можливим використанням ними психологічного впливу)» [376, с. 176]
<i>як фінансової конструкції</i>	
Г. Агасандян	«фінансова конструкція, що є зростаючою у часі системою боргових зобов'язань, підтримуваною все зростаючими в часі грошовими надходженнями, яка функціонує без реінвестування зібраних коштів і тільки до того моменту, коли поточні витрати на погашення цінних паперів, випущених раніше, стають рівні поточним доходам від продажу нових паперів» [3, с. 33]
<i>як схеми роботи організаторів піраміди з інвесторами</i>	
Я. Міркін, Ю. Росляк та Ю. Сізов	«шахрайська схема роботи організаторів піраміди з інвесторами, у якій організатори: а) сплачують кошти своїм учасникам за рахунок сум, залучених у нових учасників; б) новим учасникам обіцяють високу прибутковість від їхніх інвестицій; в) застосовують недобросовісні й обманні тактики продажів, техніки маніпулювання натовпом, соціально-психологічні фактори залучення до фінансових пірамід, перетворюючи фізичних осіб у слабовільних жертв» [233, с. 535]
<i>як технології злочинної діяльності</i>	
С. Князев	«технологія злочинної діяльності, яку використовують як спосіб заволодіння чужим майном шляхом обману та зловживання довірою (шахрайства) під виглядом інвестиційного проекту, членство в якому набувають за умови внесення певних платежів, внесків чи іншої оплати, що дає змогу отримувати прибуток членам організації залежно від кількості етапів залучення нових учасників, причому організатори отримують прибуток від внесків усіх груп учасників» [123, с. 31]

* сформовано автором на основі джерел: [3, с. 33; 6, с. 75; 12; 25, с. 56; 123, с. 31; 224, с. 219-220; 226, с. 103; 233, с. 535; 248, с. 226; 261, с. 44; 288; 376, с. 176; 377, с. 178]

Найтиповіші ознаки фінансових пірамід як різновиду фінансового шахрайства, виокремлені українськими вченими*

Автор	Основні ознаки фінансових пірамід
С. Князев	<p>технологія створення та використання фінансової піраміди передбачає вчинення сукупності злочинів, спрямованих на заволодіння чужим майном;</p> <p>фінансові піраміди створюють і контролюють організовані злочинні угруповання (злочинні організації), що характеризуються: тривалістю існування, постійним пошуком і залученням нових учасників, навчанням учасників елементам механізму вчинення злочину та методики впливу на потерпілих, чітким розподілом ролей і жорсткими правилами внутрішньої дисципліни, наявністю детально розробленого плану злочинної діяльності, ієрархічністю структури та міжрегіональними (міжнародними) зв'язками організаторів;</p> <p>організатори фінансових пірамід діють під прикриттям організацій комерційного чи некомерційного типу (страхових компаній, кредитних спілок, громадських об'єднань, клубів «за інтересами», інвестиційних фондів тощо), використовуючи у злочинних цілях інструменти фінансового ринку (банківські платіжні операції, відносини у сфері кредитування, інвестування, страхування, процедури банкрутства тощо);</p> <p>для реалізації злочинної мети та залучення учасників організатори фінансової піраміди застосовують прийоми психологічного впливу на потерпілих, зокрема з використанням технологій нейролінгвістичного програмування (НЛП) з метою підштовхнути нових учасників до прийняття неусвідомлених рішень, а також «агресивну» рекламу в засобах масової інформації та мережі Інтернет;</p> <p>формальний збіг початкових етапів створення фінансової піраміди із законною фінансово-господарською діяльністю, а також маскування злочинних дій цивільно-правовими (господарськими) відносинами або комерційним ризиком на етапі «затухання», що ускладнює своєчасне виявлення ознак злочинів як потерпілими, так і правоохоронними органами (відтак організатори фінансової піраміди здебільшого стають об'єктами оперативного інтересу лише після звернень потерпілих на етапі завершення злочинної діяльності) [123]</p>
А. Шевченко	<p>виплата грошових коштів учасникам з грошових коштів, внесених іншими вкладниками;</p> <p>відсутність ліцензії на здійснення діяльності по залученню грошових коштів;</p> <p>обіцянка високої прибутковості, що у кілька разів перевищує ринковий рівень;</p> <p>гарантування доходності (що заборонено на ринку цінних паперів);</p> <p>масована реклама в засобах масової інформації, мережі Інтернет з обіцянкою високої прибутковості;</p> <p>відсутність будь-якої інформації про фінансовий стан організації;</p> <p>відсутність власних основних засобів, інших вартісних активів;</p> <p>відсутність точного визначення діяльності організації [368, с. 769]</p>
Є. Бобров	<p>наявність реклами, що обіцяє процентні виплати (або іншу форму доходу від витрачених коштів);</p>

	<p>використання специфічних термінів, які можуть бути незрозумілими непрофесіоналам;</p> <p>анонімність організаторів і координаторів;</p> <p>невелика плата для стартової участі (що дає змогу охопити широке коло осіб, які погодяться на втрату таких коштів без звернення до судових органів);</p> <p>відсутність офісу, офіційної реєстрації, статуту, дозволу здійснювати діяльність на території країни [14, с. 104]</p>
С. Чернявський	<p>До вищенаведених ознак додає:</p> <p>використання кількох компаній, які приховують фінансову піраміду, кількаразова їх реорганізація, зміна організаційно-правових форм, юридичної адреси, офшорна реєстрація компаній;</p> <p>створення переконливої легенди капіталовкладень, ілюзії глибокого аналізу та наукового обґрунтування інвестиційної політики, використання документів «прикриття», зокрема щодо підтримки проекту органами державної влади, відомими міжнародними організаціями;</p> <p>здійснення на початковому етапі усіх виплат з метою формування впевненості в надійності проекту [343, с. 8]</p>
Д. Кедрова, Л. Герасименко	<p>головним завданням організаторів фінансової піраміди є залучення нових інвесторів, участь яких забезпечує нові прибутки проекту;</p> <p>наявність активної реклами в засобах масової інформації, що обіцяє виплату дивідендів за процентною ставкою, розмір яких значно перевищує середньоринкові показники;</p> <p>використання обладнаних у технічному відношенні офісів у престижних районах міст, проведення пафосних презентацій, налагоджена система роботи з клієнтами;</p> <p>непрозора сфера діяльності, тобто учасники фінансової піраміди не мають можливості перевірити характер інвестиційного проекту та напрями спрямування залучених коштів, метою діяльності фінансової піраміди є проекти в інших країнах чи сферах діяльності, що не підлягають контролю з боку держави, інвесторам не називають імена організаторів або ж називають невідомі прізвища, зокрема іноземних громадян (як правило, організатори фінансових пірамід посилаються на конфіденційність діяльності їхнього проекту або ж використовують терміни, абсолютно не зрозумілі пересічним громадянам, відмовляються надавати для перевірки фінансові документи компанії) [105, с. 163-164]</p>
В.Прокопенко, М. Дубина, К. Коваленко	<p>відсутність ліцензії на реалізацію відповідної діяльності на ринку фінансових послуг;</p> <p>необхідність сплати реєстраційного збору або початкового внеску;</p> <p>відсутність у договорі будь-яких гарантій повернення коштів при розпаді організації в майбутньому;</p> <p>здійснення власниками фінансової піраміди психологічного впливу на потенційних клієнтів через використання різноаспектних механізмів такого впливу;</p> <p>агресивна маркетингова політика щодо залучення інвестиційних внесків, особливо фізичних осіб;</p> <p>формування складної організаційної ієрархічної структури управління фінансовою пірамідою;</p> <p>виплата надвисоких прибутків першим клієнтам, розмір яких не відповідає реальній ситуації на ринку фінансових послуг [248, с. 228]</p>

Систематизація найтипівіших схем організації фінансових пірамід

Автор	Коротка характеристика схем організації фінансових пірамід
Л. Криворучко і П. Назаренко	<p>З використанням мережевого маркетингу:</p> <p>«пропонуємо заробити» (шахраї збирають групу бажаючих отримати високооплачувану роботу у компанії, що займається мережевим маркетингом; зацікавлені особи здійснюють внески і залучають ще кількох клієнтів, які теж сплачують внески, за рахунок яких дохід отримують обрані, інші перестають отримувати дохід, коли нові учасники не з'являються);</p> <p>«елітний клуб» (створення елітних закритих клубів з метою отримання високого прибутку їхніми членами, які обов'язково повинні мати респектабельний вигляд і платити високі внески за право вступу та відвідування клубу, які оформляються як дарування певної суми однієї приватної особи іншій. Прикладом такої схеми може слугувати «Клуб мільйонерів», заснований Робертом Флетчером для проведення навчальних тренінгів у всіх областях України);</p> <p>«духовні товариства» (поділ фінансової піраміди на кілька спеціалізованих підрозділів, більшість з яких займається зовні законною діяльністю і є офіційно визнаним джерелом отримання прибутку. Важливою рисою такої схеми є її релігійний ухил. Керівники «філій» і найбільш відповідальні посадові особи в них призначаються лише з кола найближчих учнів гуру-засновника, що офіційно займаються лише духовним просвітництвом. Однак фінансова основа системи – це звичайна піраміда з виплат премій першим учасникам за рахунок нових. Прикладом такої схеми може слугувати діяльність сумнозвісних «Кінгс Кепітал» та «Посольство Боже») [141]</p>
Ю. Бенцлер	<p>фінансова піраміда «вклади/внески з метою отримання великих відсотків» (аналогічно депозитам) – діяльність такої піраміди полягає в накопиченні коштів вкладників з метою виплати їм високих відсотків, які пояснюють тим, що організація інвестує кошти в досить прибуткові проекти;</p> <p>фінансова піраміда «дешевий кредит» – діяльність такої піраміди базується на принципі купівлі в групах, де накопичуються кошти за рахунок внесків учасників груп і за ці кошти повинен придбаватися товар (автомобіль, об'єкт нерухомості тощо). Потенційному учаснику програми пропонують обрати бажаний товар і внести перший внесок, який становить 5-10% від повної вартості товару, при цьому учаснику програми обіцяють, що, сплативши 3-5 внесків, йому обов'язково нададуться кошти для оплати вибраного товару. Вступивши в таку програму, учасники, в результаті, сплачують 10-20 внесків (в окремих випадках і 100% вартості товару), а коштів на придбання бажаного товару так і не отримують (власне, як і сам товар);</p> <p>фінансова піраміда «он-лайн брокер» – діяльність такої фінансової піраміди полягає в он-лайн торгах через Інтернет на міжнародних валютних та фондових ринках. При цьому таку «торгівлю» безпосередньо здійснює споживач за допомогою спеціальних електронних систем або через відповідного посередника (брокера, якого пропонує компанія). Щоб прийняти участь у торгах, споживачу потрібно</p>

	<p>внести на відповідний рахунок власні реальні кошти. У результаті, спочатку йому дають можливість «заробити» номінальні кошти, які йому зараховуються у вигляді бонусів чи позицій на спеціальний рахунок, при цьому отримати ці кошти споживач не може протягом певного періоду часу. Якщо споживач вирішить достроково «вийти з гри», то, згідно з умовами договору (якщо такий взагалі укладається), він втрачає частину своїх реальних коштів або увесь внесок загалом [13]</p>
<p>В. Прокопенко, М. Дубина, К. Коваленко</p>	<p>депозитні установи, які залучають кошти довірливих вкладників та обіцяють високі процентні ставки за внесками. Прикладом депозитної фінансової піраміди може слугувати найбільший в історії України траст – споживче товариство «Меркурій» Семена Юфи, що діяло у 90-х роках ХХ ст. У часи надзвичайного рівня інфляції товариство пропонувало 8000% річних. У результаті діяльності піраміди близько 25 тисяч осіб втратили не менше 20 млн. дол. США;</p> <p>кредитні установи, які пропонують дуже низькі процентні ставки або навіть безпроцентні кредити. Типовим прикладом таких схем можуть бути покупки у групах, коли щомісяця особа вкладає невеликі гроші в рахунок майбутньої квартири або автомобіля за лише можливий шанс отримати їх у майбутньому. У результаті, після накопичення фінансових ресурсів клієнтів, піраміда купує один чи два об'єкти і припиняє своє існування, а більшість учасників залишається і без покупки, і без своїх внесених коштів. Прикладом такої установи є ПП «Б.А.Н.К. юей», яке лише за неповні три місяці своєї діяльності вилучило в українців більше 1,5 млн. грн. (а проіснувала компанія півтора роки);</p> <p>Інтернет он-лайн брокери, діяльність яких полягає в участі в он-лайн торгах на міжнародних валютних і фондових ринках. Прикладом може слугувати фінансова піраміда у Донецькій області у 2013 р., жертвами якої стали не лише українці, але й американці та росіяни. Злочинною групою було створено завуальовану фінансову піраміду, яка залучала клієнтів-інвесторів через мережу фірм-брокерів та здійснювала торгівлю валютою на ринку «Форекс». Через деякий час торгові рахунки більшої частини клієнтів закривалися через втрату коштів більшістю клієнтів унаслідок неприбуткової торгівлі. Виплати по рахунках здійснювалися лише великим клієнтам, а жертви втратили на цій схемі більше 200 тис. дол. США;</p> <p>Інтернет-піраміда, сутністю якої є розсилання електронних листів потенційним клієнтам, що містять у собі пропозицію швидкого заробітку. Прикладом такої схеми є виявлена у грудні 2013 р. Businessstheman, від якої громадянам надходили електронні листи з пропозиціям приєднатися до бізнес-програми. За умовами програми початковий внесок для вступу в «першу частину» програми становив 25 грн. Після сплати цієї суми учасник має особисто знаходити інших клієнтів шляхом відправлення електронних листів, а на отримані від нових клієнтів кошти учасник купує другу частину програми за 50 грн. і продовжує шукати клієнтів, і так далі. При цьому участь у програмі загалом мала принести їй учаснику близько 750 млн. грн. прибутку;</p> <p>елітні бізнес-клуби. Наприклад, на початку 2000-х років компанія «Лювена», що була начебто добродійною організацією, яка запрошувала успішних підприємців, юристів, депутатів відвідати збори бізнес-клубу, де пропонували прослухати семінари з мистецтва швидкого збагачення. Для успішного почину пропонували внести незначний внесок – 1500 дол. США на добродійні цілі. У ході проведення вищезгаданих зборів</p>

	<p>клубу новим учасникам пропонували певні привілеї або бонуси в обмін на залучення інших успішних людей зі свого оточення. У процесі своєї діяльності організатори піраміди використовували методи психологічного впливу на потенційних учасників, у результаті чого свої кошти втратила значна кількість клієнтів подібних організацій;</p> <p>пірамідальні компанії, які підводять під свою діяльність певну ідеологічну базу (в окремих випадках вони навіть представляють собою щось на кшталт релігійних сект). Так, фінансова установа King's Capital, що збанкрутувала у 2008 р., зібрала у людей близько 180 млн. дол. США. Піраміда під керівництвом американця Роберта Флетчера в основному залучала прихожан церкви Посольство Боже, пастором якої був Сандей Аделаджа [248, с. 229-230]</p>
--	--

Додаток К

Топ-10 найскандальніших фінансових аферистів світу [1]

Засновник афери	Нанесений збиток	Отримане покарання	Коротка характеристика афери
Бернард Медофф	\$65 млрд	150 років в'язниці	Компанія Madoff Investment Securities найзнаменитіша і найбільша фінансова піраміда, яка процвітала завдяки довірі крупних вкладників, інвестиційних компаній і хедж-фондів. Крах її відбувся через фінансову кризу у 2008 році
Джеффри Скіллінг і Ендрю Фастов	\$40 млрд	Джеффри Скіллінг – 25 років, Ендрю Фастов – 6 років (результат співпраці зі слідством)	Крах компанії Enron був для американців великою несподіванкою. Вартість активів компанії склала \$47,3 млрд., однак компанія завдала збитків у \$40 млрд. Причина була купівля збиткової компанії, неблагополучне фінансове становище якої засновники Enron приховали. Згодом Enron скуповувала збиткові активи, розраховуючись акціями самої компанії. У 2001 році про цю історію дізналася громадськість і компанія визнала себе банкрутом
Бернард Ебберс і Скотт Салліван	\$11 млрд	Бернард Ебберс – 25 років, Скотт Салліван – 5 років (результат співпраці зі слідством)	Багатомільярдний збиток і знищення компанії WorldCom. Екстенсивний розвиток WorldCom привів до виникнення фінансових проблем. Але вдалося ще зясувати, що після відставки Ебберса, за час керівництва WorldCom він провернув кілька великих афер на суму \$11 млрд – за безпосередньої допомоги Саллівана. Однак Салліван домовився зі слідством, в результаті чого він отримав у п'ятеро менший термін.
Роберт Аллен Стенфорд	\$8 млрд	110 років в'язниці	Засновник Stanford Financial Group був заарештований влітку 2009 року на підставі скарг від 21 вкладника. Причиною краху стала фінансова криза 2008 року. Стенфорд міг би стати рекордсменом за призначеним йому терміну покарання: сторона обвинувачення під кінець процесу просила засудити його до 230 років тюремного ув'язнення, однак Федеральний суд Х'юстона (Техас) скоротив термін удвічі.
Жером Керв'ель	€4,9 млрд	Три роки тюремного ув'язнення і виплата збитків на суму €4,9 млрд	За три роки несанкціонованої торгівлі трейдер банку Societe Generale Жером Керв'ель встиг завдати своєму роботодавцю відчутного збитку. Суд визнав його винним у шахрайстві, але сам Керв'ель не визнав себе винним, переконуючи, що всі операції виконував не заради особистої вигоди, але тільки за дорученням керівництва, які обіцяли йому премії

Казутсугі Намі	\$2 млрд	18 років в'язниці	Заснована в 2000 р. компанія L&G проіснувала сім років. За цей період під обіцянки доходу 36% залучила 128,5 млрд ієн. Розслідування велось три роки, і навесні 2010 р. 76-річний Казутсугі Намі був засуджений майже до двох десятків років ув'язнення.
Квек Адоболі	\$2,3 млрд	Вирок не винесено, обвинувачений, який визнав свою вину, перебуває під вартою; можливий вирок – 10 років в'язниці	Адоболі звинувачували у перевищенні посадових повноважень у швейцарському банку UBS (несанкціонована керівництвом гра на акціях на ринку індексних фондів, що торгуються на біржі).
Мартін Грасс	\$1,6 млрд	8 років в'язниці	Мартіна Грасса спонукала думка про велике багатство, якщо він вигдає неіснуючий прибуток аптечній мережі Rite Aid (третій за величиною в США) у розмірі \$1,6 млн. Мартін підробляв звіти про кредиторську заборгованість, вносив у зведені дані про доходи мережі відомості про препарати, які ніхто нікому не продавав, і не враховував ті препарати, які були просто вкрадені з аптек. Загалом у кримінальній справі, порушеній проти Грасса в 1999 році, було 36 злочинів, які і призвели до 8 років покарання.
Денніс Козловскі і Марк Шварц	\$1,6 млрд	25 років в'язниці кожному (Марк Шварц не відбув свій термін повністю та вийшов на свободу в кінці жовтня 2012 року)	Під керівництвом Денніса Козловскі і його помічника Марка Шварца була зареєстрована на Бермудах компанія Tuso Industrial, яка стала першою за кількістю угод з поглинанням. Згодом з'ясувалося, що не всі кошти йшли на розширення бізнесу, приблизно \$600 млн Козловскі витратив на себе. Загальний збиток, завданий компанії Козловскі і Шварцем, оцінили в \$1,6 млрд.
Нік Лісон	\$1,4 млрд	6,5 років в'язниці	Лісон у 1995 році на посаді старшого трейдера сінгапурського відділення англійського банку Barings самовільно займався ризикованими операціями з ф'ючерсними контрактами на індекс SIMEX, які призвели банк до банкрутства. Завдяки операціям Лісона збиток вдвічі перевищив вартість активів кредитної організації, які згодом продали за £1. Коли Лісону стало ясно, що далі приховувати свою шкоду не вдасться, він втік, залишивши на своєму робочому місці записку «I'm sorry», але згодом він був затриманий

Додаток Л

**Світовий досвід законодавчих ініціатив щодо протидії шахрайству та
легалізації коштів на фінансових ринках [355, с. 288]**

Країна	Заходи
США	Система фінансового моніторингу щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, ґрунтується на ефективному обмеженні доступу до фінансової системи для осіб, які займаються відмиванням доходів і фінансуванням тероризму; розширенні можливостей урядових органів із визначення основних організацій та системи, що використовуються для фінансування тероризму і відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом; посиленні та вдосконаленні для фінансових установ порядку реалізації заходів із метою запобігання відмиванню доходів і фінансуванню тероризму
Німеччина	У німецькому кримінальному праві виник новий склад злочину – відмивання грошей, викладений у ст. 261 кримінального кодексу, а також визначений підрозділ фінансової розвідки Німеччини, який належить до складу поліції і пріоритетними напрямками роботи якого є боротьба з легалізацією злочинних коштів
Франція	Центральним органом системи запобігання легалізації кримінальних доходів і боротьби з фінансуванням тероризму є TRACFIN – підрозділ фінансової розвідки у складі міністерства економіки, фінансів та індустрії Франції, основними підрозділами у складі якого є центр збирання інформації; відділ фінансової експертизи; оперативний відділ. TRACFIN є органом, до якого надається інформація про відкриття в банках рахунків фізичних і юридичних осіб. У законодавстві Франції не міститься вимог щодо надання інформації про фінансові операції у випадку, якщо сума фінансової операції перевищує певну межу. ознаками для надання суб'єктами фінансового моніторингу інформації на адресу TRACFIN про фінансові операції є мотивована підозра стосовно того, що вона здійснюється з метою легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом
Італія	Законодавство Італії зобов'язує банки й інші посередницькі структури вести детальну документацію щодо валютних операцій резидентів, аби не пропустити спроби відмивання коштів. Закон Гаммавасала (1990 р.) установив кримінальну відповідальність за операції з «відмивання» і вперше у світовій практиці визначив поняття «злочинна організація типу мафія». У результаті змін у законодавстві в 1990 р. держава зобов'язана здійснювати моніторинг із виявлення та припинення спроб легалізації злочинних грошей. Система моніторингу передбачає, що переведення будь-якої суми за кордон супроводжується одночасним декларуванням доходу
Іспанія	Кримінальний кодекс (ст. 301) відносить відмивання грошей до розділу про хабарі та схожі злочини. до нього включені всі серйозні злочини з терміном тюремного ув'язнення більше трьох років. Закон про відмивання грошей включає боротьбу з доходами від організованих злочинів, тероризму, торгівлі наркотиками
Велика Британія	Відмивання грошей належить до серйозних злочинів, пов'язаних із торгівлею наркотиками, тероризмом, крадіжкою і обманом, пограбуванням, шахрайством, здирством, нелегальним користуванням депозитів, шантажем. Для координації діяльності з «відмивання» злочинних капіталів у країні створена спеціалізована об'єднана робоча група, до складу якої входять провідні діячі фінансового сектора економіки. Оперативною роботою займається національна служба Великої Британії з фінансових розслідувань, у складі якої є Бюро з валютних розслідувань

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Хамига Ю.Я. Напрями детінізації економіки України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2017. Вип. 23, Ч. 1. С.175-178 (0,36 д.а.).
2. Хамига Ю.Я., Сокровольська Н.Я. Корупція як один із чинників, що впливає на ризик фінансового шахрайства. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: «Економіка і управління». 2018. Т. 29 (68). № 6. С. 137-140. 0,52 д.а. (особистий внесок автора: досліджено механізми протидії фінансовому шахрайству і корупції у контексті забезпечення корпоративної безпеки) (0,26 д.а.).
3. Хамига Ю.Я., Сокровольська Н.Я. Протидія фінансовому шахрайству у вітчизняних організаціях. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. Вип. 22. Ч. 3. С. 73-76. 0,62 д.а. (особистий внесок автора: виокремлено основні методи протидії фінансовому шахрайству в українських організаціях) (0,31 д.а.).
4. Хамига Ю.Я., Сокровольська Н.Я. Фінансове шахрайство: шляхи попередження та методи боротьби. Вісник Одеського національного університету. Серія: «Економіка». 2018. Т. 23. Вип. 6 (71). С. 168-172. 0,64 д.а. (особистий внесок автора: досліджено різновиди фінансового шахрайства та його вплив на розвиток організацій в Україні) (0,32 д.а.).
5. Kizyma T.O., Lobodina Z.M., Khamyha Yu.Ya. Fraud with financial resources of the state: types and effect on the shadow economy. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2019. №2 (29). С. 355-363. 0,69 д.а. (особистий внесок автора: досліджено нецільове використання бюджетних коштів та фінансові маніпуляції у сфері державних закупівель як найпоширеніші різновиди шахрайства з фінансовими ресурсами держави) (0,23 д.а.). (Web of Science).

6. Кізіма Т., Хамига Ю. Фінансове шахрайство: теоретична концептуалізація та економічне підґрунтя. Світ фінансів. 2019. Вип. 2 (59). С. 109-123. 1,08 д.а. (особистий внесок автора: досліджено генезис та запропоновано авторську дефініцію фінансового шахрайства) (0,54 д.а.).

7. Кізіма Т.О., Хамига Ю.Я. Шахрайство з фінансовими ресурсами територіальних громад: сутність, види та напрями мінімізації. Управління фінансами територіальних громад: теорія і практика ; за заг. ред. О. Кириленко. Тернопіль : Економічна думка, 2019. 280 с. С. 246-257. 0,70 д.а. (особистий внесок автора: виокремлено й охарактеризовано найбільш поширені різновиди шахрайства з фінансовими ресурсами територіальних громад) (0,35 д.а.).

8. Khamyha Yu. Financial pyramids as a type of financial fraud: theoretical-motivational aspect. European Journal of Economics and Management. 2020. Vol. 6, Issue 3. P. 15-22 (0,89 д.а.).

Опубліковані наукові праці апробаційного характеру:

9. Хамига Ю.Я. Шляхи мінімізації тіньової економіки України. Напрями розвитку ринкової економіки на засадах конкурентоспроможності, інноваційності та сталості : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 11 листопада 2017 р.). Запоріжжя: Запорізька державна інженерна академія, 2017. С. 178-179 (0,12 д.а.).

10. Хамига Ю.Я. Запобігання фінансовому шахрайству в державному секторі економіки. Corporate Governance: Strategies, Technology, Processes : II International Scientific Conference (Leipzig, Germany, October 26, 2018). Leipzig: Baltija Publishing, 2018. P. 237-239 (0,18 д.а.).

11. Хамига Ю.Я. Основні засади протидії фінансовому шахрайству. Актуальні проблеми модернізації фінансової системи України : матеріали X Всеукраїнської студентської наукової конференції (м. Чернівці, 1 листопада 2018 р.). Чернівці: ЧНУ, 2018. С. 123-124 (0,12 д.а.).

12. Хамига Ю.Я. Проблеми фінансового шахрайства в банківській сфері. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку

держави : тези доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 30 листопада 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С. 284-286 (0,15 д.а.).

13. Хамига Ю.Я. Методи боротьби з корупцією, яка впливає на ризик фінансового шахрайства в Україні. Проблеми та перспективи сучасного розвитку фінансів, обліку та банківської діяльності : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 18 березня 2019 р.). Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2019. С. 111-113 (0,13 д.а.).

14. Хамига Ю.Я. Фальсифікація фінансової звітності як різновид фінансового шахрайства. Економічний і соціальний розвиток України у XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації : збірник тез доповідей XVI Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Тернопіль, 9-10 квітня 2019 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2019. С. 201-203 (0,11 д.а.).

15. Хамига Ю.Я. Корупція – основний фактор, який впливає на ризик фінансового шахрайства. Сучасні тенденції розвитку світової економіки: нові виклики та проблеми : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.). Одеса: МГУ, 2019. С. 212-214 (0,12 д.а.).

16. Хамига Ю. Основні заходи протидії фінансовому шахрайству в Україні. Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 10 вересня 2019 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 133-136 (0,13 д.а.).

Додаток Н

Апробація результатів дисертації

№ з/п	Назви конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи	Місце проведення	Дата проведення	Форма участі
1.	Напрями розвитку ринкової економіки на засадах конкурентоспроможності, інноваційності та сталості : Міжнародна науково-практична конференція	м. Запоріжжя	11 листопада 2017 р.	Заочна
2.	Corporate Governance: Strategies, Technology, Processes : II International Scientific Conference	Leipzig (Germany)	October 26, 2018	Заочна
3.	Актуальні проблеми модернізації фінансової системи України : X Всеукраїнська студентська наукова конференція	м. Чернівці	1 листопада 2018 р.	Очна
4.	Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : VII Міжнародна науково-практична конференція	м. Харків	30 листопада 2018 р.	Заочна
5.	Проблеми та перспективи сучасного розвитку фінансів, обліку та банківської діяльності : II Міжнародна науково-практична конференція	м. Дніпро	18 березня 2019 р.	Заочна
6.	Економічний і соціальний розвиток України у XXI столітті: національна візія та виклики глобалізації : XVI Міжнародна науково-практична конференція	м. Тернопіль	9-10 квітня 2019 р.	Очна
7.	Сучасні тенденції розвитку світової економіки: нові виклики та проблеми : VI Міжнародна науково-практична конференція	м. Одеса	19 квітня 2019 р.	Заочна
8.	Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір : III Міжнародна науково-практична конференція	м. Тернопіль	10 вересня 2019 р.	Очна

УКРАЇНА
ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСНА РАДА

58010, м. Чернівці, вул. М. Грушевського, 1, тел. факс (0372) 55-30-75 E-mail: or@oblrada.cv.ua

№ 31-07-03/23

На від 22.11.2019р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
 аспіранта Тернопільського національного економічного університету
 Хамиги Юрія Ярославовича
 на тему: «Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями мінімізації»

У дисертації Хамиги Ю.Я. на здобуття ступеня доктора філософії на тему: «Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями мінімізації» обгрунтовано низку пропозицій щодо модернізації векторів державної фінансової політики, спрямованої на виявлення протиріч (як основної причини генерування шахрайських дій) та оптимізацію системи фінансових інтересів усіх суб'єктів економічної діяльності.

Зокрема, рекомендації автора щодо формування комплексної програми протидії фінансовому шахрайству з акцентом на причинах і факторах, здатних провокувати виникнення шахрайських дій чи схем (так звана «піраміда шахрайства»), а також пропозиції щодо застосування ризикоорієнтованого підходу до виявлення і встановлення підозрілих фінансових операцій при аналізі фінансової звітності взяті до використання у методичній і практичній діяльності фінансового відділу Чернівецької обласної ради.

Внесені аспірантом Хамигою Ю.Я. пропозиції сприятимуть підвищенню ефективності здійснюваних заходів щодо мінімізації та усунення потенційних ризиків, пов'язаних із фінансовим шахрайством.

Перший заступник
 голови обласної ради

І.С.Маковецька

УКРАЇНА

Чернівецька обласна державна адміністрація

ДЕПАРТАМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

вул. М. Грушевського, 1, м. Чернівці, 58010, тел./факс: (0372) 55-32-53, тел. 55-31-66
E-mail: dr@bukoda.gov.ua Код ЄДРПОУ 41601843

24.07.20 № 031842

На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
на здобуття ступеня доктора філософії,
виконаної аспірантом кафедри фінансів імені С.І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету
Хамигою Юрієм Ярославовичем**

Дисертаційна робота Хамиги Ю.Я. на тему: «Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями мінімізації» присвячена комплексному дослідженню основних передумов, причин, різновидів та наслідків фінансового шахрайства, а також виробленню практичних рекомендацій щодо векторів його мінімізації в сучасних умовах розвитку національної економіки.

Зважаючи на те, що фінансова злочинність, пов'язана із шахрайськими оборудками, нині стрімко поширюється за межі національних кордонів, боротьба із нею має стати не лише внутрішньою, але й міждержавною справою (тим паче, що глобальні фінансові шахрайські схеми реалізуються насамперед організованими, зокрема і наднаціональними, злочинними угрупованнями). У зв'язку з цим, надзвичайно слухними є пропозиції дисертанта щодо поглиблення практичної складової міжнародного співробітництва з питань боротьби із фінансовим шахрайством, і насамперед кібершахрайством, у контексті оперативного обміну наявною інформацією між державами на основі наявних угод про видачу кібершахраїв та надання взаємної правової допомоги і консультацій у цій важливій сфері. Також заслуговують на увагу рекомендації щодо створення регіональних структур для протидії фінансовому шахрайству із одночасним формуванням єдиної бази даних стосовно осіб, які здійснили фінансові злочини, а також пропозиції щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення, як однієї із основних передумов поширення фінансового шахрайства, у контексті запровадження обов'язкового викладання фінансової грамотності у закладах освіти та популяризації інформаційно-роз'яснювальних матеріалів з цієї тематики у ЗМІ при тісній взаємодії із

ФІ БАНК СІЧ

АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «БАНК СІЧ»
 Місцезнаходження: Україна, 01033, місто Київ,
 вул. Володимирська, буд. 63
 Ідентифікаційний код юридичної особи - 37716841
 Код банку (МФО) - 380816
 SWIFT код: SICHAUK
 Тел.: (044) 207 14 70
 Факс: (044) 289 37 64
 E-mail: bank@sichbank.com

JOINT STOCK COMPANY "BANK SICH"
 Address: Ukraine, 01033, Kyiv,
 Volodymyrs'ka street, 63
 Identification code of the legal entity - 37716841
 Bank code (MFO) - 380816
 SWIFT code: SICHAUK
 Tel (044) 207 14 70
 Fax (044) 289 37 64
 E-mail: bank@sichbank.com

№ 01-30/03.01
 23.10.2019

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему:
 «Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями мінімізації»,
 виконаного аспірантом Тернопільського національного економічного
 університету
 Хамигою Юрієм Ярославовичем

Дисертаційна робота Хамиги Ю.Я. є надзвичайно актуальною в сучасних умовах, оскільки присвячена дослідженню найбільш поширених на теренах України видів фінансового шахрайства загалом та у банківській сфері зокрема. Також у ній обґрунтовано практичні рекомендації щодо попередження й протидії фінансовому шахрайству як деструктивному економічному феномену.

Так, пропозиції аспіранта щодо розбудови ефективної системи внутрішнього контролю у поєднанні із форензик-аудитами, програмами комплаєнс та інноваційною кадровою політикою з чітко вибудованою системою мотивації персоналу та прозорою політикою санкцій за вчинення шахрайських дій, які знайшли практичне застосування у діяльності АТ «БАНК СІЧ», сприяють формуванню сприятливого середовища для мінімізації ризиків імовірного шахрайства в організації, а також формуванню відповідної корпоративної культури, що є важливою передумовою для успішного розвитку будь-якої організації.

В.о. Голови Правління
 АТ «БАНК СІЧ»

В.О. Прилуцький

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
"УКРАЇНЬСЬКА БУДІВЕЛЬНА КОМПАНІЯ "МРІЯ"

УКРАЇНА, 02088, м.Київ, ВУЛИЦЯ ІНЖЕНЕРНА,
будинок 1-Б, офіс 2
ІПН420560926519, ЄДРПОУ 056092
р/р UA913003460000026006026083801
АТ "АЛЬФА-БАНК" МФО 300346

№ 02-15/698
від 19.02.2020р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
аспіранта Тернопільського національного економічного університету
Хамиги Юрія Ярославовича

Дисертаційна робота Хамиги Ю.Я. на здобуття ступеня доктора філософії на тему: «Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями мінімізації» за своєю актуальністю та практичною значимістю є надзвичайно своєчасною і потрібною у нинішніх реаліях розвитку українського суспільства загалом та інвестиційно-будівельної сфери зокрема.

Так, рекомендації аспіранта Хамиги Ю.Я. щодо створення міжвідомчої координаційної ради для напрацювання пропозицій стосовно системного удосконалення законодавчої бази у контексті гарантування захисту прав інвесторів на первинному ринку житла та практичного виконання відповідних правових приписів для органів влади, а також рекомендації щодо формування крос-функціональної команди професіоналів із досвідом фінансово-економічного аналізу та фінансових розслідувань, які разом із фахівцями інженерно-будівельної галузі та (у випадку виникнення спорів) юридичними консультантами захищатимуть інтереси вітчизняних інвесторів житла, є досить слушними і взяті до використання у практичній діяльності ТОВ «Українська будівельна компанія «Мрія».

Реалізація запропонованих заходів сприятиме зменшенню випадків фінансового шахрайства у вітчизняній будівельній галузі, інвестори матимуть певні гарантії отримання житла через відповідність умов договору фактичним реаліям, а прозорість ринку нерухомості зменшить корупційний ризик будівництва (а отже і ціну на житло), що нині є надзвичайно важливим для пересічних громадян.

Директор

Лізунов С.М.

Національна асоціація адвокатів України
РАДА АДВОКАТІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
CHERNIVTSI REGIONAL BAR COUNCIL

вул. О.Кобилянської, 27/3, м. Чернівці, 58002, тел. (0372) 55-08-60, тел./факс 55-08-60
E-mail: advocat4e@ukr.net Web: http://advocat4e.wix.com/advocatchernivtsi Код ЄДРПОУ № 38596055

№ 20/02-13
від 19.12.2019р.

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
аспіранта Тернопільського національного економічного
університету
Хамиги Юрія Ярославовича**

Дисертаційна робота Хамиги Ю.Я. на здобуття ступеня доктора філософії на тему: «Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями мінімізації» є надзвичайно актуальною у нинішніх українських реаліях і містить низку рекомендацій, спрямованих на мінімізацію та поступове викорінення такого негативного явища як фінансове шахрайство.

Найбільш вагомі висновки і результати цього дослідження обговорювались на зборах адвокатів Чернівецької області та семінарах з підвищення кваліфікації адвокатів. Це, зокрема: пропозиції щодо необхідності чіткої заборони фінансового шахрайства загалом і фінансових пірамід як його різновиду зокрема на законодавчому рівні; пропозиції щодо негайного прийняття Закону України «Про Бюро фінансових розслідувань», до компетенції котрого мають входити: моніторинг та ведення бази даних стосовно наявних випадків із ознаками фінансового шахрайства; моніторинг законодавства і судової практики та популяризація навчально-методичної й інформаційної літератури щодо протидії шахрайству; перевірка на ймовірне шахрайство підозрілих випадків разом із усіма зацікавленими сторонами; обов'язкове оприлюднення інформації про роботу Бюро фінансових розслідувань на офіційному сайті та в соціальних мережах з метою ознайомлення громадськості із основними напрямками щодо запобігання і протидії цьому негативному явищу; пропозиції щодо підвищення рівня фінансової грамотності та рівня ощадно-інвестиційної культури громадян.

Реалізація запропонованих заходів сприятиме попередженню та поступовому зменшенню проявів фінансового шахрайства в сучасних умовах.

Голова Ради адвокатів
Чернівецької області

Єзерська А.О.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 475051;
www.tneu.edu.ua; rektor@tneu.edu.ua; код ЄДРПОУ 33680120

126-28/308

9 липня 2020 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Тернопільського
національного економічного університету

к.ф.м.н., доцент

Ірина ШИНКАРИК

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
аспіранта кафедри фінансів імені С.І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету
Хамиги Юрія Ярославовича

Результати науково-дослідної роботи Хамиги Ю.Я. за темою дисертації на здобуття ступеня доктора філософії «Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями мінімізації» впроваджені у навчальний процес кафедри фінансів імені С.І. Юрія, зокрема при викладанні дисциплін «Фінанси», «Методика викладання фінансової грамотності» і «Ризики шахрайства у сфері фінансових послуг», а також при підготовці їх навчально-методичного забезпечення і формуванні тематики курсових та кваліфікаційних робіт за ступенем вищої освіти «магістр».

Завідувач кафедри імені С.І. Юрія,
д.е.н., професор

Ольга КИРИЛЕНКО

126-28/308